

1979/1

Az 1918–19-es forradalmak
historiográfiája

A Tanácsköztársaság
emlékezetünkben

Gyermekszemmel
a „vihar sodrában”

Csanády János, Lelkes
Miklós, Nyilasy Balázs

és Jan Šmrek versei,
Mola György prózai írása

A magyar film
és a Tanácsköztársaság
A nógrádi sajtó 1919-ben

PALŐCFÖLD

Megmérhető-e a mérhetetlen? Korlátozható-e megemlékezésre — vagy akár megemlékezések sorozatára is — a történelmi múlt előtti tisztelgés? A kérdések „költőiek”, s nem késik soká a visszhang, az egyhangú „nem”. Mégis miért, hogy olykor másként cselekszünk? Az évfordulókon, kivált a kerekbe szabottakon, megállunk, emlékezünk (most már kevesebb párosszal, s több igaz hittel) néhány percet, órát, emlékebe merülve, és pihenünk, mert ez is a pirosbetűs napok hozománya. Aztán, mivel nem merjük, nem akarjuk hétköznapivá szürkíteni a tegnap még fennköltet (s mert a természet rendje is parancsol), folytatjuk a „mát” — ki-ki, ahol abbahagyta teendőit,

Az ünnep (bárminő formában is) emberléptékű program, a társadalmisság, a közösségi lét szülőtte. Funkciója — ha koronként módosul is — mással nem helyettesíthető, fel nem cserélhető. Hogyan is mondhatnánk le róla mi most, mikor egyre inkább megszűnik hamis célokat követni, torz érdekeket szolgálni, mikor éppen a kiteljesedő emberség diktálja a történelmi sorsfordulókon múltat idéző szükségleteinket is? De csökkentenünk kell a munka- és az ünnepnap különválását, s erősbitenünk — a társadalmi praxis összetartozó elemeiként értelmezve — az évfordulók és a köztük levő hétköznapiak kapcsolatát, egymásra hatását. Úgy, hogy a múlt üzenetéből a történelmi tapasztalatot, a jelennek és főleg a jövőnek szóló tanulságot halljuk ki feltétlenül. És ne

1979/1

csak kihalljuk, de érvényre is juttassuk gondolkodásunkban, cselekedeteinkben, magatartásunkban — ha úgy tetszik: életmódunkban! Nem a dísztelen — különösen nem a lélekrombolóan sivár — emlékezősek javára tesszük mindezt szövé, de éppen azért, hogy a glóriát az ünnep a sok „mindennaptól” kapja, mert akkor lesz még fényesebb. Legyünk hát „tegezõ viszonyban” ünnepeinkkel, hisz ezáltal nem csökken a megidézett esemény vagy személy méltósága, ám gazdagodik a miénk.

Egy törõl fakadó jubileumokat köszöntünk most sorban. Hatvan esztendeje, hogy az „Európát bejáró kísértet” rendet vágott az úri Magyarországon, és (az orosz példát elsõként követve) gyõztesen lobogott a szocialista forradalom zászlaja a magyar proletár kezében is. Emlékezünk arra a százharminchárom napra, melyben a remélt vált igazzá, a távoli megfoghatóvá, évszázados törvények semmisültek meg, s órák alatt újak születtek. (És nem felejtjük ami utána következett, a megtorlás két és fél évtizedét.) Ezt diktálja a fõhajtás kötelme. De a példa másra is kötelez.

Méltónak lenni az örökséghez — mindenekelõtt. A szellemet hagyományozni késõ nemzedékeken át. Lázadni az esztelen vérontás, az embert gúzsba kötõ önkény, atrocitás, nyomor, a tudatlanság hallatán, mely oly sokaknak osztályrésze még szerte a világon. S véghezvinni a forradalom mûvét itt, ahol reális feltételeit teremtettük már meg annak, hogy embermódra éljünk; és ez-történelmi mércével mérve sem kevés. De, mivel a békés építés barikádjain is küzdelem feszül, a bátorság, a lázas lobogás, a tenni- és újat akarás ma is szép erény, sõt szükséglet is. A cél — az ember szolgálata — nem változott, de alapvetõen mások lettek lehetõségeink, most hogy a hatalmon kollektíven osztozunk. A lehetõség azonban még nem valóság, s emiatt nagy a mi felelõségünk, ezért felelõ hivatásunk.

„Az új nemzedékre bonyolultabb feladat vár... Önök elõtt az építés feladata áll, s ezt a feladatot csak úgy oldhatják meg, ha elsajátítanak minden korszerû ismeretet, képesek lesznek a kommunizmust készen kapott betanult formulákból, tanácsokból, receptekbõl, elõírásokból, programokból olyan eleven erõvé változtatni, amely egységbe foglalja az önök közvetlen munkáját, ha képesek lesznek a kommunizmust gyakorlati munkájuk vezérfonalává tenni” — mondta Lenin 1920-ban a szovjet ifjúsághoz szólván. És vajon e gondolata ma itt vesztett-e aktualitásából és érvényességébõl? A „világ megváltoztatásának” szándéka ma is cselekedeteink mozgatója kell legyen, mint ahogyan nem vesztette érvényét Lenin egy másik intelme sem: „A társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok terén »szörnyen« forradalmiak vagyunk. A rangtisztelet terén, valamint az ügyvezetés formái és szertartásai terén »forradalmiságunkat« lépten-nyomon a legmegrõgöttebb maradiság váltja fel”. Felszabadítani a szellemet az elõítéletektõl, a megszokás, a rutin veszélyétõl, a régi nyomok újrasarjadásától (és még inkább az újak elburjánzásától), rangjának tudatára ébreszteni az embert — ez ma a progresszió, ebben a folyamatban értékesül igazán a megújulni tudás készsége, a lényeglátás képessége, a gondolat villódzása, az alkotás öröme.

Igy kerülhetõ el az is, hogy jubileumi számvetéseink szertartássá, kötelezõ penzumá merevedjenek.

Csongrády Béla

E számunk képanyagát a Mihályfi Ernõ-hagyatéknak a Nógrád megyei Múzeumi Szervezet tulajdonában levõ képzõmûvészeti gyûjteményébõl válogattuk. — Fotó: Buda László

Címlap és 6., 30. o.: Bortnyik Sándor; 7. o.: Dési Huber István; 9., 10., 20., 21., 25., 29. o. és borító 3.: Derkovits Gyula; 18. o.: Kernstok Károly; 11. o.: Käthe Kollwitz; 12. o.: Egri József; 22. o. és 27. o.: Uitz Béla; 28. o.: George Gross; borító 4. Hincz Gyula.

- 3 Romsics Ignác: Az 1918-19-es forradalmak historiográfiájáról
- 5 Regös Molnár Pál: „Lépesõt emelve mi korunknak”
- 8 Kelemen Gábor: Írás az ajtón
- 12 Belitzky János: Gyermekszemmel a „vihar sodrában”
- 13 Veress József: A magyar film és a Tanácsköztársaság

- 15 Jan Smrek: Ne szólj, Tüntető munkanélküliek (Veres János fordítása)
- 15 Mola György: Történet húszfilléres, barna papírzacskón
- 17 Nyilasy Balázs: ... , Repülõn hazafelé
- 18 Csanády János: Régi őszi este, Rímek ötven felé... , Kukoricásütõk, Álom
- 18 Lelkes Miklós: Erdõszéli nyárutó

- 20 M. Szabó Gyula: Falusi őszi este

- 23 Molnár Pál: A Tanácsköztársaság mûvelõdéstörténetébõl Nógrádban
- 24 Praznovszky Mihály: A nógrádi sajtó 1919-ben
- 26 Nagy Zoltán: Nógrádi katonadalok

- 27 Hetés Tibor: Stromfeld Aurél (SdM)
- 28 Jobbágy Károly: Szentendre-i búcsú (Csongrády)
- 29 Bella István: Igék és igák (Horpácsi Sándor)
- 29 Nagy Gáspár: Halántékdob (P. Szabó Ernõ)
- 30 János Manga: Z minulositi Venarcu (Lami István)

PALÖCFÖLD

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVESZETI FOLYÓIRAT

A NÓGRÁD MEGYEI TANÁCS MŰVELŐDESÜGYI OSZTÁLYÁNAK LAPJA
Főszerkesztő: Végh Miklós. Szerkesztőség: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-13. Kiadja a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Bálint Tamás igazgató. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben, és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest V., József nádor tér 1. sz. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 5 Ft, előfizetési díj fél évre 15, egy évre 30 Ft. Megjelenik kéthavonta. Kéziratokat és rajzokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

INDEX: 25 952

ISSN 0555-8867

79.21644 N. S. 1400 db

VÁLTOZÓ VALÓSÁGUNK

Az 1918—19-es forradalmak historiográfiájáról

Az 1918—19-es magyarországi forradalmaknak könyvtárnyi irodalma van. Ha valaki elkezd ismerkedni ezzel az óriási anyaggal, néhány polcnyi könyv, tanulmány és cikk átnézése után Nietzsche aforizmája juthat eszébe, miszerint a történész olyan politikus, aki a múlt ürügyén és szakmájának terminus technicusai mögé bújva foglal állást a jelen kérdéseiben. A két forradalom megítélésének ugyanis 1919-től kezdődően minden politikai irányzat ideológiájában kulcsszerepe volt, s ennek megfelelően minden politikai irányzat megalkotta-kialakította a maga forradalomképét.

Az ellenforradalmi korszak 25 éve alatt keletkezett szakmai, politikai és irodalmi „termés” két nagy csoportra osztható. Egyik oldalon állnak azok az írások, amelyek csak a hibákat vették észre, a másikon azok, amelyek differenciáltak a két forradalom, s a két forradalom egyes intézkedései és jellegzetességei között, tehát nem ab ovo ítélték el azokat, ha elítélték. Az első csoportba tartozó írások a Horthy-rendszer valamely uralkodó politikai irányzatához, a másodikba tartozók a rendszer legális vagy illegális ellenzékéhez kötődtek. E két nagy csoporton belül — lényegében a 25 év politikai spektrumának megfelelően — további alcsoportokat különböztethetünk meg.

A rendszer keresztény-nemzeti ideológiájának történeti képét Szekfű Gyula konzervatív szellemiségű *Három nemzedéke* alapozta meg, amelynek első kiadása már 1920-ban megjelent. Az utolsó száz évet, s különösen a XIX. század második felét, Szekfű a hanyatlás koraként mutatta be. A hanyatlás okait a liberalizmus és a progresszív irányzatok megjelenésében, térnyerésében és „aknamunkájában” vélte felfedezni. E süllyedés mélypontját — Szekfű szemében — az 1918—19-es forradalmak jelentették. A keresztény-nemzeti irányzat jobboldali radikális ága ehhez hozzátette: a két forradalom nem is a magyarság, hanem az „idegen fajúak”, s elsősorban a zsidók műve volt (Szabó Dezső, Tormay Cecil, Bangha Béla).

Nem volt elismerő szava a két forradalomról az 1919 után is továbbélő mérsékelt liberalizmusnak sem, melynek történelmi-politikai tudata leginkább Gratz Gusztáv *A forradalmak kora* című (Bp. 1935.) munkájában érhető tetten. A konzervatív és jobboldali történelemszemlélettől azért kell mégis megkülönböztetni, mert míg ez a liberalizmusból, Gratz a liberalizmustól való eltérésekből (háborús időszak) származtatta a forradalmakat.

A két forradalmat részben vagy egészben vállaló politikai irányzatokhoz tartozó művek egyik csoportját az ún. oktobrista alkotások alkotják. Legismertebbek: Jászi Oszkár *Magyar kálvária, magyar feltámadás* (Bécs, 1920) és Juhász Nagy Sándor *A magyar októberi forradalom története* (Bp. 1945.) című munkái. Valamennyi magáénak érezte a polgári demokratikus forradalmat, a proletárdiktatúrát azonban eleve életképtelen és bukásra ítélt kísérletnek tartotta. Úgy vélték, hogy az ószirózsás forradalom egészében és többnyire részleteiben is helyes politikája részben az antant ellenséges magatartásán, részben a belső szélsőséges törekvéseken (politikai jobboldal és a KMP) szenvedett hajótörést. A jobboldali szociáldemokraták forradalomképe, melyet többek között Garami Ernő rajzolt meg *Forrongó Magyarország* (Bécs, 1922.) című munkájában, több vonatkozásban megegyezett az oktobrista történelemszemlélettel. A lényeges különbség pusztán csak annyi, hogy Garamiék a kommunizmust nem eleve halálra ítélt vállalkozásnak tartották. Magyarországon és 1919-ben azonban igen, mert szerintük ott és akkor hiányoztak a proletárdiktatúra gazdasági és kulturális előfeltételei.

Az emigráns centrista szociáldemokraták nem tagadták meg a Tanácsköztársaságot, melynek létrejöttét elkerülhetetlennek tartották. A bukást részben az intervencióval és a nemzetközi proletárszolidaritás elmaradásával, részben az elkövetett s kizárólag a kommunistáknak tulajdonított hibákkal magyarázták. (Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzeiben*. Bécs. 1923.)

A kommunista mozgalom (ide értve az 1919-ben csatlakozott baloldali szociáldemokratákat is) szintén szükségszerűnek ítélte a Tanácsköztársaság létrejöttét. A bukás okát azonban nem annyira külső, mint inkább belső tényezőkben, s mindenekelőtt a szociáldemokraták „áruló” magatartásában vélte felfedezni. A Komintern VII. kongresszusa után a kommunista felfogás erőteljes metamorfózison esett át. Míg korábban erősen bíralták a polgári demokratikus forradalmat, s védelmezték a Tanácsköztársaság agrárpolitikáját, a harmincas évektől 1848, 1918 és 1919 egybefonódásáról, s az agrárpolitika hibáiról kezdtek cikkezni. (A kommunista történelemszemlélet változása folyóirat- és újságcikkekből rekonstruálható. Ismertetésükre lásd: Siklós András: *Az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak*. Bp. 1964. 143—173. l.)

Az áthidalhatatlan ellentétek ellenére valami közös mégis volt a fenti irányzatok reprezentatív munkáiban: nem vagy csak alig támaszkodtak történeti forrásokra, a kutatási eredményeket jobb- vagy baloldali előítéletek, illetve személyes élmények helyettesítették. Az előítéletek természetesen 1945 után sem tűntek el egyik napról a másikra, s a forrásokhoz is csak fokozatosan lehetett hozzájutni. Az 1945 utáni irodalom egyik legfőbb jellemzője mégis az, hogy megállapításai egyre szélesebb forrásbázison alapulnak, s hogy távolodva az eseményektől, ítéletei egyre higgadtabbak. Az 1945 utáni irodalom másik fő jellemzője, hogy általános szemléleti kereti és kérdésvetéseit kizárólagosan marxista jellegűek. Ennyiben ez az irodalom a két világháború közötti kommunista és szociáldemokrata művek folytatójának és továbbfejlesztőjének tekinthető. (Az 1945 és 1964 közötti szakirodalom könyvészeti adatairól szintén Siklós András munkája, az 1964. utániakérol pedig a *Magyarország története* című szintézis 8. kötetének bibliográfiája — Siklós András és Hajdu Tibor összeállítása — tájékoztat.)

Bár közvetlenül a felszabadulás után az 1918—19-es polgári demokratikus forradalom és az 1919-es Tanácsköztársaság iránt egyaránt nagy volt az érdeklődés, a negyvenes évek második és az ötvenes évek első felében alig kutatták ezt az időszakot. A két forradalommal kapcsolatos vélemények továbbra is főleg a résztvevők emlékezetére támaszkodó, rövid lélegzetű újság- és folyóiratcikkekben dokumentálódtak. 1951-ben ugyan munkaközösség alakult a Kommunista Magyarországi Pártja történetének feltárására, s ennek egyik munkacsoportja kizárólag az 1918—19-es forradalmak történetével foglalkozott, de a mintegy 2—3 éves kutatás eredményei nem szintézisben vagy részmonográfiákban, hanem Rákosi Mátyás 1953 májusában tartott rövid előadásában összegződtek. Mivel a kor szellemének megfelelően ez az előadás akkor kötelező és vitathatatlan érvénnyel bírt, megállapításai a tankönyvekbe, s a korral foglalkozó egyéb írásokba is átkerültek, sőt újakkal szaporodtak. Melyek voltak ezek?

Az ötvenes évek szemlélete lebecsülte a polgári demokratikus forradalom jelentőségét, tagadta célkitűzéseinek pozitív vonásait, s élesen szembeállította a Tanácsköztársasággal. A harmincas évek kommunista pártjának (politikailag helyes) népfremszervei történelemszemléletéből eredően túlhangsúlyozták a Tanácsköztársaság nemzeti jellegét, a Vörös Hadseregnek honvédő, sőt területvédő szándékot tulajdonítottak, s a bukás egyik legfontosabb okát előbb a jobboldali szociáldemokraták, ké-

sőbb a minden differenciálás nélküli szociáldemokraták árulásában jelölték meg. Ebből pedig az következett, hogy előbb a két párt március 21-i egyesülésének módját, később magát az egyesülést is bírálták, s elhibázottnak tartották. A személyi kultusz követelményeihez igazították a Tanácsköztársaság vezetőinek szerepét és megítélését is. Ennek két egészen nyilvánvaló torzítása az volt, hogy egyfelől Kun Bélát azért is bíralták, amit nem tett és nem gondolt, másfelől Rákosi Mátyásnak irreálisan nagy jelentőséget tulajdonítottak. Az egyik munkában fel is cserélődött a kettő: a szovjet-oroszországi hadifoglyok eszerint nem Kun, hanem Rákosi vezetésével tértek haza.

1953 júniusa után néhány realistább hangvételű had- és jogtörténeti rész tanulmány jelent meg, a valódi frontáttörés azonban csak az ötvenes évek második felében kezdődött meg. Az egyoldalúságok leküzdése terén némi előrelépést jelentettek a MSZMP KB Párttörténeti Intézete által 1956 és 1960 között megjelentetett terjedelmes dokumentumkötetek, amelyekhez az 1959-es évforduló kapcsán több részproblémát tárgyaló forrásgyűjtemény társult. Kiemelkednek ezek közül a kor irodalmi és publicisztikai terméséből válogató szöveggyűjtemények, valamint a Vörös Hadsereg harcaival és a Tanácsköztársaság művelődés- és szociálpolitikájával foglalkozó dokumentumválogatások. Ezek megjelenésével egyidejűleg, illetve röviddel ezek megjelenése után a két forradalom számos vezetőjének válogatott írásai és beszédei is napvilágot láttak.

Az ötvenes és hatvanas évek fordulóján számos, általában részproblémákkal foglalkozó feldolgozást publikáltak. Ezek közül a polgári demokratikus forradalommal, a tanácsok korábban elhallgatott szerepével, a szocialista forradalom győzelmével, a KMP forradalmak alatti történetével, az agrárkérdéssel, a Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékeivel, végül a Vörös Hadsereg harcaival foglalkozó könyvek érdemelnek feltétlenül említést. Az ötvenedik évforduló közeledte újabb lendületet adott a kutatásnak. Elkészült a két forradalom historiográfiája, mely a feldolgozások mellett a kor történeti forrásairól is áttekintést ad. Folytatódott a polgári demokratikus és a szocialista forradalom egyes belpolitikai problémáinak (agrár- és parasztkérdés, pártviszonyok, állam- és jogtörténeti vonatkozások, nemzeti-nemzetiségi kérdés) további tisztázása, s érdekes életrajz született a Vörös Hadsereg vezérkari főnökéről, Stromfeld Aurélról, aki a monarchiai tisztikarból jutott el a munkásmozgalomig. A hatvanas évek második felében készült könyvek másik része a forradalmak külpolitikáját, és ezzel összefüggésben a szomszédos országok és a forradalmi Magyarország viszonyát tárta fel. Monografikus feldolgozást nyert a magyarországi délszlávok helyzetének és törekvéseinek, a párizsi békekonferencia és Magyarország viszonyának, továbbá a magyar-osztrák és a magyar-csehszlovák kapcsolatoknak a története. A magyar-orosz kapcsolatokat több tanulmány vizsgálta. Részben a fenti munkák, részben saját kutatásai alapján 1969-re Hajdu Tibor elkészítette a két forradalom első marxista szintézisét. A kül- és belpolitikai, továbbá hadtörténeti események ismertetése mellett először kísérelte meg a két forradalom gazdasági életének és gazdaságpolitikai törekvéseinek a bemutatását.

A hatvanas évek könyvtermése, s kiváltképp Hajdu Tibor két nagymonográfiája több lényeges kérdésben módosította a polgári demokratikus és a szocialista forradalomról korábban, az ötvenes években alkotott nézeteinket. Mindenekelőtt a két forradalom viszonyának megítélése változott. A polgári demokratikus és a szocialista forradalom merev szembeállítását helyett az újabb irodalom a két forradalom dialektikus egységét hangsúlyozza. Eszerint a Tanácsköztársaság nemcsak tagadása, hanem magasabb szintű folytatása is volt a polgári demokratikus népköztársaságnak, melynek története — kormányainak politikája és a társadalmi bázisa alapján — maga is két szakaszra osztható. A forradalom első szakaszában, október végétől január közepéig, a kormány bázisa heterogén volt. Nemcsak a munkásság, parasztság, kis- és középpolgárság állt mögötte, hanem — részint külpolitikai megfontolásokból, részint a bolsevizmustól való féltelmükben — a nagytőkésék és az úri nagy- és középbirtokosok is támogatták. A január 19-én hivatalba lépő Berinkey-kormány társadalmi bázisa már jóval szűkebb volt. Mind a baloldali, mind a jobboldali ellenzék ereje és tábora megnövekedett. Ezt részben a forradalom belpolitikai programjának kibontakozása és az ország rendkívüli súlyos gazdasági és közellátási helyzete,

részben az elszenvedett külpolitikai kudarcok, a történelmi Magyarország nemzetiségi területeinek leválása okozta.

A március 21-i pártegyesüléssel kapcsolatban az az álláspont kerekedett felül, hogy az a szocialista forradalom békés, vér nélküli győzelmének elkerülhetetlen előfeltétele volt. Az egyesülés őszinte hívei elsősorban a baloldali szociáldemokraták közül kerültek ki, de mivel a velük való egyesülés elkerülhetetlen volt, ennek „áraként” a centristákat és a jobboldali szociáldemokraták egy részét is át kellett venni.

Az újabb szakirodalom is megerősítette azt a korábbi véleményt, hogy a Tanácsköztársaság agrárpolitikája alapvetően hibás volt. A földosztás elmaradása mind a kis- és középparaszttok, mind az 1—5 kat. holdas szegényparaszttok és föld nélküli napszámosok között óriási csalódást okozott. Hiba volt az indokolatlanul szigorúan végrehajtott szesztilalom, az egyházakkal szemben folytatott merev politika, az antiszemitizmus erősségének lebecsülése, s még néhány egyéb intézkedés. Ugyanakkor arra is rámutatott, hogy egyfelől a parasztság politikai magatartásának kedvezőtlen irányú módosulását nem kis mértékben a háború utáni gazdasági leromlás, az országot hallatlan mértékben sújtó gazdasági blokádnak, s a kényszerű hadviselés elkerülhetetlen hátszínű következményei (rekvirálás) okozták. Másfelől, hogy a parasztság egy — igaz, csekély — részének, az uradalmi cselédségnek a helyzete mindezek ellenére észrevehetően javult.

Hajdu Tibor munkái, valamint L. Nagy Zsuzsa, Boros Ferenc és Gábor Sándorné diplomáciatörténetei alapján ma már a polgári demokratikus kormányzat és a Forradalmi Kormányzótanács külpolitikájának lehetőségeit, reális és illuzorikus vonásait is világosan látjuk. A területi integritáshoz való ragaszkodás és a nemzetiségi kérdés demokratikus rendezése, ami a Károlyi- és Berinkey-kormányok együttes célkitűzése volt, az adott helyzetben összeegyeztethetetlennek bizonyult. A történelmi Magyarország nemzetiségeinek többsége már nem elégedett meg a kilátásba helyezett nemzetiségi autonómiákkal, hanem a testvérországok (Szerbia, Románia, Csehszlovákia) felé gravitált, s jövőjét ezekhez az országokhoz tartozó autonómiákon belül képzelte el. Az események ilyen alakulásában jelentős részük volt a győztes hatalmaknak is, amelyek vezetői úgy vélték, hogy a német veszély esetleges feléledésével és az oroszországi bolsevizmus nyugatra terjedésével szembeni védekezés szempontjából sokkal előnyösebb a nemzeti energiáktól duzzadó kis államok közép-európai láncolatának a megalkotása, mint a Monarchia konzerválása.

Mint már érintettük, a monarchia utódállamainak néhány politikusa és történetírója mellett az ötvenes évek egy-két magyar történésze és publicistája is valamiféle nemzeti bolsevizmusként értékelte a Forradalmi Kormányzótanács nemzeti és nemzetiségi politikáját. A hatvanas évek végére ezzel szemben bizonyítást nyert, hogy a Vörös Hadsereg harcai nem hozhatók közös nevezőre az 1849-es honvédsereg harcaival. A Vörös Hadsereg — noha ilyen illúziókat többen tápláltak iránta — nem a történelmi határokért harcolt, hanem — legalábbis a forradalom vezetőinek szándéka és elgondolása ez volt — a szocialista forradalmat védte. A Tanácsköztársaság vezetői ugyanis, a magyar történelemben először, valóban lemondtak a területi integritásról, s minden nemzetiség önrendelkezési jogát elismerték. A Forradalmi Kormányzótanács külpolitikai koncepciójának középpontjában a világforradalom győzelmének aktualitásként tétélezése, s az európai tanácsköztársaságok szövetséges föderációjának a gondolata állt. A nemzeti és nemzetiségi kérdést is ennek részeként kezelték, s ebből a perspektívából nézve valóban nem volt különösebb jelentősége annak, hogy például a Szlovák Tanácsköztársaság nem a magyarországi Tanácsköztársasághoz, hanem a rövidesen megalakulni vélt Csehszlovák Tanácsköztársasághoz fűződik. Ez a külpolitikai koncepció azonban szintén irreálisnak bizonyult. Szovjet-Oroszország — szorongatott helyzete miatt — sem gazdasági, sem katonai segítséget nem tudott nyújtani, a Bajor Tanácsköztársaság néhány hét után elbukott, a kormányon levő osztrák szociáldemokraták pedig elutasították a proletárdiktatúra gondolatát, s a magyarországi forradalmat inkább csak lojalitásukkal támogatták. Az is bebizonyosodott, hogy a Duna-táj internacionalista munkássága nem képes a nemzetközi szövetséges szocialista tanácsköztársaságok megvalósításának gondolata mellé a lakosság többségét felsorakoztatni. A paraszt-

ság és a kispolgárság a győztes nagyhatalmak által is egyértelműen támogatott nemzeti államok eszméjét tette magáévá. De még a román és cseh munkások közül is többen harcoltak a Tanácsköztársaság megdöntésében közreműködő nemzeti hadseregekben, mint a Vörös Hadsereg internacionalista alegységeiben.

Az 50. évforduló elmúltával a két forradalom iránti kutatói érdeklődés észrevehetően csökkent. Ismereteink lényegében csak annyiban gyarapodtak, amennyiben a Tanácsköztársaság néhány vidéki és országos vezetőjének biográfiája és mikrobiográfiája mellett az első magyar népköztársaság elnökének, Károlyi Mihálynak a politikai életrajza is elkészült. Eszerint a forradalom napjaira Károlyi gróf olyan kispolgári demokrata politikussá alakult át, aki a nagybirtokrendszer felszámolása mellett már a nagytőke állami korlátozását is jogos és aktuális teendőnek ismerte el, s értelmiségi hívei mellett az SZDP-re és Kisgazdapártra kívánt támaszkodni. A Vix-jegyzékre Károlyi szociáldemokrata kormány kinevezésével akart válaszolni, s a nemzetközi konstelláció már realisabb megítélése alapján a polgári demokra-

tikus forradalmi vívmányok megmentését a proletárdiktatúra győzelme után is „mérésékelt” szociáldemokrata kormány hatalomra kerülésétől remélte.

Egyéb érdemi munka sem a polgári demokratikus, sem a szocialista forradalomról nem jelent meg. Ez nagyrészt érthető, hiszen a kor legtöbb problémáját valóban megnyugtató módon sikerült tisztázni. Amitől továbblépés várható, az elsősorban a két forradalom gazdasági élete mélyrétegeinek, az egyes gazdaságpolitikai intézkedések fogadtatásának és gyakorlati megvalósulásuknak, valamint az egyes politikai irányzatok (így a külső és belső ellenforradalmi mozgalmak) osztálytartalmának és tömegbázisának az eddigieknél aprólékosabb és pontosabb feltárása. Ha képes lesz kiszabadítani magát az ún. köztörténetírási megállapítások szolgálai követése alól, nagy szerepe lehet ebben a helytörténeti kutatásoknak, melyek speciális előnyeiknél (szerves gazdasági, társadalmi és politikai egység kutatása, komplex módszerek alkalmazásának lehetősége stb.) fogva a történelem legmélyebb rétegeiig hatolhatnak.

Romsics Ignác

„Lépcsőt emelve mi-korunknak”

A magyar 1919 helyet követel magának a világhistória legpompásabb eseményei között, s hat évtized távlatából is erőt közvetíthet számunkra az akkori hősök példája. De eszünkbe jutnak-e a „tizenkilencesek”? Kik és hogyan tartják számon őket? Dolgozó kollektívák élnek a nevükkel: a nevek így hát elő-előbukkannak szinte nap mint nap. De tudják-e vajon, kit emlegetnek, kihez illene méltónak lenniük, a Tanácsköztársaság 60. évfordulás esztendejében élő utódoknak?

★

— Mindent tudnak Kun Béláról! — bólint magabiztosan az acélgyári brigád szikár képű vezetője. — Én ismertetem velük, mi történt Kun Bélával a forradalmi kezdet óta.

— Ön mikor tanulta ezt meg?

— Elvégeztem a hároméves marxista egyetemet, utána egy évet tanultam a munkásmozgalom történetét. Abból ismertem meg Kun Béla munkásságát, egészen végig.

— Hogyan halt meg?

A brigádvezető végighordja tekintetét a gépsoron, szemében megenyhül a magabiztosság.

— Hirtelen...nem tudom...

Sztálin nevét emlitem.

— Ezt a történelem se írja pontosan. Mikor Sztálin elvtárs börtönbe csukta, avval nem nagyon foglalkoznak a könyvek sem.

— Büszkéek lehetünk-e rá mi, magyarok?

— Igen. Nagyra becsülöm Kun Béla tevékenységét a Tanácsköztársaságban meg a kommunista párt megalakításában. Nagy része volt neki benne, hogy tizenhét után megteremtették a Tanácsköztársaságot, amit a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányaként lehet emlegetni itt, Magyarországon.

— Érdemes-e a mai munkásoknak megismerni Kun Béla tevékenységét?

— Nagyon is! Mert akinek nem volt módja tanulni, és most elolvassa, miket csinált, az sokat tanulhat belőle. Megérti, mit miért csinál, milyen ügy szolgálatába álljon.

★

— A brigádunk neve? ...Kun Béla — mondja a negyven év körüli, meglepően csinos segédmunkásnő. — A főnökünk a múltkor olvasott föl az életéről... Nem, nem könyvből, ő maga csinált jegyzetet, mikor tanulta.

— Tulajdonképpen ki volt Kun Béla? A nő összeráncolja homlokát, de gyorsan válaszol:

— Nem tudom... A munkásmozgalomhoz kapcsolódik. Benne volt a pártban, de így kapásból többet nem tudok róla mondani. Van egy patronáló munkásörccsapatunk, annak is Kun Béla a neve, minden évben küldenek meghívót a tizenkilences évfordulóra.

— Volt-e Kun Bélának valami köze a Tanácsköztársasághoz?

Elgondolkodik. Sejtí, hogy nem véletlenül kérdezem, de inkább nem mond buszást.

— Így kapásból nem tudom. Úgy rémlik, kiment Ausztriába. Emigrációba, vagy minek hívják, aztán onnét irányított... Pontosan nem tudom...

★

Az ősz brigádtag határozottan bólint névadójukról hallván.

— Kun Béláról épp a napokban volt szó. Ő szervezte a pártot. Tizenkilencben a forradalmat is ő vezette. Mikor kint volt a Szovjetunióban, onnan is irányította az itthoni szervezkedést. Nekem van egy könyvem, igaz, nem olvastam, de lapozgattam. Érdemes elolvasni, aki ennek a társadalomnak az embere.

— Ha tizenkilencről hall, elsőnek mi jut eszébe?

— Hát nem sok jó. Mert ugye csak százvalahány napig tartott. Aztán jött a sok kivégzés, meg a meghurcoltatások...

— Hallott-e Priska Dezsőről, aki ebből a gyárból került a salgótarjáni direktóriumba?

— Priska Dezsőről?... Mintha hallottam volna — húzza össze szemét —, de nem sokat tudok róla... — és hirtelen kiböki: — Semmit se.

— Van-e valami ma is érvényes tanulsága a Tanácsköztársaságnak?

— Tanulsága? Hogyne. Amiért azok harcoltak, azért ma munkával kell harcolni. Mert ha a munkát jól csináljuk, annak csak jó lehet a következménye. Akkor lesz piac, lesz bőven megrendelés...

★

A munkásör-zászlóalj Kun Béla nevét viseli. Kérdezem a nyugdíjas szolgálattelvőt:

— Tényleg olyan nagy ember volt Kun Béla, mint amilyenek ma emlegetik?

Hátrahőköl, már-már bánja, hogy vállalkozott a beszélgetésre.

— Hát, kérem, én azt meg nem bírom mondani, mert éppen annyit tudok, mint maga. Meg amennyit édesapám mesélt, de ő akkor az olasz fronton volt, ő is hallotta, amit tudott... Nagynak kellett lenni neki, mert a párt alapítója volt. Sokat tett a marxizmus—leninizmus elméletéért... de ezt is csak a tévéből tudom. Azt el lehet mondani, hogy azok előtt, akik akkor ténykedtek, le a kalappal. Hát képzelheti, hogy negyvenötben is, meg ötvenhatban is volt már párt, és mégis milyen nagy problémák voltak. Hát még akkor mi lehetett, amikor párt se volt, vagy volt is meg nem is, mégis irányították az országot egy háború után. Ezek mind nagyon nagy emberek voltak, kérem. Életüket is áldozták, ha kellett.

— Érdemes-e foglalkozni a mai fiataloknak az akkor történetekkel?

— Érdemes. Sok mindent tanulhatnak. Ha a fiatal cselekszik a KISZ-ben, tudja meg, gondolja meg, miért cselekszik. Ma sokan nem gondolkoznak. Sajnos. De akkor képesek lesznek értékelni a mai helyzetet. Mert amit Kun Bélák annak idején elértek, azért ma ki kell állni...

— De hát, amit elértek, azt Horthyék lerombolták...

— Igen, de jött az újjáépítés!
— Miért nevezték el Kun Béláról a zászlóaljzat?

— Pontosán meghatározni magának én nem tudnám. De az úttörőknél meg a KISZ-ben is vannak, akik róla kaptak nevet. Mert nagy a tekintélye ma is a pártban. Kun Bélának az volt az igazi húzása, amikor elrendelte, hogy a párttagok ne fizessenek tagdíjat, nehogy elárulják ezzel magukat. Csak szakszervezeti tagdíjat fizettek.

— Ez mikor volt?

— Ha jól tudom, még a Tanácsköztársaság előtt. Amikor csak szervezkedtek a kommunisták.

★

Stromfeldről faggatni a hajdani vezérkari főnök nevét viselő szakközépiskola negyedikes tanulóját. A fiú készségesen válaszol, amire csak tud:

— Kimagasló katona, hadvezér, jó emberismerő...

— Ezt elmondhatnád azokról is, akik a török ellen harcoltak...

Bólint, s kiegészíti a jellemzést:

— Magáénak vallotta a Tanácsköztársaság gondolatát. Példaképpül lehetne állítani a mai fiatalok elé, mert kemény volt. a börtön se törte meg...

— Milyen magyar hadvezéreket ismeresz még?

— Csak magyarokat? Tehát Bem apó nem jó?

— Inkább csak magyarokat.

— Zalka Mátét, Hunyadit... Rákóczit...

— Melyikre vagy büszkébb: a Rákóczi-szabadságharcra vagy a Tanácsköztársaságra?

Megvonja a vállát, s dönt:

— Mindkettőre büszke vagyok, de a jelentősége talán a Tanácsköztársaságnak volt nagyobb. Mert ez mutatta meg a jövő útját. De a Rákóczi-szabadságharc engem jobban érdekelt. Addig szerettem csak a történelmet, amíg a középkorról tanultunk, az érdekesebb volt.

— És romantikusabb?

— Igen — mosolyodik el. — Mondják is rám a többiek, hogy túl romantikus vagyok.

A fiú közepes tanuló, érettségi után az egyik helyi gyárba szándékozik menni műszerésztanulónak. Szabad idejében kizárólag a kutyáját sétáltatja.

— Az iskolában megemlékeztek-e Stromfeldről? — kérdezősködöm tovább.

— Igen. Minden évben vannak Stromfeld-napok. Ünneppályai kezdődik, ezen elmondják az életét, a munkáját, aztán vetélkedőket, sportversenyeket rendezünk. Jól szoktak sikerülni.

— Olvasol-e felőle valamit iskolán kívül is?

— Ha újságban jelenik meg róla valami, elolvasom. Könyvben nemigen lapozok utána. Nyakunkon az érettségi, ilyenkor akad elég baja az embernek a könyvekkel...

★

A brigád, az iskola, az utca névadója — egy-egy szál a múlthoz. S ha ez hibádzik, miképp juthatnak eszünkbe a régiek?

Fényképet húzok elő Stromfeldről, mutatom az elsős egyetemistának:

— Várjál, barkochbázok... Nem magyar, ugye?

Kiszalad a számon a megfejtés.

— Ja, persze — restelkedik —, a gépipari szakközép van róla elnevezve.

— Mit tudsz még felőle?

— A Tanácsköztársaság idején volt valami... a Vörös Hadseregben — így hívták?

Szamuely-fotót veszek elő.

— Ez ismerős. Mindjárt kitalálom... Ő is a Tanácsköztársasághoz kapcsolódik?

Megmondom, kiről van szó. Fölcsillan a szeme.

— Tudtam, hogy ismerem. Ő volt, aki Leninhez utazott repülőn.

Eléje rakom Landler képét. Legyint, megcsóválja fejét:

— Mutasd inkább Ságvárit, vagy aki-ről többet tudok.

Szaván fogom, a legfőbb vezetőink képét adom a kezébe. Tudja a neveket is, a tisztségeket is. Nekibátorodom, két miniszterünk nevét említem. Úgy reagál, mint aki sosem hallott felőlük.

★

— Stromfeldet megismerem, az öreg... — mosolyodik el a jóképű, izmos alkatú művezető. — Ő vezette az északi hadjáratot. Vezérkari főnök volt a Tanácsköztársaság alatt.

A fiatalember katonaviselt. Talán innét származik, talán nem. — Tisztelettel vegyes szeretet ül ki az arcán, ahogy a hajdani ezredes portréképét a kezébe fogja. Egyébként benne is folyik némi „parancsnoki vér”. Beosztottjai kemény embernek ismerik. Régebben kihelyezett szerelőknek volt a főnöke, ő felelt az üzemtől távol dolgozók munkájáért, magatartásáért. Azt beszélik, sose volt panasz a keze alá tartozó gárdára.

Landler képét mutatom neki. Látszik, jól ismeri, csak a név nem ugrik be — rég foglalkozott evvel a témával.

Segítek: — Ügyvéd volt, vasutassztrájkot szervezett. Ma MÁV-járműjavító van elnevezve róla.

Kisimul homlokán az előbb összecsomózott ránc, s elmosolyodik megint:

— Landler.

Némileg restelli a dolgot, mikor tisztázuk, hogy ez a név a Tanácsköztársaság előtt hetvenegy évvel vált ismertté, s akkor sem a személy, hanem a nyomdája volt fontos. Hogy zavarából mielőbb kizárjon, több képet is mutat nekik: Szamuelyt, Latincát, Korvint, Münnichet.

— Mindet ismerem. De hogy miket csináltak, nem tudom. Az iskolában csak a nevüket tanultuk, meg hogy részt vettek a Tanácsköztársaságban.

— Hallottál-e valamit a nógrádi „tizenkilencesekről”?

— Erre zajlott az északi hadjárat. Előtte nagy csetepaté volt a Karancson a csehekkel. Sok bányász meghalt.

★

— Szamuely? ... Aki érintkezett Leninnel. Ő olvasta fel azt a táviratot, amit Le-

nin küldött a Tanácsköztársaságnak — sorolja, ami eszébe jut, a huszonhárom éves kötőnő.

A fiatalasszony nemrég jött vissza gyestről. Azt mondja: szívesen olvas. Kiváltképp Passuthot, Sütöt meg Moldovát szereti.

— Latinca?... — tűnődik. — Nem tudom. Pedig van egy ilyen könyvem. A „Hősök voltak”. Ságvári és Schönherz is benne van. Gyakrabban kellene elővennem...

— Landler Jenőről hallott már?

— Igen — bólint készségesen, s elgondolkodik egy pillanatra. — Landler... nyomdász volt — ködlik fel újra 1848.

— Az északi hadjáratról mi jut eszébe?

— Nógrádi Sándor vezette, nem? — kapkodja el a választ.

Meglepett arcomat látva ajkába harap. Tisztázzuk az ügyet, s megnyugtatom: nagyobb bakikat is hallottam már.

— Jó érzés egy mai munkásnőnek a Tanácsköztársaságra gondolni, vagy közömbös, hogy volt-e ilyen a magyar történelemben? — érdeklődöm tovább.

— Persze, hogy jó érzés! — bólint rá kissé őszintétlenül tűnő lelkesedéssel. — Szégyellem is, hogy keveset tudok róla. — Mentegetőzéseképpen hozzáfűzi: — Ságváriről többet hallani...

— Stromfeld a Tanácsköztársaság hadvezére. Azelőtt is katona volt, a világháborúban is részt vett — hallom a fiatal gépészmérnöktől. — Ott gyűlölte meg az öldöklést, és állt át a Tanácsköztársaság oldalára — téveszti össze ezredesünket valamely mondabeli hőssel. — Azt tudom még róla — halad tovább a rossz vágányon —, hogy olyan kövér volt: úgy kellett őt fölrakni a lóra a katonáknak.

A fiatal műszaki jó szakember hírében áll. Napjában több órát is olvas, szakzsóvegeket. Egy rakás műszaki folyóíratra előfizet. (Irodalmi igényeit a tévé elégíti ki.) Munkájában s azon kívül tömördek teendője akad: vezetőként dolgozik, párttag, munkásör, FMKT-elnök és így tovább.

Feladatait — kollégái és főnökei szerint egyaránt — alaposan, lelkiismeretesen oldja meg, minden üzemi ügyben bátran véleményét nyilvánít.

— Landlerről? ... — gondolkodik el. — Sajnos semmit nem tudok. Pedig illene ismernem. De már rég tanultam erről a témáról, és azóta nemigen került a kezem ügyébe történelemkönyv.

Szamuely-képet mutatok neki. Kun Bélával téveszti össze. Helyesbíték, mire zavar nélkül bólogat.

— Ő volt az, aki kiutazott a Szovjetunióba. Leninnel egyeztettek a dolgokat. Katona volt.

— Ünnepekkel és vetélkedőkkel emlékezünk meg a Tanácsköztársaságról — mondja a technológus, aki jelenleg megbízott KISZ-titkári funkciót tölt be a gyárban. — Az üzemi lapnak nemrég állítottam össze egy rejtvényt a tizenkilences eseményekről. Elég jól ismerem most a témát.

Fotót rakok elé.

— Ez Latinca! — rikkant vidáman. — Megismerem a homlokáról. Somogy megyei paraszt volt. A Tanácsköztársaság leverése előtt a honvédelmi miniszter beosztottja — keveri össze fölényes könnyedséggel a népbiztos elnevezést a miniszterrel, a „személycseréről” nem is szólva.

Újabb fotó:

— Landner... Nemigen ismerem. Politikai biztos volt. ...Ez pedig Kun Béla... azahogy Szamuely. Háromszor találkozott Leninnel... ő pedig Korvin Ottó. Vele könnyű a dolgom, benne volt a rejtvényben. A Galilei-kör tagja, a Tanácsköztársaság után kivégezték.

— Biztosan megemlékezünk majd valahogy a Tanácsköztársaságról... — mondja nem álcázott sértődöttséggel hangjában a könnyűipari üzem ügyintézője, aki szintén megbízott KISZ-titkár. Konkrét terve még sincsen. — Az irodalmi színpad mindig szokott valamit csinálni.

A fiatalasszony, akinek magabiztossága irigylésre méltó, a KISZ-szervezetben a politikai oktatás felelőse. Megtudom tőle, hogy a VIT-tel és a szervezeti szabályzat-foglalkoztak idáig az oktatásban.

Félve kérdelem, mutathatnék-e néhány képet a Tanácsköztársaság vezetőiről.

— Ha tényleg név nélkül jelenik meg az anyag — köti ki, valamelyest csorbult önbizalommal.

Szamuely-fotót teszek az asztalra:

— Rajk László.

— Nem — rázom a fejem. — Erről az emberről egy másik kép ismertebb. Azon borkabátban és tányérsapkában látható... amint Lenin mellett áll.

Kicsit vár, majd bátortalanul megkérdi: — Sztálin?

Fejemmel intek nemet, s tovább kérdezősködöm:

— Az ön brigádjának ki a névadója?

— Kulich Gyula — feleli gyorsan.

— Ő ki volt?

Újabb rövid gondolkodás, közben pillantást vet a szemben ülő főkönyvelőre, aztán válaszol:

— Az a textiles...

A nagyvállalat függetlenített KISZ-titkára mondja:

— A Tanácsköztársaság helyi eseményeinek földerítését a forradalmi ifjúsági napok alatt végezzük el. Tavaly kezdődött az anyagok feldolgozása. Akkor 1848 volt a téma. Gondolom, idén a tizenkilences eseményeket kutatattja fel velünk a járás. A Tanácsköztársasággal '69 óta nemigen foglalkozott a KISZ. Most főleg a még élő veteránokat szeretnénk megkeresni, az lenne az érdekes. Pár éve beszéltünk egy nagybátonyi „tizenkilencesel”, Kakuk Lászlóval. Leginkább az akkori haditechnika érdekelte a KISZ-eseinket. A bácsi azóta már meghalt.

— Az a tapasztalatom — szól a másik gyár KISZ-titkára —, hogy a fiatalok előtt nagyon ismeretlenek a helytörténeti események. A fiatalok sorába sajnos magamat is beleértem. Tavaly rendeztünk egy helyismereti vetélkedőt. Benne volt az a kérdés is, hogy a mai Malinovszkij úton a század elején állt egy sorompó, mi volt annak a szerepe. Mi előre megnéztük, s tudtuk, hogy a bányász- és kohászlakosságot választotta külön. De a nyolcvan feladatlapból csak három volt helyes válasz. Sok teendőnk van még a KISZ politikai oktatásában...

A fiatalember szavait anyaggyűjtésem tapasztalatai igazolják. A nógrádi tizenkilencesekről való érdeklődésemre csak egy — értelmiségi — fiatalember tudott „pozitív” választ adni.

— A Gólián Andrásról?... Igen, hallottam róla. A helyi direktórium egyik vezetője volt. Azért emlékszem rá, mert a nagyapámat éppen miatta dobták ki a csendőrségről. Parancsot kapott az öregem, hogy Góliánt vasra verve utazzassa vonaton Losoncig, és ott kísérje be a csendőrségre. A nagyapám jó ismerőse volt Góliánnak, még este elment hozzá, s megmondta, hogy másnap menniük kell. Reggel annak rendje és módja szerint találkoztak is a vonatnál, s Losoncra utaztak. Csakhogy

Gólián nem volt vasra verve. Egy sarokkal a csendőrség előtt tette rá a nagyapám a bilincset. Ezt aztán beköpték a jó emberek, így lett az öregből suszter.

Ugyanaz a fiatalember ismerte a S-ban álló, úgynevezett Rákosi-fa „legendáját” is.

— Apámék azt a fát még Rákóczi-faként ismerték. A felszabadulás után terjedt el, hogy Rákosi az alatt a fa alatt gyülekezett a bányászokat, mielőtt összecsaptak a csehekkel. Így kapta meg a fa a Rákosi nevét. „Harmadik Mátyás” egyébként nem is volt Salgótarjánban.

— Rákosi járt S-ban — így a szakértő. — De korántsem „csapatái élén”! Hadtápfőnök volt, az élelmezést, a ruházati ellátást intézte. A legenda az 1956 előtti időkben kapott szárnyra, amikor túlértékelték Rákosi szerepét minden területen. A fa nem lehetett harcálláspont, ez hadászati hiba lett volna. Legföljebb gyülekezőhelyként szolgált, ezért jobban illik rá a mai Vörös Katonák Fája elnevezés.

Helyén van-e a Tanácsköztársaság a mai emberek történelmi tudatában? — kérdezem a történelemtanárt.

— Még nincs a méltó helyén. Sokan többnek vélik például 1848-at, pedig ha megnézzük, melyik mit ért el, nehéz egyiket a másik fölé helyezni. Sokat ártott a tizenkilences hagyományoknak, hogy Horthyék — politikai érdekből — egy negyedszázadon át igyekeztek befeketíteni, és Rákosiék sem értékelték helyesen. Az azóta eltelt húszegynéhány év, úgy tűnik, kevés volt az adósságok törlesztésére. Ezt

a tankönyvek sem segítették elő: kivált a szakközépiskolai és a szakmunkásképző intézeti tankönyvek elnagyoltak, vezércikkszerűek. Talán még néhány tanárra is jellemző, hogy jobban ismeri tizenkilencnél a negyvennyolcas eseményeket, sőt a kuruc kort is — így hát ezekről színesebben, meggyőzőbben beszélnek, ezek az anyagok jobban elmélyülnek a diákokban.

— Mit lehet tenni, hogy a Tanácsköztársaság ismerete a mostaninál több fiatalra hasson?

— Hiba lenne azon szörnyülködni, hogy mennyire feledésbe merültek az akkori emberek és események. Ehhez a valós helyzethez kell szabnunk a tennivalókat. Megjelent mostanában sok érdekes ismeretterjesztő kiadvány a témáról, jó volna őket ifjúsági klubokban, szakkörökön, vitakörökön feldolgozni. Meg kell találni a szálakat, amelyek összekötnek a múlttal. Rajtuk keresztül érdemes ismertetni a helyzetet, amiben cselekedtek. A körülmények reális bemutatása figyelemkeltőbb, mint egy-egy fölmagasztaló jelző...

— Azt, hogy melyik anyagot tanítják jobban a történelmesek, embere válogatja — így a másik pedagógus. — Talán az öregebbekben tényleg jobban élnek a kuruc kori „mítoszok”, mint a Tanácsköztársaság realitása. Tizenkilenc helytelen értékelésében, ha tényleg helytelen az értékelés, ludasak a tudósok is: e téma alapos föltárása nemrég történt meg. Ebben — gondolom — az is közrejátszott, hogy éltek még néhányan, akik ellentmondásos szerepet tölthettek be annak idején, és ha most módjuk volt rá, hátráltatták a kutatást. Talán nem ártana az ügynek, ha a Tanácsköztársasághoz is több „mítosz” fűződne. Az a tapasztalatom, hogy az emberekben ez marad meg végül. Rákóczi például nagy hadvezérnek ismerik legtöbben, holott egyetlen nagyobb győzelmet sem csikart ki. Kossuthot pedig „apánk”-ként tisztelik, pedig sok tévedése volt. Ha tizenkilencben annyi vöröskatoná lett volna, ahány veterán 59-ben, kipofoztuk volna az antantot. De ez sem baj, több a haszna, úgy vélem, mint a kára, az „utólagos mítoszoknak”.

— Ezzel nem értek egyet. A kendőzetlen valóság a fontosabb, az az igazi „tanítómester”.

— Nem mindig. A „mítosz” jobban hat az érzelmekre. S a legtöbb emberben a nagyobb eseményekről tanult ismeretek egyetlen érzelmé sűrűsödnek, ez marad meg a legtovább.

*

Megsemmisíteni hat évtized sem volt képes „tizenkilencünk” hagyományait. De — bár mindnyájunkban él a Tanácsköztársaság emléke — gyakorta elhomályosulnak, s az enyésző ismeretek nem mindig elegendők arra, hogy a jogos büszkeséget fölébresszék történelmi múltunk iránt.

Jelenünk kusza szálaiból kibogozni a múltba vezetőket, s e kapcsolatot fölfedni, közkinccsé tenni, fáradságos, türelmet emésztő munka mindenképp. Azonban tartozunk vele a régi hősöknek, s nemkülönben — a mai köznapi embereknek is.

Regös Molnár Pál

Írás az ajtón

Az öreg bérház fából készült, nyikorgó-dobogó grádicsa már a múltat idézte. Vigyázva, hogy a hámló vakolat ne hulljon a nyakunkba, ketten igyekeztünk az első emeletre. Veteránnézőbe, vendégrevüi megbízatással.

A szálkás deszkájú, barna ajtón jobbra dülő, krétával írt betűk tudatták, hogy „Könyvtárban vagyok”. Alább egy másik mondat ezt közölte: „Kréta a levélszekrényben, írd fel, hogy ki kerestél!” Felírtuk. Azt is, hogy mikor jövünk legközelebb.

A csengetésre egy távoli, rckedt hang felelt. — Jövök már! — s néhány másodperc múlva a jókora ajtókeretet betöltötte egy daliás termetű, jóvágású, tejfehér hajú öregúr. Ez lenne a nyolcvanegy esztendő veterán Harcos? — tűnődünk diáktársammal.

A lakás áporodott levegőjének szagát, a már-már emberi leleménnyel is fokozhatatlan rendetlenséget az öreg frissesége, látható öröme feledtette.

— Ne haragudjatok, barátaim! Én már csak ilyen vagyok. egyedül és örege. De mondjátok csak, tényleg hozzám jöttetek? Értem? No, ez csodálatos! Nagyszerű, hogy eszetekbe jutottam. Várjatok csak, főzök a kedves vendégeknek egy kávét.

Lehajolt, széjjel túrt egy nagy halom régen porosodó újságpapírt, s valami fekete négyzetet halászott elő. A villanyrezsó volt. A viharvert — talán még Palesztinából hozott — ragadós kávéfőzővel, a vízcsaphoz csoszogott. A barnacsíkos kagylóban már ekkor is lassan csordogált a víz egy darab vajra, de ott hűtötte a tejet, meg egy lábaskában valami ételt is.

A megbeszélte időpontban taxival mentünk érte, ez volt az egyezés. Az iskola legnagyobb termében nyolcvan-száz diák várakozott a Veterán Harcosra, az első sorban egy eminens lány közületi számlára vásárolt, tíz szál vörös szegfűből és aszparágusz zöldjéből kötött csokrot szorongatott. A vendégnek.

Kopott szövetroháját erre az alkalomra alpakkaöltönyre cserélte az öreg. Belsőszébe nyúlt, kétrét hajtott papírköteget vett elő, és beszélni, azaz olvasni kezdett.

A múltról? A régmúltól? A történelemtől?

Talán inkább az utóbbiról. Ki tudja, ezt akarta-e érzékeltetni azzal is, hogy a szót — „én” — soha ki nem ejtette a száján. Ellenben annál többször emlegette a saját nevét, de úgy, mint ha másvalaki beszélne róla. Ebben a stílusban álljon itt — per-

sze, korántsem a teljesség igényével — a kétrét hajtott, később általam is többször elolvasott papírok tartalma.

— X. Y. jó módú, polgári családban született, iskoláinak elvégzése után köztisztviselő lett — kezdte az élménybeszámoló X. Y. — Vonzódott a haladó mozgalmakhoz, első alkalommal az első világháború idején vállalta az önkéntes életveszélyt, másokért. A lehetőségeit kihasználva, a vármegyei pénzekből fiktív papírok segítségével segélyeket juttatott a munkanélkülieknek. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a direktórium helyettes elnökének választották, s ebben a minőségben is nagyon sokat tett a város meg a vármegye dolgozóinak... Színházat is csinált... Egyszer veszélybe került a direktórium lapjának a megjelenése, mert elfogyott a papír. X. Y.-t bízták meg, hogy utazzon a fővárosba, rotációs papír nélkül pedig haza se térjen!... A szeretett város viszontlátására nem is került sor, csak huszonnyolc év múltán. Amikor X. Y. Budapestre ért, éppen levették a tanács-hatalmat, a direktórium elnökhelyettesét életre-halálra keresték. Egy szenespincében húzódott meg, ahol egy cipész és felesége bújtatta hosszú ideig, látta el a legszükségesebbekkel... Az elvtársak végül hamis papírokat szereztek, így sikerült kijutnia — rendkívül nehéz és kalandos út során — Csehszlovákiába, Németországba, a Szovjetunióba, majd pedig Palesztinába.

A Veterán Harcos 1947-ben tért haza.

— Nézd barátom! — mondta még középiskolás koromban. — Itthon tudták, hogy ki vagyok, hogy mennyit szenvedtem, a néphatalomért. Engem személyesen Rákosi hozatott haza, itt van a levele, ni!

Régi, megsárgult papírt, egy féltve őrzött dokumentumot mutatott. Az írás tanúsága szerint X. Y. — kellő diplomáciai kapcsolatok híján — egyiptomi külképviseletünk közreműködésével, utazzon haza Magyarországra.

Néhány év múlva nyugdíjba ment. Azóta Veterán Harcos az emlékeinek, a hőba-hőba rendezett találkozók és beszámolók múlandó élvezetet és gyönyörűséget nyújtó pillanatainak él. Ilyen perceket szerezhetett neki az az újságcikk is, amit néhány évvel ezelőtt egy évforduló kapcsán írtam róla. „Az igazságért jó és öröm áldozni” — ő maga javasolta a címet.

A megjelenés után néhány nappal táviratot kaptam a budapesti szerkesztőségbe: „Drága barátom, gratulálok, a siker óriási. Lapot sehol sem lehet kapni, már reggel elfogyott. Légy oly kedves, ha tudnál néhány példányt küldeni, nagyon megköszönném!”

Az újságokat egy hét múlva magam vittem; éppen a távoli, határmenti kisvárosba szolgáltattam a munkám. Az öreg átölelt, és ragyogó ábrázattal mondta:

— Ez igazán remek! Tudod, minden fontos helyre küldtem egy-egy példányt az újságból. Akik eddig mellőztek és kutyába sem vettek, most észhez térhetnek.

Megmozdult alattam a föld.

A levelek, táviratok ettől kezdve sűrűn érkeztek a Veterán Harcostól. Volt olyan hét, hogy kettő is. S ha egy időre elapadt a híradás, — talán a mulasztást bepótolandó —, újra megszaporodtak a kusza gépírású, kék borítékok.

Az egyik levél tartalma: „Itt küldök neked egy kivágott cikket a M. folyóiratból. Nem tudom, ki ez a szélhámos, aki írta, de hazugság az utolsó betűig. A direktóriumról ír, de semmi sem igaz, nem is tudhatják a valót, ha engem nem kérdeznek. Hiszen csak én vagyok élő a háromból... Aláhúztam, ahol a cikk engem említ, de nincs odairva, hogy helyettes elnök! Láthatod, ebből is, hogy firka az egész, nem pedig a valóságot tartalmazza”.

A másik levél tartalma: „Kérlek, gyere le U-re, minden költiséget természetesen megtérítem. Mert fontos és sürgős dologról van szó. Hiába ágálok ugyanis, hogy tegyék rendbe a hősi emlékművet, de ezeket itt nem érdekli a vértanúk emléke. Be sincs kerítve, a mellvéden pihennek a kisvonatra váró piacozó kofák. Odaszórnak a tökmagot meg a szalonnabőrt. Erről van szó, ezt kellene megpendíteni illetékes helyen.”

A harmadik levél tartalma. „Ünnepség volt tegnap a moziban, és mondhatom, nagyon el vagyok keseredve. Utólag tudtam meg, nem is hívtak. Azelőtt meg mindig az elnökségben ültem, mert nekem ott a helyem. Nagyon megbántottak. Hát már ennyit sem számíthatok? Mindenki más, aki semmit sem cselekedett, csak a száját jártatja, ott van a fő helyen, rólam meg elfeledkeznek. Ez a hála...”

A negyedik levél tartalma: „Megint egy segélykérés, már csak bennem a bizodalom. Hónapok óta be van zárva a közfürdő — mindenféle műszaki okra hivatkoznak —, de eszükbe sem jut, hogy a sok dolgozó hol fog tisztálkodni, hová járok én is fürödni. Persze azért, mert akiknek döntenie, intézkednie kellene az ügyben, azoknak fürdőszobás lakásuk van.”

Még egy levél a sok közül: „Drága, ifjú barátom, kimondhatatlanul boldog vagyok. Behívtak M-re, és kaptam egy csodálatos szép kitüntetést, a kormány adta. Most már biztos, hogy a nyugdíjamat is meg fogják emelni egy kicsit, mert az ezzel jár. Szóval, minden rendbe jön, elismerik, hogy ki is vagyok én tulajdonképpen. Az elnökségbe is megint meghívják, ott ülök az első sorban, a régi helyemen...”

Több év után szokatlanul hosszú idő egy kerek hét a kisvárosban. Akarva-akaratlanul, többször és több helyütt is szóba került a Veterán Harcos. Valaki azt mondta:

— Kibíráhatatlanok ezek az öregek! Mindent maguknak tulajdonítanak, azt hiszik, hogy egyedül ők tettek valamit.

Óvatos ellenvetésem. („Nem kellene több megértés? Egy kis pátyolgatás vagy ilyesmi, mert ez hiányzik nekik. Gyerekek ők már, ismét gyerekek...”) válasz nélkül maradt.

Az alaposabb beszélgetések alatt úgy tűnt, valami kételkedés veszi körül a Veterán Harcost. Végül az egyik városi vezető — első találkozásunkkor még az ifjúsági mozgalomban dolgozott — kinyögte:

— Nincs valami rendben. Rebesgetik, hogy az öreg igen sok pénzzel ment annak idején a nyomdapapírért, és nem történt meg az elszámolás.

— Rebesgetik? Utánanéztetek?

— Hát... kinek van arra ideje meg módja. Egyébként is, ennyi év múltán...

Diákos lelkesedéssel vettem magam az egykori vármegyei levéltár poros aktái közé. Hosszas prüszkölés után örömmel fedeztem fel, hogy őriznek az öreg falak között néhány korabeli újságot is. Nem, semmi olyat nem találtam, ami megalapozná a fenti gyanút. Csak olyasmit olvasgathattam az elsárgult papírokon, hogy a direktórium sokszor nem állt a helyzet magaslatán, gyakori lett a torzsalkodás. Egyhelyütt pedig ezt: Veterán Harcost, mint a direktórium tagját „egyre inkább egyéni érdekei kötötték le”.

Utolsó látogatásom idején, ha lehet, még romosabb, még kiábrándítóbban piszkos volt a veteránlakás.

— Azt rebesgetik... a mendemonda szerint...

— A' tudom, ne is folytasd! — szól közbe fölényesen nyugodt hangon az öreg. — Az elszámolás körül semmi hiba, papír van róla.

Nem firtattam tovább. Hálás voltam a közbeszólásért, hogy nem kellett kimondanom. Egy pillanat alatt egyetlen képpé állt össze bennem az a rengeteg minden, amit erről a sokat próbált, kényszerűségből világot járt emberről tudtam. A kételkedést — vagy, ami homályos — elnyomták a tények. A direktórium tag-ság, a korabeli újságok tanúsága, a Veterán Harcos után vizslató kopók hada. S ha ma neki — nekik — olyan fontos, hogy egy ünnepségen ott üljön az elnökségben, akkor...

De fejezzék be ezt a mondatot mások!

Utolsó látogatásom lidérces pillanatait mondom el. A beszélgetést csengőszó szakította félbe, kicsiny lányka libbent be az ajtón. Az öreg a szobába vezette, leültette, majd hozzám fordult. Egyszerű, tárgyilagos hangon mondta, minden drámaiság nélkül:

— Németül tanítom ezt az aranyos csöppséget. Tudod, nem is annyira a tandíjért, inkább más az oka. Egyedül vagyok, senkim nincsen. Ki tudja, talán napokig is feküdnék az ágyamban kihűlt tetemmel, ha egyszer meghalok. Így jobb, így nyugodtabb vagyok. Ha a csengetésre nem nyitok ajtót, akkor a kis tanítványom tudja, hogy szólnia kell a házmesternek. Mert valami baj történt...

Még egy utolsó pillantás a barna ajtóra. Nem változott itt semmi a hosszú évek alatt, most is ott a felirat: „Kréta a le-
vélszekrényben...” A lépcsőházban azonban most nem érzéke-
lem a kopott deszkagrádicsok nyikorgását. Ezt a régmúltat ir-
lázó furcsa muzsikát elnyomja az agyamban eszeveszetten kolom-
poló kétféle csengőszó. A kislányé meg a telefonos kisasszonyé.

Képzetelemben látom, hogy a kisváros kézikapcsolásos tele-
fonközpontjának kezelője hiába teszi a megfelelő helyre a dug-
gót, a hívott fél — a Veterán Harcos — már régen nem jelent-
kezik. A kisasszony próbálkozik még többször is, aztán feladja.
Másik lyukba illeszt egy másik dugót — teszi, amire megkértek.

Ő is tudja, hogy ha a csengetés eredménytelen, valami baj
van. Szólni kell...

*

J-né mindenkinek azt mondta: „Én voltam az összekötő”.
Egyszer a buszmegállóban csoszogott elém kissé hajlott dereká-
val, ott magyarázta:

— Rudas Lászlóval, meg sok más jó elvtárral dolgoztam
együtt az illegalitásban. Én hordtam nekik a könyveket, össze-
kötői feladatokat láttam el. Bizonyítani persze már nem min-
dent tudok, hiszen a kapcsolataim feledésbe merültek, sokan
meghaltak. Az tény, hogy el kellett bújdosnunk, így esett akko-

riban a választás erre a kis falura. Ide jöttünk a férjemmel,
mert nem voltunk szem előtt, rejtve maradtunk az üldözőink
elől.

Furcsa módon, ezeket a kapcsolatokat és az illegális mun-
kát csak élete utolsó éveiben emlegette gyakrabban J-né. Koráb-
ban talán ideje nem volt rá? Mindig nyüzsgött: volt tanácsel-
nök, vezetett kultúrházat, a Vöröskereszt aktivistája, bábáskodott
amatőr színjátszó csoport mellett. Afféle mindenese volt. Gyerek-
fejjel olvastam róla néhány méltató újságcikket, hallottam egy-
két jutalmáról, kitüntetéséről.

Aztán egyszerre csak mindenünnen kikopott. Egyre több al-
kalmal beszéltek róla rossz hangon, sőt, már a puszta meg-
jelenése is ingerültséget keltett.

Mi vezetett ide? A követelődése? Az úton-útfélen hangozta-
tott, de soha be nem bizonyított illegális munkával való kérke-
dés? Vagy az erőszakossága? Talán mindegyik. Egy tucat em-
bernek adott munkát, jószándékúan igyekeztek bizonyítást sze-
rezni arra, hogy minden úgy történt, ahogy J-né állította. Ta-
lán nem rajtuk múlt, hogy sikertelenül.

Megsértődött, otthagya a pártot is. Csak egy marékra való
oklevél, néhány kitüntetés maradt még utána egy darabig a
pártirodán. Bizonyítandó az érdemeit és igényét a magasabb
ellátásra, a kivételes nyugdíjra.

Egy idő után talán már rájöhetett, hogy „összekötői mivoltá-
ról” velem többé nem beszélhet, más volt hát a téma. A koc-
sában felhajtott egy kis rumot, megtöltötte a magával ho-
zott üveget és félrevont.

— Kérlek, szerkesztőcském, talán mondtam már neked,
hogy színész voltam — húzta magasra a szemöldökét az öreg-
asszony. — Egy egyszerű filmben is játszottam, a Casanovában,
hát az valami gyönyörűség volt.

A körülöttünk állók halkán egymásra röhögtek.

— Szeretném most valamiben a segítségedet kérni. Írtam
egy szindarabot, történetesen éppen a Casanovát, ezt kellene
megjelentetni. Elküldtem ugyan a filmgyárnak, de onnan visz-
szakaptam, hogy nem az ő asztaluk. Még hogy nem az ő aszta-
luk! Egy frászt, kérlek. Más oka van, de nem is érdekel. Szó-
val... rád gondoltam.

Egyre erősebb lett az érzés: J-nét ki kell kerülni. Más félre-
áll mellőle, hogy ne érezze a sosem mosott ruhák kibírhatatlan
bűzét, a kozs orrfacsaróan nehéz illatát. Nekem az indítványai
„súlyosak”, és még mosolyognom sem szabad.

Kikerülni persze nem lehet. Valaha jobb sorsot ért göncei-
ben odatipegett elém, és már mondta is:

— Jó, hogy találkoztunk, kérlek, egy egyszerű témát
ajánlok neked. Óriási szenzációt csaphatsz vele, merthogy a fa-
lu fölötti hegy gyomra tengerszemet rejt magában. Méghozzá
forró a vize, nem tudom én, hány fokos! Akár hiszed, akár nem,
a rózsamályi árkot ennek a vize mosta valamikor! Csak betöm-
ték a lyukat.

Alig néhány nap múlva egészen más titokról lebbentette fel
a fátylat. Az a bizonyos hegy nem is egy tengerszem palástja,
egészen más takar. Fortyog, izzik benne a láva.

— Tűzhányó ez, az hétszentség! Meg kellene egy kicsit piz-
kálni, és mindjárt kiderülne. Nem gondolod, szerkesztő úr?

Ez volt az utolsó felfedezése és hozzám az utolsó mondata.
Többé nem beszélünk, nem oszthatta meg velem egyéb „titka-
it”. Mondták, hogy beteg, nagyon rosszul van, egy délután pe-
dig a magányos haranglábban megszólalt a csengettyűszó. A lé-
lekharang.

A kongatást azonban gyorsan leállították. J-né meghagyta,
hogy ne pap temesse. Akárcsak az urát, még párttag korában.
Megjelent a tanácsitkár és felhívta a halott körül tüsténtkedők
figyelmét, hogy mindennel el kell számolni. Hozzá tartozók híján
a temetést a tanács intézi.

A magányos, társakat talán a rögeszméivel keresni akaró
öregasszony csúnya véget ért. Ágya tele volt piszokkal, férge-
ket is találtak, alig győztek mindent elégetni. Azt mondják, húsz-
ezer forint maradt utána, nemrégén a lottó is hozott valami
tárgynyereményt, akkor azt is pénzzé tette.

Csak kevesen kísérték ki a temetőbe, férje mellé. Már ott
van fölöttük a tanács által csináltatott kereszt nélküli síremlék,
rajta a felirattal: „Nyugodjanak békében”.

Viola majdani elparentálása ugyancsak a közre vár, de hol van még az. Ötvenvalahány éves — így mondja magáról.

Este elmegy a Keleti pályaudvarra, kezeiben három-négy csomaggal. A büféautomaták melletti sarokban lepakol, kinyit két-három csomagmegőrző szekrénykét. Ezek az övéi, már évek óta. (Majdnem öt éven keresztül jártam úgy át a pályaudvaron, hogy minden este láttam. Köszöntöttem és köszöntött.) Szóval, Viola matat a csomagokban, pakolászik, cserélgeti a táskák, szatyrok és a szekrénykéik tartalmát. Tesz-vesz, mint ott-hon. Igaz is, Viola itt lakik. A pályaudvaron, meg szerte a városban. Övé minden. Fürdőszobája ugyan valamelyik népfürdőben van — már elfeledtem, melyiket mondta —, az apróbb mosakodásra meg ott van a szökőkút.

— A bolond népek csak lesnek rám, de mosakodni kell. Én azt el nem mulasztom.

Ennyivel intézi el, mert neki ez természetes. Éjjel a Blaha Lujza téren, a szökőkút gombái mellett, a medencében. Ott hajlong Viola, térdig felhajtva a szoknyája, és tisztálkodik. Távolabb húzódnak a késői buszra várók, gyanúsán méregetik tisztaságát. Egy taxi pedig — pilótája véletlenül veszi észre a furcsa jelenséget — majdnem felszalad a járdára.

Viola múltja megközelíthetetlen, arról el nem árul semmit. Csak addig jutottam, hogy lakása volt, egyszer régen, amíg be nem fogadott egy vidékről jött férfit. A jelenről azonban semmit sem hallgat el.

— Néha kapok egy kis segílyt, be kell érte mennem, mert nem tudják hová küldeni. Menhelyre is akartak vinni, de én oda nem megyek, mert verik a bentlakókat. Tudom. Nappal fürdőben vagyok — aludni is lehet, jó meleg van —, meg keresek egy kis pénzt. Éjjel meg a pályaudvaron, de nyáron jobban szeretem a kinti padot. Sok itt a link alak. A rendőrök nem bántanak, tudják, hogy miféle, hogy dolgozok. Mégis vigyázni kell. Egyszer elloptak tőlem valami stricik két új táskát, csak úgy a fejem alól, a padról. Pont tőlem loptak, a szemetek! No, vigyázok is már, az automatákból ki nem veszik a csomagot. Minden nap bedobom újra a kétforintokat, és nem kell ügyelni semmire.

Viola bejáratos a belvárosi szórakozóhelyekre is, újságot kínál az apró asztaloknál ülőknek. Igaz, nem az elosztóból kapja az Esti Hírlapot, hanem újságárusoknál vásárolja, nagyobb tételben.

— Csináltam úgy is, hogy a Somogyi utcából hoztam az újságot, de ez nekem nem jó. Nehezen bírok járni, és ha megmarad, akkor csak baj van velem. Így meg annyit veszek és adok el, amennyit éppen bírok. A borra való a hasznom.

A házat hátán hordó Viola csúnya. Zavaros tekintetű, nagyon csúnya asszony. Talán szerencséjére, mert ezzel is pénzt kereshet. Könnyen és viszonylag sokat. Tanúja voltam, amikor a Felszabadulás tér egyik elegáns presszójában két fiatalember susmolt Violával:

— Látod, ott a sarokban, azzal kell. Azzal, aki egyedül ül, hozzá menj! Ne félj Viola-Violettácskám, megkapod a pénzed!

— Azt már nem, fiatalurak, előre kérem a suskát! Egyszer megjártam, csúnyán átverték. Csak ígérték a nagypofájúak, de amikor megtettem és kértem a pénzt, csak a képembe röhögtek a stricik.

A két aranyifjú egyike briftnyiba nyúlt, százforintost vett elő.

— Nesze, aranyom! Most már rajtad a sor, de alaposan szolgálj meg a béred!

Viola, kezében újságköteggel, lassan arasztalt asztaltól asztalig. Alig hallhatóan, szinte csak neszezve kínálta portékáját. „Esti Hírlapot tessék! Vegyenek Esti Hírlapot!” A sarokasztalhoz ért.

— Drága fiatalúr, vegyen egy újságot! — kérlelte.

Amaz végignézett rajta, s mint aki számalomból teszi, három forintot adott az újságért. Viola azt a pillanatot választotta, amikor a fiatalember kezdte átfutni az első oldalt. A csúf öregasszony hirtelen átkarolta az újságolvasásba merülő fiút és... szájon csókolta.

A hatás óriási volt, szinte hullámmozott a röhögés, ordenáré megjegyzések röpködtek a levegőben. Hogyisne, amikor a tekintélyes számú törzsvendég, laposakat pislogva, már régen várta ezt a pillanatot.

Viola lomha járását meghazudtoló mozdulatokkal kacszott az asztalok között a kijárat felé. Az elötérben még megállt, visszanezített a terembe és bugyborekolva együtt nevetett a bentiekkel.

*

A Veterán Harcos múltja tekintélyt ad, tiszteletet parancsol. J-né életének javát becsületes, nem egyszer nehéz munkával töltötte. De, hogy jön ide Viola? Mi a közös bennük Violetával, aki nem is mondja, még csak nem is álmodja magát hősnék?

A magány, az egyedüllét. A társtalanság.

A Veterán Harcos társnéküliségében sajátítja ki magának a történelmet; J-né ugyanezért vált bogaras, furcsa agyszüleményeihez görcsösen ragaszkodó öregasszonnyá.

Viola csak egyedül van.

Most jut eszembe, írni kellene Klárikáról is. Makón voltam vendégségben, a Sírkert utcában, ott keresett meg a közeli ház lakója.

— Tudja, kérem, én voltam a József Attila múzsája! Sok mindent tudnék mesélni.

Vendéglátóm mérgesen nézett a betolakodóra, majd ezt mondta:

— Hadd el! Bogaras vénasszony, mindenki a kitalált dilijein röhög. Persze, van ideje, egyedül van...

Mégiscsak írni kellene róla. Meg arról a parasztkendős asszonyról is, aki fonott kosárral az ölében naphosszat ült a szege-di Széchenyi téren. Meg Rezedáról is, az állandóan varas orrú, a kövidinkás üveghez és a Nyugati pályaudvarhoz annyira vonzó öregemberről. Meg...

De akkor a sornak nem lenne vége.

Kelemen Gábor

Gyermekszemmel a „vihár sodrában”

Múlnak az évek, a nemzedék, amely cselekvően részese volt az első világháború és az 1918—1919. évi forradalmi időszak eseményeinek (a nem cselekvő, de szemlélődő részese, az akkori gyerekek, akik mintegy „békaperspektívából” nézték a felnőttek tevéteit és hallgatták beszélgetéseiket) ma már a hetvenedik életévük táján jár.

Én is egyike voltam ennek a gyerekhadnak, és (saját magammal kapcsolatban is) felmerül bennem a kérdés: mi az, amit egy 5—10 éves gyermek az öt környező világ történelmileg is fontos eseményeiből marandóan megjegyez? Hiszen köztudomású, hogy a gyermekkori emlékek a későbbi benyomásoknál elevebben és létezőbbben maradnak meg, de az is, hogy rapszódikus jellegűek és gyakran a köz szempontjából lényegtelen részletekre terjednek ki. Kétségtelen továbbá, hogy az osztályhelyzet és a nemi különbség mellett még számos tényező is befolyásolja egy-egy gyermek gondolatvilágát, és ezért mindig „speciális” esettel állunk szemben, ha a gyermekkori emlékeket elemezni akarjuk.

Aggodalommal fogtam tehát hozzá az 1914—1919 közötti emlékeim kiértékeléséhez, mivel történész vagyok, és ezért fokozottabban törekednem kellett arra, hogy a később megismert tények és szakmai vonatkozások ne módosítsák gyermekkori emlékeim és nézeteim ábrázolását.

Gyermekkori emlékképeim kialakulására nyilván hatással volt pedagóguscsaládhoz tartozásom, és az, hogy Losoncon, a város akkor utolsó, déli háztoronyában, a Tugári téren laktunk. Szomszédaink városi kisemberek voltak. Játsszótársaim is az ő gyermekeik sorából kerültek ki. Első halvány és bizonytalan „háborús” emlékeim is ehhez a környezethez fűződnek: egy 1914 nyarán tomboló, viharral párosult zivatar, amit még később is baljós előjelként emlegettek, énekelve menetelő katonák a daróci országúton, és a naponta felhangzó géppuskakattogás a gyakorlótererről, „waffenrokkos” önkéntesek — apám volt tanítványai — látogatásai házunkban, és több ilyen „apróság”, ami később mind szürkévé — azaz csukaszürkévé — és megszokottá, észre sem vetté vált.

A háború első évében csipődött be emlékezetembe az a suttogás, hogy „az oroszok már Bártfán vannak, és valószínű, hogy Losoncot is ki kell üríteni”. Emlékszem egy 1915. évi nyár eleji selmecbányai utazásra is, amikor az egyenruhás erdőmérnök-hallgatók (köztük a bátyám is) ünnepség keretében jelentkeztek katonának.

1915 őszén irattak be az állami elemi iskola első osztályába. Tanítónk híres volt szigorúságáról; bár elméletileg már akkor is tiltva volt, megfelelően időzített körmöseivel, fül- és tincshúzásaival — a tenyeresekről és a térdepeltetésekről mint „tanészközökről” nem is beszélve — gyorsan és eredményesen tanított meg bennünket írni, olvasni és számolni. Kétségtelen, hogy a félelem vitt rá minket a tanulásra. Tudott azonban dicsérni és jutalmazni is. Lassan megszerettük, és később büszkévé váltunk arra, hogy hozzá jártunk az első osztályba. Szerettük az énekórákat — akkor is, később is —, mert azokat a dalokat is megtanultuk, amiket a katonák énekeltek: Petár, a szerb király, háborúsdi játszik ..., Bérces Kárpát ormán őrt áll sok magyar ..., Ferenc Jóska kiállt a kapuba ..., Árpád apánk, ne féltsd ősj nemzedet... — hogy csak a legjellemzőbbeket említsem.

Közben pedig folyt tovább a háború. Amikor pedig a város csaknem minden házán

és még a zsidótemető Tugári térre nyíló díszkapujának oszlopain is fekete zászló lenggett, és hetekig fekete karszalagos tisztek és tisztviselők jártak az utcákon, mindenki arról beszélt, hogy meghalt a király, I. Ferenc József, és nem tudni, hogy ezután mi lesz. IV. Károly koronázásakor viszont ellepte városunkat a nemzetiszínű zászlók tömege; mi, iskolások is templomba mentünk. A város háza előtti téren, a Kossuth-szobor tövében pedig felsorakozott a császári és királyi 25. gyalogezred díszszázada, és míg a templomban a Himnusz énekeltük, addig ők a „Gott erhalte” hangjaira vágták „vigyázz”-ba magukat. Ezt, mint szerelmet, még az összehozás idején is sokat emlegették a felnőttek.

1917 tavaszán seregeink győzelmének tulajdonították, hogy Oroszországban kitört a forradalom, de még az iskolában is „a szegény cár”-ról beszéltek tanítóink, akit „hűtlen” alattvalói üttek el trónjáról. Ezek a „hűtlen alattvalók” tovább folytatták a háborút, és 1917 júliusában a bátyám is elesett az orosz fronton.

Orosz hadifoglyokat én Csóton, ahol az egyik nagybátyám a tábor parancsnokságához volt beosztva, már láttam, és így számomra már nem volt olyan nagy újság, amikor az 1916., 1917. és 1918. évi aratások idején orosz hadifoglyok vágták a búzát a Szilassy-uradalom földjein. A Nagy Októberi Forradalom eseményeiről jóformán semmit sem tudok emlékezetembe idézni. A „bolsevik” elnevezést is, úgy emlékszem, csak 1918. vége felé hallottam először, amikor már nálunk is forradalom volt. Azt azonban úgy tudom — mivel Csulik bácsi, a miksi úti vámos, aki tűzoltó is volt, nos, ő beszélt —, hogy Gyöngyös tűzvész általi pusztulását „késes elemek” gyújtogatásának tulajdonították, és ezért Losoncon is megerősítették a tűzörséget. A tűzvész utáni királylátogatásról a Károly királyról és Zita királynéről készült (és az iskolában mindenki által megvéttetett) levelezőlap-albumból úgy értesültünk, hogy „a királyi pár szereti a népet”. Ezt hallottuk az iskolában és a katonadalokban Ferenc József neve helyére mindenütt a Károly királyé került az énekórákon. „Isten, király, haza” volt a jelszónk.

1916 és 1917 nyarán már többször jártam Balassagyarmaton, ismerősöknél, Salgótarjánban pedig tanítónő nővéremnél. Pontosabban azonban csak az 1918. évi ipolyi horgászataimra, megyeházi ártézi kútból víz-hordásaimra és a gyarmati, minden este nyüzsgő-mozgó korszóra emlékszem. Tarján-

ban ekkor a zagyvai rakodó kis bányavasúti gőzmozdonyai kötötték le figyelmem. Képes lettem volna éjjel-nappal kámulni azokat, és hallgatni a szén zuhogását az osztályozóban. Balassagyarmatot úgy ismertem meg mint a jól öltözött emberek városát, Losoncot mint a katonákét és szegényes öltözötű munkásokét, Tarján pedig úgy, hogy ott csak csupa kopottas ember él. Az én mezitlábás mivoltomban — cipőt csak az iskolai év idején hordtam — Losonc és Tarján állt közelebb hozzám.

Az 1918. évi polgári forradalom időszaka — ekkor voltam negyedik — már sokkal elevebben él emlékezetemben. Emlékszem apám szavaira: „Tisza kijelentette, hogy ezt a háborút elveszítettük!” Ezekben a napokban már hangyabolyhoz hasonlított a város. Mi gyerekek is — iskolába menet és jövet — szájtátva bámultuk az üzletek előtt összeszűföldő embereket, a vasútállomáson a feltört és kifosztott vagonokat, és miközben bokáig jártunk a sárba taposott lisztben és kristálycukorban, néztük az északról délnek és délről északra haladó személy- és tehervonatokat, amelyek zsúfolásig tele voltak fegyvertelen, hazai gyékű katonákkal. A lakosság körében azonban épp elég fegyver lehetett, mert estétől reggelig hol itt, hol ott dörent egy-egy lövés a városban. Sötétedés után nem mertünk kimenni az utcára, ahol csak néhol égtek a lámpák, mert a körtéket kilőtték. Még a Tugári tér közepén álló nagyfényű ívlámpa is — amelynek szénrúd-jait esténként beszabályozták — találatot kapott, és nem világított. Üzletek feltöréséről is szállingóztak hírek — ezzel a beözönlő falusiakat gyanúsították. (Kétségtelen, hogy csak országos vásárok idején lehetett annyi parasztszekeret látni a Tugári téri Huszár kocsmá előtt, mint ezekben a napokban).

Az üzletek kirakataiban és sok magánház ajtaján, ablakán megjelentek „A Nemzeti Tanács védelme alatt” szövegű, vörös vagy nemzetiszínű papírszalagokra nyomtatott feliratok. Lassan azonban rend lett, és a rendőrök mellett nemzetiszín karszalagos, civilruhás, de puskás polgárőrök jelentek meg az utcákon. Ezekről azt beszélték, hogy katonaviselt iparosok, kereskedők és „jobb érzésű munkások”. A köztársaság kikiáltását zászlódíszszel ünnepelte a város. Ekkor láttam először vörös zászlókat is. Volt már fegyveres katonaság is, piros-fehér-zöld kórdájjal a sapkáján.

Ekkor kezdtek szállingózni a hírek a „demarkációs vonal”-ról, amely Losonctamásinal fog húzódní, és az attól északra levő területeket „rendfenntartó cseh katonaság” fogja megszállni a békekötésig. Losoncon tehát magyar katonák maradnak. December utolsó hetében azonban „cseh” katonaság érkezett a városunkba, mert a demarkációs vonalat az Ipolynál állapították meg. Rap, Terbeléd, Fülele magyar maradt, és Losoncról, pár nappal a „csehek” megérkezése után, a magyar katonai parancsnokság is délre költözött. Különvonaton utaztak, mesélték a szomszédunkban lakó vasutasok.

Városunkban az a hír járta, hogy a „cseheket” Bazovszky Lajos ügyvéd hívta be, „bosszúból”, mert évekkal előbb „tót” magatartása miatt megsértették az úri kaszinóban. Mi, gyerekek ezt a Lajos bácsit — akitnek szép vasrácsos kapujú háza volt a Nagybég utcában — azért becsültük és szeretttük, mert ha mi — kisvárosi szokás szerint — sapkalevévé köszöntünk neki az utcán, ő mindig visszaköszönt, sőt a kalapját is megemelte, és néha még szavakkal is üdvözölt. Nem ment a fejünkbe, hogy ez a kedves „magyar” ember miért „tót”, miért ő lett a „csehek” zsupánja a „mi” Nógrád vármelegyékben, amelynek földrajzját a harmadik elemiben részletesen megtanultuk? Itt jegyzem meg, hogy mi akkor a „szlovák” népet nem ismertük, nem használtuk: a cseh-szlovák falragaszok hivatalos fordítású magyar szövege is a „cseh-tót-köztársaság” nevében szólt a lakossághoz, első gimnáziumban is „tót” nyelvtanunk, „tót” füzetünk —

az egyiket még most is őrzöm — „tót” tanóráink voltak. Ez a népnév semmi becsmérlőt sem rejtett magában. — Mindaz, hogy hazánkban „nemzetiségek” is élnek, akik saját államokat akarnak létrehozni, olyan újszerű volt számunkra, hogy a dolgok lényegét aligha fogtuk föl. Megjegyeztük, amikor Líka-Krbava és Modrus-Fiume vármegyéket tanulva, tanítónk elmondta, hogy Magyarországnak nincs már tengerpartja, mert az más ország részévé lett; megtanultuk, de nem értettük azt, amit tanítottak, és azt sem, amit átélünk.

Híre jött, hogy Balassagyarmaton harc volt a „csehek” és a magyarok között, ami a magyarok győzelmével végződött. Minden reccgett és ropogott körülöttünk, és csodálkozva néztük az eltávolított Kossuth-szobor üres talapatát, ahonnét március 15-én a légionáriusok levették a magyar zászlót, és szétoszlatták az ünnepeink akarókat.

A Tanácsköztársaság kikiáltásának a híre is elérkezett hozzánk. Ekkor a „magyar” vagy „tót” bonyodalmaim mellé a „magyar” vagy „kommunista” illetve „a magyar, azaz kommunista” fogalmi zavar is járult, ami gyermekjatekaink területén is vitákat okozott, mert kérdéseinkre, hogy ki kinek az ellenfele, a felnőttek vállvonogatása volt a válasz.

Egy nyári napon híre érkezett, hogy megindult a nagy támadás a „vörös” Magyarország ellen. Valahonnan, messzi délről ágyúdörgést is hallottunk. Azután pedig megváltozott a helyzet, és a cseh-szlovák katonák — egyenruhájuk az olaszos öltözetű légionáriusokét kivéve, olyan volt, mint a magyaroké, csak más színű kokárdával — lövészárkot kezdtek ásni a kertünk végében. Megszomjaztak, és tőlünk hordták a vizet, amiben én is segítettem nekik. Pár szót tudtak csak magyarul, de azért jó barátságba keveredtünk velük mi, gyerekek. Volt egy tisztjük is, aki megengedte, hogy az egyik pajtásommal együtt a távcsövébe nézzünk.

Ekkoriban történt, hogy Csulik bácsit és még néhány tűzoltót letartóztattak, mert „fényjeleket adtak a Karancson levő kommunistáknak”. Csakhamar kiderült, hogy alapos félreértésről volt szó, mert a református templom erkélyén körbejáró tűztorony tűzoltók sétájuk közben el-elakarták az őrszobául szolgáló toronyrész négy világítóját felé eső ablakain át kiszűrődő lámpafényt, amit azután fényjelzésekké vélték. Úgy hírlett, hogy Bazovszky zsupán — aki jól ismerte a helyi viszonyokat és az embereket — derítette „fényt” az ügyre. Ettől kezdve sötétben meredt a torony az égbe.

A lövészárkot még ásták, én a kerítésünk tetején lovagoltam, amikor nem nagyon megszűnt géppuskakattogásra lettek a katonák — és én is — figyelmesek. Arra néztem, amerre ők, és láttam, hogy a Zsidó-hegy lábánál egy rövid, szürkére festett vonat halad lassan a Sacher-pusztá felé — mozdonya középpont volt, és abból géppuskázák a Miksi felé elterülő síkságot. Valahonnét ágyúval kezdtek löni a Zsidó-hegy tövét, és ekkor — néhány füstoszlop között — lassan visszafelé haladt és Fülek irányában el is tűnt a vonat. „Vörös” páncélvonat volt, amely átjött az Ipoly hídján.

Ezen az éjszakán négy ágyút állítottak fel a „csehek” a miksi út mellett, a Balláék kertje tövében, és kihirdették, hogy aki tud, költözzön el a városzéli házakból. Persze, mindenki maradt. Ekkor vette kezdetét (keresztünk végéből jól láttuk) a „vörösök” ágyúzása. A terbelédi hegyoldalban felállított ágyúik füstjét, este pedig torkolattüzét, jól láttuk. A Sima-pusztá irányában, a város nyugati része felé tüzeltek. Másnap azután (mivel a várostól délre eső falvakból most senki sem jött be, és így tejet sem kaptunk onnan, hanem tanítónk, Höppner Erzsébet szerzett be máshonnan számunkra) elindultam tejeskannánkkal a tanítónk Kiskarsa utcában levő lakása felé. Ekkor csaphatott be egy lövedék az L alakú házunk déli oldalfalába is, azt és a pince falát leomlasztva. Szü-

leim annak köszönhetően életüket, hogy a tanácsok ellenére sem mentek le a pincébe, hanem a ház északi részébe húzódtak.

Amikor tanítónóm emeleti lakásába értem, épp akkor csapott be egy gránát a vilanytelep udvarára, és remegett minden a szobában — őt és engem is beleértve. A falak mellé lapulva hallgattuk a hol halkuló, hol erősödő lövöldözést, ami az ágyúlövedékek robbanásai utáni csöndet megtörte. Azután a csöndet nem lövések zaja, hanem egyre erősödő kiáltozások követték. Az ablakhoz szaladtunk, és láttuk, hogy az utcán két matrózsapkához hasonló, „schild”-nélküli német táborispkás, virágokkal borított katonája jön lassan, „éljen”-t és „Hoch”-t kiabálólól követve. „Itt vannak a magyarok” — kiáltotta a tanítónóm is. De a katonák nem magyarok, hanem osztrákok voltak, akik önként álltak be katonának a Magyar Tanácsköztársaság védelmére. Hazafelé menet még több ilyen csoporttal találkoztam. Amikor az utcánk sarkára értem, ahol szüleim is engem várva álltak, éppen egy bécsiekből álló század készülődött a továbbmenetelre. Jöttek azonban magyar alakulatok is. Ezek egyik könnyebb sebesültjét, egy újpesti asztalost, nálunk helyezték el. Holmiját egyik szobánkban hagyva, kötözésre ment a tábori kórházba, és másod- vagy harmadnap továbbindult ő is északra.

Ezekben a napokban láttam először földreszállt repülőgépet a miksi országút mellett lucernásban. Két borsipkás szállt ki belőle, akik lovas kocsival mentek be a városba. Délután visszatértek, a gép fölszállt és dél felé távozott. Vörös ótágú csillag volt az oldalára és a szárnyára festve.

Már az is fejtörést okozott, hogy a városunkat elfoglaló „magyarok” osztrákok voltak. Ugyanakkor az is meglepett, hogy a Huszár korcsmánál mintegy tíz „cseh” katonát nagy örömkialtókkal köszöntöttek a vörös katonák. Szlovákok voltak, akik fegyveresen elbújtak a visszavonuláskor, hogy beállhassanak a Vörös Hadseregbe. Osztrákok, magyarok, szlovákok együtt harcolnak a „csehek” ellen, sőt állítolag még „igaz csehországiak” is? Mi ez — kérdeztem én is, mások is, gyerekek, felnőttek egyaránt. Ez az „internacionalizmus”, kaptuk meg a választ, az ellenség pedig nem „csehek és tótok”, hanem „burzsujok”, akik rabságban tartják a dolgozó embereket.

Ezt hallottuk az iskolában is, ahol — hogy a sok szünet miatti hiányokat pótoljuk — tovább folyt a tanítás. Megtanultuk énekelni az Internacionálét és a többi új katonadótát, amelyek azonban csak annyira voltak újak, hogy a király neve helyére a Kun Béláé került (pl.: „De szeretnék Kun Bélával beszélni...”). Az iskolai kiránduláson már ezeket énekeltek.

A nővérem is megjött Tarjából, és pár napra magával vitt oda. Tarjáni pajtásaim dicsekedve mutogatták, hogy az acélgyári kémményen milyen kerek lyukat ütött egy „cseh” ágyúgolyó. Nem sok dicsekednivalójuk volt, mert hasonló eredményre hivatkozhattam. Losoncon az egyik zománcedénygyár kéményét lőtte így át egy „vörös” gránát. (Haza egyik ismerősünk az ajánáskői postamesternő két-kerekű egylovas kocsiján vitt, mert így „hamarabb” értünk Losoncra, mint ha vonaton utaztunk volna.)

Hazatértem után egyelőre eseménytelennek tűnt fel a nyár. Egyik nap az apám megmutatta a Vörös Újságban az új demarkációs vonalat, ami azt jelentette, hogy a Felvidéket ki kell ürítenie a Vörös Hadseregnek. Szomorú napok következtek. Láttuk a visszavonuló vörös alakulatokat. Most már senki sem éljenezte őket. Bizonytalanság lett úrrá mindenben. Az utolsó, délelőtt kivonuló alakulatot a déli órákban fegyelmezetten, büszkén, saját dalaikat harsogva éneklő csehszlovák századok követték, mögöttük a füstölő tábori konyhakkal.

Belitzky János

A magyar film és a Tanácsköztársaság

A Magyar Tanácsköztársaság jubileumán rendkívül tanulságos tallóznunk a legfiatalabb művészeti ág történetében. Két szempontból is. Egyrészt érdemes felélevenítenünk a dicsőséges napok krónikáját, hiszen — mint Garai Erzsik írja A MAGYAR FILM A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN című dokumentumkötet bevezetőjében — „az első magyar proletár-állam fennállásának négy és fél hónapja alatt némafilm-történetünk legszebb és egyben legizgalmasabb fejezete játszódott le.” Másrészt azért, hogy minősítsük: hogyan őrzi, miképpen ápolja a felszabadult magyar film a Tanácsköztársaság szellemét?

Az alábbi írásban két problémakörben vizsgálódunk. Fellapozzuk a régi idők mozijának albumát, illetve áttekintjük az újabb kori filmhistoria e tematikai csoportba illő alkotásait — azzal a szándékkal, hogy feleletet keressünk a következő kérdésekre: Milyen volt a filmélet 1919-ben? És milyennek látják az utódok 1919-et?

1.

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 8-án rendeletet hozott „a filmgyárak, filmlaboratóriumok, filmkölcsonzők és mozgóképszínházak államosításáról.” Páratlan ez a határozat a maga nemében, hiszen még a szovjet filmipar államosítása sem emelkedett törvényerőre ekkor (Lenin a nevezetes dekrétumot csak augusztus 27-én írta alá.) Izgalmasan érdekesekek az államosítás körülményei és a valóban forradalminak nevezhető lépés kísérőjelenségei. Vegyünk szemügyre közülük néhányat.

Márkus László, „a filmtermelés irányítására kinevezett művészeti megbízott” memorandumot intézett a filmszakma művészeti munkásaihoz (utóbbi az ő kifejezése). Egyebek között ez áll a felhívásban:

„...Kérem munkatársaim támogatását, jóindulatát és bizalmát, hogy közös erőfeszítéssel és sürölődások nélkül eredményes munkát végezhessünk.

Felelősségemből következik, hogy a szcenáriumok végső elfogadását magamnak tartom fenn. Minden üzem rendezője és dramaturgja közösen készítik a szcenáriumokat, s a kész művet hozzám lesznek szívesek bemutatni. Kérek nagyon szigorú kritikát, hogy az én kritikámra ne legyen szükség.

Fenntartom magamnak ezenkívül a következő intézkedéseket:

1. A színházi és a filmszínészek honoráriumának megállapítása.
2. A rendezők, dramaturgok és szcenikusok fizetésének megállapítása a termelőtanáccsal egyetértésben.
3. Az elkészült filmek megbírálása.
4. A költségvetések felülvizsgálata.

5. A munkaprogramok és a művészi munka ellenőrzése.
6. A nem alkalmazott dramaturgoktól beérkező témák és kész művek elbírálása.
7. A szereposztások felülvizsgálata.
8. A végzett művészi munka értékelése minden vonatkozásban.

Munkatársaimul a szükségeshez képest művészeti tanácsot hívok magamhoz, de minden két hétben, vagy a szükségeshez képest gyakrabban is az egész rendezői, dramaturgi és scenikus kollégiummal megbeszéléseket fogok tartani."

Mi tükröződik a határozott szavakkal megfogalmazott munkaprogramban? A korábbi — s hozzátehetjük: későbbi — esetlegesség, sőt olykor anarchia megszüntetésének szándéka. Igényes művészi koncepció. Imponáló magabiztosság.

A VÖRÖS FILM 1919. május 3-i száma már konkrét tervekről ad hírt. A változás, melynek jegyében a rendezők forgatni szándékoznak, száznál is több fordulatról tanúskodik, ugyanis a kommentátor a következőképpen fogalmaz: „Az új idők szelleméhez méltó az új film is. Eltűnnek a mozivászaronról a régi, hamis kapitalista ideológia alapján felépített darabok, s ezek helyét elfoglalják a mai, forradalmi korszak keretébe illő mozgóképek. Nem fognak többé a régi, korhadat rendet tömjénező történetek peregni a mozi színpadán. A világalakulás vörös vihara végigszántott a mi szakmánkon is és ledöntötte a tegnapi gyöngy, kasírozott oszlopait, hogy újakat, erősebbeket, maradandóbbakat építsen helyettük. S ez az új munka most folyik.” Patetikusak a szavak? Kétségtelenül azok, ám ne fedjük: az új frazeológiát az élet és a művészet új gyakorlata szentesíti. A film és az irodalom szövetsége — mondhatni: frigye — a Magyar Tanácsköztársaság alatt szentesítődik. Az elképzelés szerint főképpen jelentős irodalmi alkotások filmváltozatainak elkészítését szorgalmazzák. A lista zavarba ejtően gazdag, hazai és külföldi sikereket egyaránt tartalmaz. Felsorolok néhány címet ízelítőül: Jókai Mór: A FEHÉR RÓZSA, Mikszáth Kálmán: KÜLÖNÖS HÁZASSÁG, Eötvös József: A FALU JEGYZŐJE. Vörösmarty Mihály: CSONGOR ÉS TÜNDE, Molnár Ferenc: LILIOM, Gábor Andor: DOLLÁRPAPA, Zola: MOURET ABBÉ VÉTKE, Goethe: FAUST, Tolsztoj: A SÖTÉTSÉG HATALMA, Ibsen: A NÉPGYŰLŐLŐ, Victor Hugo: A NEVETŐ EMBER, Gogol: REVIZOR, Gorkij: AZ ANYA, Stendhal: VÖRÖS ÉS FEKETE, Dickens: TWIST OLIVER, Verne: SÁNDOR MÁTYÁS. Hatvan esztendő elmúltával megállapíthatjuk: azóta számos terv realizálódott. A magyar filmművészetnek — éppen az irodalmi örökség feldolgozását illetően — még mindig vannak adósságai, de a KÜLÖNÖS HÁZASSÁG és a DOLLÁRPAPA azóta méltó életet nyert a vásznon. S még egy tanulság: bizonyos, hogy a világirodalom remekeinek filmadaptálása nagyszerű gesztus, ám ugyanakkor erőnkön felül vállalt kötelezettség

volt. Tolsztojt elsősorban az oroszoknak, Goethét a németeknek, Victor Hugót a franciáknak kell tolmácsolniok.

A terveket — az idő rövidege miatt — elfújta a szél, bár az elkészült művek jó része az irodalmi ihletés meghatározó fontosságát dokumentálja. A Magyar Tanácsköztársaság fennállása alatt összesen 20 film munkálatai fejeződtek be, 15 mű forgatása közvetlenül befejezés előtt állott, gyártás alatt volt és maradt továbbá öt produktum. (Két úgynevezett agitkát is készítették.) Egy-két cím a termésből: A DADA (Bródy Sándor drámáját Damó Oszkár vitte filmre), ÉJ ÉS VIRRADAT (Edward Bulwer regényét Uher Ödön rendezte), ÉVA (a Lehár-operettet Deésy Alfréd fordította le a mozgóképek nyelvére), MIDÁS KIRÁLY (Ambrus Zoltán hajdan népszerű prózai alkotása ugyancsak Deésy Alfréd jóvoltából elevenedett meg moziban), A PÉNZ (a Gorkij-írás nyomán forgatott film felvételeit Pallós Nándor irányította.) Feltűnő tehát az irodalomcentrikusság. Hogy milyen minőséget képviseltek a szóban forgó művek, erről — fájdalom — nem szólhatunk hiteles tanúként. A Magyar Tanácsköztársaság filmgyártásából mindössze három mű maradt az utókorra: a TEGNAP, az ŐFELSÉGE, A KIRÁLY NEVÉBEN és a JÖN AZ ÖCSÉM (az első rendezője Lázár Lajos, a második ismeretlen, a harmadik Kertész Mihály: utóbbi filmek agitációs céllal készültek).

Korabeli hírekből, tudósításokból, nyilatkozatokból rekonstruálni lehetetlen az akkori hónapok filmszellemét. Egyetlen — most is hozzáférhető — mű alapján minősíteni: merészség. Más megoldás nem lévén, fogadjuk el, hogy a cseppben is benne van a tenger, s szóljunk kicsit bővebben a TEGNAP-ról, melyet a szeszélyes hullámok az utókornak szóló palackpostaként a partra dobtak.

A TEGNAP cselekményének rövid foglalata a következő. A főcím után következő felirat adja meg az alaphangot: „Vándorok jöttek messze keletről, hozták a hírt... Lerázhatja láncait a dolgozó ember.” Azt gondolná a néző, hogy a kor alapkérdéséről, a „világ proletárjai, egyesüljete!” jelszó gyakorlattá változtatásának lehetőségeiről szól majd a történet. Ám megjelenik egy szakállas agitátor, s a felirat tudunkra adja: „És addig?!... addig, csak a tegnapi krónikájában lapozgathatunk.” Tehát a mese: A gyárigazgató lakója (úgy látszik, ilyen is volt akkoriban!) beleszeret a tulajdonos feleségébe. A kapitalista álnok ember. Mivel unja a nejét, felbérelti üzemvezetőjét, hogy „segítsen neki.” Szó szerint ezt mondja: „Csábítsd el a feleségemet, rajtaérünk, és el tudok válni.” Mielőtt ez az ördögi terv megvalósulna, az inas megtalálja az aszszony zsebkendőjét az albérlő szobájában. A munkást kitessékeli, a nőt megszegyentik. Hősünk — mármint a férfi — a mozgalomban találja meg élete értelmét. Kommentár: „Menj messze keletre, ott dörögnek az ágyúk, és ott vívd tovább a harcaidat.”

Nemeskürty Istvánnak igaza van: „Egy szocialista film forradalmár főhőse szerelmi gyilkosságot követ el, és utána zavaraltalanul külföldre szökik. Ez lenne a forradalom?”

Ezért a filmet valóban súlyosan el kell marasztalni.”

De azt is figyelembe kell vennünk, hogy a TEGNAP-nak dicséretes részerei vannak. Igaz, hogy Courths-Mahler-féle szirupos giccsbe oltotta a szocialistának szánt (hitt) mondanivalót, ám a rendezők (Lázár munkatársa Orbán Dezső volt) sok tekintetben így is úttörő munkát végeztek. A gyári képsorok eredetiek, s a kamera sem moccanatlan, mint az ekkortájt forgatott filmekben. A filmtörténész megfigyelése is a teljesítmény rangját bizonyítja: „A mozgósított katonaság és a tüntetésre gyülekező munkások képsorai párhuzamosan ellentétes montázsban vároznak. Első kísérleteink a montázsszerkesztésre. A gyári sziréna nagyközelije váltakozik a trombitát fújó katona nagyközelijével. Némafilmen, képi megoldás segítségével: hangmontázs!”

*

A Magyar Tanácsköztársaság élete, harcai és bukása többször megihlették filmművészeinket a felszabadulás után (a két világháború között, a Horthy-fasizmus idején szó sem lehetett a téma tárgyilagos feldolgozásáról). Az új magyar film viszonylag későn fedezte fel 1919. ábrázolásának lehetőségét — eleinte főleg a régi renddel való leszámolás jegyében készítették az alkotásokat —, később azonban örvendetesen megsaporodott a Tanácsköztársaságról szóló hiteles filmlenyomatok száma. Ezzel kapcsolatban szeretném megjegyezni: egy-egy problémakör feltárása során sohasem a mennyiség, hanem a minőség színvonala jelenti a feladat abszolválását, bár kétségtelen, hogy a többszöri nekifutás számos nézőpont érvényesítését és az igazság mindenoldalú megjelenítésének eredményét hordozhatja magában.

Az úttörő: Várkonyi Zoltán, aki — Sándor Kálmán színdarabja nyomán — 1953-ban forgatta a HARAG NAPJÁ-t. Ebben az időben különféle „szempontok” kötötték gúzsba az alkotók kezét: a filmtől azt várták, hogy direkt eszközökkel segítse a napi politika téziseinek népszerűsítését. A filmeket elkészítették, aztán — felsőbb utasításra — áthangszerelték. Legalábbis jó néhányat. Ilyen sorsra jutott A HARAG NAPJA is, mely — noha 1953-ból való — csak 1955 májusában került a közönség elé. Mi a baj ezzel a művel? Hogy sematikus, hagyján. Ilyen az IFJÚ SZÍVVEL, a KISKRAJCAR, A VÁROS ALATT, az esztendő többi filmújdonása is. Nagyobb probléma, hogy szemléletében hamis: diadalmenetté változtatja a tragédiát. Az osztályharc atmoszférájából szinte semmit sem érzékeltenek a képsorok. A salgótarjáni ellenforradalmi összekövés leleplezésének je-

(folytatás a 19. oldalon)

Jan Šmrek

Ne szólj

Hogy kétségbe ne essem:
ne mondd meg, hol születél.
Úgy hiszem, sziklán laktál,
s ködökben tévelyegtél.

Kinek köszönöd léted?
Felhőnek vagy mocsárnak?
Madár köröz fejednél,
feléd nyúlnak az ágak.

A föld leánya vagy te,
vadvirág-szemmel nézel,
ha méh száll közeledbe,
jóltartod ízes mézzel.

Tanuld meg ezt a verset,
rólad szól, téged illet,
s tekints a kéklő égre,
ha nótázásra ihlet.

Lelkedbe sose kémlelj,
ott nem látnál derűs fényt,
csupán egy lárva-arcot,
mely megrontana tüstént.

Nem halt meg Quasimodo!
dóm-pince vak odvába
rántana maga mellé,
hogy a magány ne rágja.

Tüntető munkanélküliek

Imbolygó sorokban vonultak át a téren,
arcuk ember-arc jólismert rajzát hordta,
de csak a gyomruk tüntetett a bezárt
kézben,
lelkük lesüllyedt talán a mély pokolba.

Léptükkel kőre csattant éhük,
szomjúságuk —
szemük pengéjét szívekbe mártogatva;
nyomoruk keresztje súlyosan hajlott rájuk,
kallódó, pihent izmuk már sírt alatta.

Nehéz terhet húztak mellettük stájer
lovak,
vastagon csorgott a két pej fehér nyála,
képük oly boldog volt, hogy kevés
abrukukat
az éhes ember irigyen megkívánta.

Veres János fordításai

Nyolcvan évvel ezelőtt, 1898. december 16-án született Jan Šmrek, állami-díjas nemzeti művész, a legkiválóbb élő szlovák költők egyike, Petőfi, Ady és József Attila fordítója.

Mola György

Történet húszfilléres, barna papírzacskón

Zsámos Lujza, amikor meghallotta a Diesel-mozdony mély kürtjét, megmarkolta fekete lakkbőröndjét. Szégyenlősen kapaszkodott fel a fluoreszkálóan zöld expressz magas lépcsőjére, gyűlölködve pislantott a meredt szemmel bámuló kalauzra, aki nyilván nem a feleségére gondolt, amikor ádámcsutkája ingázni kezdett zsiros nyakában. Zsámos Lujza végre elengedhette virágmintás rakott szoknyáját, amit egy kapualjban vett nagy szégyenlősen az erdélyi öregasszonytól. A peronon megnyúlt újjú pulóveres fiúk hangoskodtak, elcsuklott mutáló hangjuk, amikor elhaladt mellettük. Nem fordult vissza a háta mögött felcsattanó cuppogásra és nevetésre, igyekezett úgy lépkedni, hogy ne legyen feltűnő vastag bokája, tömpe lába, amely még a 44-es szandáljáról is lefolyik. Bemenekült egy fülkébe, zavartan mormolt valami köszönést, és behúzta az ajtót.

Az ablak mellett egy fiú meg egy lány ült egymással szemben. Mikor Zsámos Lujza belépett, elhallgattak és csak egymást bámulták. Zsámos Lujza igyekezett nem figyelni rájuk, elővette kedvenc könyvét, a gyógypedagógiai főiskola legvaskosabb kötetét, lábát gyorsan elrejtette az ülés alá.

Néhány perc múlva a fiú felállt és levette egyetlen csomagjukat: egy ötkilós barna papírzacskót, aljára nyúlt, s a lecsapható műanyag asztalra kitett belőle két mackósajtot, egy májkrémes konzervet, három szelet kenyert és egy kukacos almát.

Zsámos Lujza azonnal felismerte a szervezett programok hidegélmes tasakját. Úgy tett, mintha olvasna, de a fejét törte. Miután másodszori felvételijénél is kirúgták, mert nem tudta felsorolni a földön jelenleg található királyságokat, minden reggel elolvasta a napilapokat. Így biztosra vette, hogy azok ketten az előző napokban tartott pantomimfesztivál résztvevői lehetnek.

A fiú kirázta a zacskóból a morzsákat, tollat halászott elő kockás ingéből, hátradőlt az ülésen, és írni kezdett.

FELJEGYZÉSEK A PAPIRZACSKÓN, MELYEKET A LÁNY (AKIT A FIÚ BAGARETTÁSNAK SZÓLÍT) MÉG NÉHÁNY HÓNAPIG ESTÉNKÉNT ELOLVAS AZ ÁGYÁBAN.

„Történetünk banális lesz, önmagában talán még egy ilyen húszfilléres, barna papírzacskóra sem való. Egyetlen érdekessége mégis éppen az lesz, hogy papírzacskóra íródott. Először is néhány szót egy unalmas pasasról, meg arról a véletlenről, hogy három napja felült a szemben haladó expresszre, egy neves intézmény képviselőjében. Ettől a pasasnak mindig nevezhetnékje támad, hiszen a neves intézmény dolgozóit világeletemben komoly embereknek képzelte, amíg maga is közjük nem állt. Első időkben kereste magán a komolyodás jeleit, de mert a házbeli gyerekek továbbra sem köszöntek neki csokolommal a liftben, lassanként belenyugodott, hogy nem kell feltétlenül kopszodó halántékúnak lenni és nyakkendő viselni ahhoz, hogy a neves intézményt becsülettel képviselhesse. Csakhogy ezt nem tudta mindenki.

Első este szálláshelyén, a lánykollégiumban háromcsillagos román konyakot iszogatót a zsüri tagjaival. A második körnél tartottak, mikor a bejáratnál valaki csengetni kezdett. — Nézd már meg szívem, te vagy a rangidős — kacintott felé Ágika, a megyei tanács bodorított vörös hajú közművelődési előadója. Abbahagyta történetét férjéről, aki »a világ legrendesebb alakja, ma este is terített asztallal vár — ha hazamegyek«, és kacagva mesélte, hogy a kollégium éjszakai portását, Fricit a körzeti orvos impotensbizonyítványával alkalmazzák. Az unalmas pasas letette poharát, és dörmögve kibotorkált a sötét folyosóra. Frici barna szakájfotelja üres volt, a zuhanyozóból kacagást lehetett hallani. »Talán hamis az a bizonyítvány« gondolta és megtorpant. Az üvegajtó túloldalán koboldszerű alak csimpszkodott lábujjhegyen a gomb felé. Csodálkozva ejtette le rö-

vid karját, arca idéttlen lett, mikor észrevette Frici helyén a fiatal pasast. Utána magához tért, és üvöltözni kezdett: — Maga meg mit keres itt?! Azonnal tűnjön el! Nem, magyarázatot követelek! — A pasas rámeredt a kis manóra, megvonta a vállát, és visszament a zsüri tagjaihoz, hogy lehörpintse a maradék konyakot. Éppen bizseregni kezdett a gyomra, mikor a kis kobold lihegve berontott a szobába, nyilván sikerült fellármáznia Fricit. A pasas tenyerén méregette az üres poharat, míg a kobold azt üvöltözte, hogy ő a kollégium igazgatója és kihívja az URH-t. A pasas ellenőrizte, hogy az utolsó csepp konyakot is eltüntette-e, utána kezét nyújtott a koboldnak: — Fárosz Béla. — Az igazgatókoboldot gutaütés kerülgette, a feje vörös lett, mint egy tülvészérlést kijelző világítódíóda. Fárosz Béla végre elszánta magát és elmondta, hogy ő — bár tudja, hogy a látszat ellene szól — a tiszteletbeli intézmény munkatársa, és mint ilyen, természetesen a lánykollégiumban kapott szállást. Az igazgatókobold fejében rövidre zárt a világítódíóda, gondolta Fárosz Béla, és hagyta, hogy megszorongassa kezét a zavartan hebegő kobold.

— Látod öregem, mondtam az elején, hogy ez egy pudva hely, nem kellett volna idejönnünk — magyarázott Fárosz Bélának a zsüri egyik elhízott, mókás fejű, de tagadhatatlanul tapasztalt tagja. Fintorgott és újra elmesélte, hogy két éve nem volt víz, és komor szarszag terjengett az egész város felett. Az unalmas pasas bölintott, kocintott újra és elment aludni.”

Az ablak mellett ülő lány — aki, mint megtudtuk, Bagarettás névre hallgat, még ha csak Fárosz Béla hívja is így — megkopogtatta a fiú térdét. Elhúzta előle a papírzacskót, a sörfoltos asztalra könyökölt, és olvasni kezdte.

Zsámos Lujza felpillantott a könyvből, hol a fiúra nézett, hol a lányra, meg a papírzacskóra. Megpróbált elmosolyodni, mikor a fiú egy pillanatra felé fordította arcát, de nevetséges citromformára húzódtak össze izmai a szája körül. Zavarba ejtette, hogy a fiú bölintott, félig felé, félig maga elé, de mégiscsak bölintott, merev, rezzenéstelen arccal. Bosszantotta, hogy pszichológiával bőségesen átmosott agya sem képes megérteni a fiút meg a lányt. Egyébként különben sem érdekesek, egyszerű egyedek, csak megjártsszák az eszüket, gondolta. A pasas különben is rohadt ellenszenves, táposfajta, városi, ahogy anyja mondaná. Ettől persze rossz kedve lett, mert anyja az ő első és azóta is utolsó vőlegényét: Balogh Ferencet szokta ezekkel a szavakkal emlegetni. A disznó alak egyszer leutazott vele szülőfalujába, úgy volt, hogy a kezét is megkéri. Zsámos Lujza előre írt anyjának, hogy csak semmi paláver, meg disznóvágás, vasárnap este már utaznak is vissza. De a mamának nem lehetett beszélni, eriggy már, a magyar ember megmutatja, mondtá, és elvágta a harmadik tyúk nyakát is. Feri, aki első este elrontotta a gyomrát, mert végigzabáltatták vele a családi élesztárat, hazafelé a vonatban egy szót sem szólt, csak kikapta Zsámos Lujza kezéből a disznósajtost kenyeret meg a kovászos uborkát. Lehúzta az ablakot, kihajította az összes hazait egy bakterház kukoricavetésébe és rá-mordult: — Minek zabálsz folyton annyit?!

A lány az ablaknál mosolyogva olvasta a papírzacskót. Mikor végzett a kacskaringós sorokkal, a toll után nyúlt és írni kezdett.

Zsámos Lujza kinyitotta a fekete lakkbőröndöt, előcsomagolta a nylonzacskóból a disznósajtost és a kis befőttesüvegből kihalászott hozzá egy kovászos uborkát. Ropogós, kövér, szalicilpötytyős háziuborkát.

ÚJABB FELJEGYZÉSEK A PAPIRZACSKÓN, MELYEKET A LÁNY, RÁISMERVE SAJÁT ÍRÁSÁRA. ÁT FOG UGRANI.

„Nem annyira unalmas a történet, bár úgy rémlik, kéne bele egy lány. Végül is gyanús, ha a pasas, aki ráadásul egy neves intézményt képvisel — bármennyire unalmas alak is —, egy lánykollégiumban csak úgy aludni tér. Nem gondolod?”

A MOST KÖVETKEZŐ FELJEGYZÉSEKET ÚJRA FIGYELMESEN OLVASSA A PAPIRZACSKÓRÓL MÉG NÉHÁNY HÓNAPIG AZ ÁGYBAN A LÁNY.

„Ha ragaszkodsz hozzá... Új helyszín következik, mondjuk egy ócska Ikarusz, piros műbőr ülésekkel és buta vezetővel, Lajos jossal. Bóg a busz motorja, Lajos izzadtságát felissza a fékonpresszing fekete csikos nyaka. Mert Lajos keményen megizzad, mire harmadszori nekifutásra megtalálja a koszos felhők alatti községet, melyet minden katonai térkép — amit kétszáz schillingért bárki megvehet a bécsi Bahnhof Strassén — ordító fekete körrel jelez. Természetesen, itt zötykölődik Fárosz Béla is, sebtében megismert barátjával. Már az első kanyarok után kiszüri az izlése szerint szoba kerülhető lányokat, végül egy vékony, keskeny vállú mellett köt ki. A lány hangosan énekel a többiekkel, de elválik rekedtes, erős hangja. Fárosz Béla jobban megnézi szemébe hulló sötétbarna haját, néha rávillanó zöld pillantását. Nyakán halványkék selyemsál ringatózik, talán harapást takar, gondolja Fárosz Béla, csöppet sem rosszindulatúan: az ilyesmiről mindig ez jut eszébe.

Közben Lajos mégiscsak megtalálja a községet. Fárosz Béla kikászálódik a ragadós ülésből, bekukkant a művelődési ház málladozó falú öltözőjébe, majd hátramegy a sötétben a gravitációs deszkabudi mögé. Barátja addig nyavalyog, hogy elindulnak felderíteni a község kocsmáját. Katonatorténéket mesélnek egymásnak, míg fel nem tűnik a rozsdás kerékpárokkal körülvett épület, belökik a kartonpapír-üvegezésű ajtót. A helybeli lakosok túlzott érdeklődéssel szemlélik őket, így kortyolgatás nélkül hajtják fel a vizezett bort. Az egész kör csak arra lesz jó, hogy ne érezzék olyan feltűnően az istállóból átalakított kultúrteremben az előző lakók illatát. Lábuk a szurkos hajópadlóhoz ragad, így lemondanak róla, hogy a komoly bicskás-nótaesteket látott színpad közelébe férközzenek. Előadás után benéznek az öltözőbe, ahol egy fiú hatalmas marhalábszárcsontot lóbál a feje fölött, amit az egyetem raktárosától kunyeráltak kölcsön két deci házi szilvóriumért.

Fárosz Béla a kék selyemsálás lány közelébe férközik, aki megkérdezi tőle, hogy rábagarettázik-e. Fárosz Béla kicsíp egy filteres szimfóniát, és egymás mellé ülnek Lajos ócska Ikaruszában.”

A lány az ablak mellett, mintha véletlen lenne, megrúgta az írásba feledkezett fiút és nagyot ásított. Két ujjá közé elegánsan, képzeletbeli cigarettát szorított és karikákat eregetett.

Zsámos Lujza szeme idegesen vibrált, megpróbálta tekintetét a könyv szürke soraira kényszeríteni, de nem sikerült. A fiút nézte, ahogy két cigarettát vesz a szájába, meggyújtja őket és középen eregeti a füstöt. A lány képzeletbeli cigarettáját szívta, a fiú arcába fújta a füstöt.

Zsámos Lujza ujjával belekapott a fülébe, de semmi kétség, hiszen a vonatot is hallja, azok ketten csak úgy tesznek, mintha beszélgetnének. Az ujjára tapadt fülzsírt óvatosan a szalvétába kente, és elhatározta, hogy bármi történik is, végigolvassa a fejezetet.

Így nem látta, hogy a fiú újra kezébe vette a tollat, majd megvakarta a fejét, mert betelt a papírzacskó. Rövid töprengés után kulcsával széttepte a zacskó ragasztását és megszámozta az oldalakat.

UTOLSÓ FELJEGYZÉS A PAPIRZACSKÓN, MELY RÉSZT A LÁNY BIZONYOS SZUBJEKTÍV OKOK MIATT KÉTSZER IS EL SZOKOTT OLVASNI ESTE AZ ÁGYÁBAN.

„Ha merne, Fárosz Béla fogadna Bagarettással. Abban, hogy milyen vizsgára készül ez a csaj a fülkében, aki olyan reménytelenül dugdossa 44-es lábát az ülés alá. Csakhogy Bagarettás tegnap is nyert már egy üveg bort. Fárosz Béla nem sajnálta soha, amit tisztességes fogadáson vesztett, de a fél liter borért fájt a szíve, amit elloptak. Fárosz Béla ugyanis meglógott a zsüri és a helyi hatalmasságok bankettvacsorája elől, és Bagarettással karonfogva elsétált, hogy megégyék a menza paprikáskrumpliját. Visszafelé vettek egy üveg bort, és a gázlámpáknak ütközött, kába cserebogarakat kerülgették az úton. Nem mentek be a művelődési házba, ahol zene szólt, hanem átsétáltak egy sötét, félig nyitott épületbe. Kiderítették, hogy ez lehet a fedett piac-

Nyilas Balázs

• • •

jó égni

hurcollak magamban

a locsogó csúf Budapesten

a napok jégkockái közt

szabadult játék fölfakadt seb

szégyellt gyerekes vacogás

fehérlő masnik nagyleányod

falak félelem nem szabad

üvegek esték üres sorsod

Európára kiéhezett

szemed bőröd hálás tested

jó égni istenem

levelek híg fogadkozások

csöndes felnőtt szavak

a türekeny „gyere el még”

simító tiszta szád

jó égni

hurcollak magamban

fölfakadt seb egy-lobbanás

lehet végképp bevégeztem

kihült szerelmek kis szolgáljaként

de eljövök hálás szemedért

csillogó gépeken

jó égni hurcollak magamban

jó égni istenem

Repülön hazafelé

Minden kutya saját vackában

szeret. Hát erről ennyit.

tér, leültek egy hosszú betonasztal közepére. Beszélgettek és csókolóztak. Azután jött egy idős asszony klórszagú vödörrel, seprével, elkezdte felmosni a pavilont. Fárosz Béla káromkodott, még egy nagyot kortyolt és egy kiégett villanydúc mellé állította az üveget, a csalán közepébe. Besétáltak a kultúrházba, ahol fiatal fiúk ácsorogtak, életük első nőjét remélve az estétől. Fárosz Béla és Bagarettás végiglötyögött néhány számot, utána megálltak egy sarokban, a coca-colás műanyag rekeszek mellett.

A lakkozott fával és piros műanyag dekorlemezzel díszített büfében dohányfüst lebegett, és párbeszédükből kikoptak a poénok. Valahogy kiderült, hogy borzasztóan szeretnék, ha örökké tartana ez az este.

Utána valaki meglöki Fárosz Béla vállát: — Te hova valósi vagy? — Négy pattanásos arcú suhanc áll mögöttük, pimaszul méregetik Bagarettást. — Mi? — ismétli meg egyikük a kérdést, és lánctalpas cipőjében közelebb csúszik. Fárosz Béla oldalt fújja a füstöt: — Nem innen. — Hát? — kérdezi a suhanc és tovább lavíroz fekete lakkbárkáján. — Fentről — rántja meg fejét Fárosz Béla. — Onnan? — néznek össze négyen. Fárosz Béla bólint. — Hányadik kerület? — próbálják törbe csalni. Fárosz Béla felemeli négy ujját. — Hiszen ott van a Pamutgyár utca — csodálkozik az egyik pattanásos képű. — Arra jártam hetente kétszer — dicsekszik csillogó szemmel. — Anyád van arra! — förmed rá a lánctalpas cipőjű, és Fárosz Bélára néznek, hogy döntsön. Fárosz Béla bólint és a négy suhanc veszekedni kezd egymással.

Bagarettás meglöki Fárosz Béla könyökét. Kint a kiégett villanydúc alatt valaki letaposta a csalánt és elhappolta az üveget. — Remélem, mezítláb voltak a rohadtak — dűnyögi Fárosz Béla, és újra csókolóznak. Bagarettás válla remegni kezd, esküdözik, hogy a hidegtől, és Fárosz Béla javaslatára elindulnak a lánykollégium felé. — Milyen szerencse, hogy téged mindenhova beengednek — nevet rekedten Bagarettás és megcsókolja Fárosz Béla nyakát. Miközben átsétálnak a kivilágított park gesztenyefái között, Fárosz Béla elképzei az éjszaka hátralevő részét és kiszórja nyersbőr papucsából az út sárga köveit.

Azután szokatlan zajokat hallanak a kollégium épülete felől, piros villogót vesznek észre a fák között. — Az istenit! — morogja Fárosz Béla, Bagarettás elhúzódik mellőle, beállnak a bámészkodók közé. A legfelső emelet és a padlás ég, néha megrecsen a tető, üszkös fagerendák hullanak az udvarra.

A helybeli kamászkok idétlenül nevetgélnek: — Ezért imádkoztunk... — Az áramtalanított épület sötét ajtajában megjelenik az álmos tűzoltóparancsnok meg az igazgatókobold, remeg a kezében az elemlámpa.

— Nézd, a szobám is! — súgja Fárosz Béla, egy ablakra mutat, ahonnan dőlni kezd a füst, és Bagarettás sírni kezd.

Hajnalban felszállnak az expresszre, szépeket mondanak egymásnak, amíg be nem telepszik a fülkájukba egy szivacsosaj. Mikor eltűnik, csókolóznak majd, Bagarettás felírja valódi nevét és címét egy gyufásdobozra, meg alávési, hogy szeretlek, huszonöt felkiáltójellel. Azután elválnak valahol, Bagarettás nem csókolja meg Fárosz Bélát, hanem hosszú levelet ír a pályaudvaron, amíg vonatra vár, mely továbbviszi. Fárosz Béla hazamegy, délben lefekszik a barátnőjével. Este elmennek egy társaságba, Fárosz Béla colát iszik és mosolyog, mikor megkérdezi egy szőrös vásáros a barátnőjét: — Mond csak, te manöken vagy? — Fárosz Béla a következő hetekben leveleket ír és kap Bagarettástól, megígéri, hogy a vesztett fogadását letörleszti, elkészíti beszámolóját a neves intézménynek és megpróbál megszabadulni egy nőtől, aki ki tudja miért, éppen őt szemelte ki apának jövendőbeli gyermekéhez. A fene az áldott jó szívemnek, gondolja Fárosz Béla, mosolyogva olvassa Bagarettás szemrehányó levelét, hogy soha életben nem volt fekete a haja, és elkészíti következő utazásának tervét.”

Zsámos Lujza idegesen figyelte szeme sarkából a fiút, a lányt, s köztük a telefirkált papírzacsokót. Merev arcukkal is boldogoknak tűntek, felszabadultnak, amilyennek Zsámos Lujza még soha nem érezte magát. Mikor az ablaknál a lány rágyújtott két cigarettára, nem bírta tovább. Dögöljetek meg, gondolta, összezsapta vastag könyvét, leemelte fekete lakkbőröndjét a csomagtartóról. Szerette volna azt mondani legalább, hogy hülyék! de csak az ajtót vágta ki dühösen.

— Végre — sóhajtott rekedten Bagarettás és átnyújtotta az egyik cigarettát Fárosz Bélának. — Már olyan rég mondtam, hogy nagyon szeretlek.

Fárosz Béla az órájára nézett és csettintett. — Még van hetven percünk, mindent megbeszélhetünk — ásitotta, és a lány mellé ült.

Régi őszi este

Hűvös a szél, az estalkonyi kék olyan szelíd, akár a gesztenyék, sárgán mosolyog még néhány levél, a szél keze finom bőréhez ér, kertben az elvirágozott ibolya sötétkék életét újraálmódja, a rég-rég elszáradt mentalevél, akár a teában, frissen lehel, a hűvös szél átvág az udvaron, nyomban végigsimít kabátomon, mert én is átvágok az udvaron, becsukom az ólajtókat reves, öreg zárral, a rigli kétszeres, árnyék sincs már, az alkonyattal elment az is, sötét a pitvar, konyhaajtó elé a fény kicsap, benne ül egy fekete macska, csak domborít, ahogy az ajtót nyitom, besurran, átugrik a lábamon, a kutya már a tűzhelynél hever, hogy hagyjuk békén, ez az óhaja, mert kinn ugyancsak hűvösen szelel már az ős didergető sóhaja.

Tábortüzek a kukoricák sora közt fojtottan lobognak, és a lángoknál melegednek örökösei tüzes trónusoknak.

Sütik a kukoricacsöveket, arany foguk reszketve barnul, nincs vas-trón, nincs lángkoronás fő, édes szag szálldos csak bolondul.

Kalap-sisakosok összenevetnek, amíg nyársukat nyújtogatják, s felkopog foguk között a magányos lovas, az ős, pogány szabadság.

Álom

Kiültem a csúcsra — senki sem maraszt, fújja a szél, fújja gyertyánok felől, azt se mondja: menj el, zörög a haraszt, sok sudár fa nézgel, a felhőknek dől.

Nincsen semmi dolgom, lábom lógotom, kalimpál a sziklán elnyűtt bocskorom, csend ül a vidéken, csendben ez a csúcs, dúdoló a széllal, így veszek búcsút.

Elmegyek a felhős éggel, hol a föld tovább gömbölyödik, és más képet ölt, sasmadarak röptét követem magam, mint kinek még ősi, sámán-szíve van.

Bocskorom leoldom, álmom nem adom, rádőlök a szélre, szárnyam szabadon, hív a lebukó nap, napszentület ég, égő koronája, lángban áll az ég.

Lelkes Miklós

Erdőszéli nyárutó

Ha magok szárnyasodnak s kéklábú kék szalad — sarga-piros kabátban kiáltó madarak.

Begyókban alkony, bőség, beérett ragyogás. Felzeng az erdőszéli száraz kukoricás:

zeng, halkul, csörgedez még, csillagot hajt s meleg fehérben teremt újra felhőt és éneket.

Hullnak a hangok, szöcske szilánkként pattan el. Varjúkárogás képzelt rézgömböket reszel.

Bajszot töröl a róka, Galambvér cseppje fut fűszál-törzsön—bevárják fáradt útilapuk.

Virág néz rád, magányos, míg csitítja az ég egy tölgyfa félenk húrú, fájó hegedűjét.

Költő, tájak tudósa! Évgyűrűkben szabad múltad oly észrevétlen virágszín-pillanat.

Hívd a gyökerek csendjét, nyárvégi nedveket — egyre zengőbb fehérből hogy megteremtsenek.

Rímek ötven felé...

Rímek, ritmusok, boldog Isten! a fogcsikorgatás erős, az ős tűzei már ropognak, visszhangjaként a századoknak, Jeanne d'Arc arca ismerős — Alattam az ős bús máglyája, csupa rőt levélből söpörte össze az ős mindentudó szele, én meg tépem húrját a szónak, hogy fölzendüljön a zene, Rímek, ritmusok, boldog Isten, ki egykor a Mindenség valál, mikor nem fogott őseinken nyílhegy, kopja, ellenséges halál, halld meg magad, a fogcsikorgás talán egy jövő új zene, ha végigrezeg majd a húron az igazság szelleme, minden javunk, mit az idő ad, meghosszabbítva életünk parttól partig, ahonnan lépünk s hová jöttünkben elmegyünk.

Kukoricasütők

Az ólom-ég alatt csepergő esővel üzve felleget felelgetnek felhőntúli napnak a mezőn az őszi tüzek.

lenetei csüggesztően üresek. Amikor fordul a kocka, s az ellenség szállja meg a várost, a főszereplő Sós Ferenc helytállását kellene emberi-társadalmi szempontból hitelesíteni a rendezőnek. Ehelyett harsog a pátoasz, pufognak a frázisok — csakúgy, mint a végső kockákon, amikor Sós kiszabadul, és a Tanácsköztársaság perspektívái megint ígéretessé válnak.

Az **ÁLMATLAN ÉVEK** című Máriaassy Félix-film egyik epizódja is a Tanácsköztársaság hónapjaiban játszódik (a gyártás éve: 1959.). Mint Nemes Károly írja új film-történetében, a rendező nagy drámai töltésű eseményeket — élet- és halálküzdelmeket — örökíti meg: a tragikumot az hordozza magában, hogy a politikai jellegű támadásokban is az emberiség elleni támadás kerül előtérbe. Egy idős portás (Maklary Zoltán felejthetetlen alakítása) védelmébe veszi a brutális gyárigazgatót 1919-ben. A „hála” nem marad el: a Tanácsköztársaság bukása után az örege lecsapnak és — különösen kegyetlen módszerrel — halálra etetik. Valóban arról van szó, hogy az ellenforradalmárok nem csak, s nem elsősorban a barikád másik oldalán állók ellen támadtak, hanem az embert is megalázták, önmagukban pedig teljesen megölték az emberséget.

A Magyar Tanácsköztársaság forradalmárainak méltó emléket állító filmek sorában az 1959-ből való Makk Károly-művet, a **39-ES DANDÁRT**-t, kiemelkedő hely illeti meg. Voltaképpen ez is irodalmi fogantatású alkotás — Karikás Frigyes novelláinak füzére ihlette —, de Darvas József alakító-teremtő fantáziája másfajta elrendező elv érvényesítésével járt.

A legendás dandár 1919 nyarán kezdte meg offenzíváját a Magyar Tanácsköztársaság védelmében. A film nem egyszerűen eseménykrónika: jóval több annál. Makk arra törekedett, hogy a különböző magatartásformák felvázolásával a cselekvés alternatíváit vegye számba. Karikás Frigyes, Korbély János és Nagy Józsa diktálják a tempót: a történetben kapcsolataik fejlődésrajza is kibontakozik. A végső tanulság kissé ellentmondásos ugyan — az anarchista Nagy fölébe kerekedik Korbélynak —, s a film túl sokat markol a problémákból, Rényi Péter ítéletével azonban így is egyetérthetünk: „Nemcsak történelmi freskó és forradalmi hősköltemény a **39-ES DANDÁR**, hanem egyben polémia is. Mintha alkotóinak nemcsak az lett volna a szándéka, hogy újabb emléket állítsanak annak a néhány hónapnak, amikor népünk a forradalom legelső vonalába tört, példát mutatva a világnak, hanem hogy lemossák azt a gyalázatot, amellyel 1919. ragyogó fényét bemocskolták.” A vizuális megformálás (operatőr Pásztor István) kiemelkedően jó: különösen a tömegjelenetek mozgalmassága és az egész hangszerelés természetessége avatja élménnyé a filmet.

Keleti Márton a **PÁR LÉPÉS A HATÁR**-ban (Mesterházi Lajos regénye alapján) már a következményeket mutatja be.

Szabó Ferenc fontos posztot töltött be a Tanácsköztársaság idején: népbiztos volt. 1921-ben a váci fegyházban raboskodik. Halálos ítélet vár rá, ő azonban megszökik. A rutinos rendező politikai kalandfilmet kreált a történetből, melynek az a hibája, hogy a politikai tartalom meglehetősen illusztratív, a kalandok koreográfiája pedig sablonos. Ugyancsak a Tanácsköztársaság bukása utáni időkben játszódik egy másik Keleti Márton-film, a **PUSKÁK ÉS GALAMBOK** cselekménye (Tatay Sándor ifjúsági regénye volt az inspirátora). Az alaphelyzet: öt kisfiú puskát és vörös zászlót talál a galambdúcban. A szituáció emlékeztet a **PÁR LÉPÉS A HATÁR** konfliktusára; itt is az a tét, hogy sikerül-e külföldre juttatni a fehérterror szorításában vergődő kommunistákat. A **PUSKÁK ÉS GALAMBOK** ugyancsak tézisgyűjtemény, a rendező — aki egyébként a szakma érdemes mestere, rutinos filmszínész volt — kiszivattyúzta belőle az igazi levegőt.

A kronológiai sorban a **DÉLTŐL HAJNALIG** következik (forgatókönyvíró: Fábrián Zoltán, rendező: Rényi Tamás). A sztori a „minden elveszett” hangulatát idézi, és az összeomlás utolsó stációit eleveníti fel. Egy Tisza-vidéki forradalmár egység hasztalan várja a parancsot az akcióra: a román csapatok elleni harc megkezdésére. A vezetés nem egységes. A Tanács-kormány lemondását követően már csak a szép halál hozhat megváltást. Az 1964-ben készült filmről eképpen vélekedett egyik kritikus, Galsai Pongrácz (idézet a *Filmvilágból*): „Fábrián Zoltán témája szinte kézre adja egy lélekrajzi és kalandizgalmakban bővelkedő film lehetőségeit. Csak élni kellene velük. Alkalmat teremteni arra, hogy a hősök a sorsdöntő helyzetekben önállóan lépjenek. Micsoda feszültség izzana a vásznon, ha egyszer a százados, majd a komisszár, vagy a parancsnok kerülne kulcspozícióba; ha hol az egyikről, hol a másiktól függne a katonák sorsa; ha a hősökben feszülő, más töltetű indulat akcióképessé válnék. De a film leszereli a saját lehetőségeit. Hőseit vagy hosszú várakozásra, vagy korai halálra készíti.”

Bukás az életben — bukás a filmben. Tanulságos lecke.

Két Jancsó-filmben, a **CSILLAGOSOK, KATONÁK**-ban, a **CSEND ÉS KIÁLTÁS**-ban is felbukannak a Magyar Tanácsköztársaságot előkészítő, illetve annak hagyományait ápoló harcosok. Az előbbi a magyar internacionalisták helytállását ábrázolja. A film végén László kardjával tiszteleg. A gesztus jelképes: mindenkit megillet a kegyeletadás, aki életét áldozta a szabadságért és a szocializmusért. A **CSEND ÉS KIÁLTÁS** fiatal gazdája, Károly vöröskatonaként teljesített szolgálatot. A tomboló ellenforradalom iszonyú módon torolja meg ezt a „bünt”: Jancsó érzékletes pontossággal tárja fel a megalázás procedúráját. A rendezői koncepcióról a művész a következőket mondta: „...szemben a **SZEGÉNYLEGÉNYEK**-kel, amelyben az üldözök és üldözöttek világosan el vannak különítve, mindegyiknek

megvan a maga területe, a **CSEND ÉS KIÁLTÁS**-ban ugyanazon a családon belül helyezkednek el. Az üldözött és üldöző így vegyítve van. Megpróbáltam megmutatni az erőszaknak azokat a különböző fokozatait, amelyek behatolnak a családba, úgyszintén azokat a különböző módokat is megmutattam, amelyeket a család felhasznál fennmaradása érdekében.”

Ahogy sokasodnak a filmek, úgy tágulnak a körök: a rendezők a Tanácsköztársasággal kapcsolatos témakör kibontásában más és más nézőpontot választanak, s igyekeznek eredeti konfliktusokat felfedezni. Gazdagodnak a színek a műfaji palettán is. Mindez — sajnos — nem jár együtt a minőség „robbanásával”, de kétségkívül bizonyítéka annak, hogy a magyar filmművészet fontos feladatának tekintti 1919. tanulságainak számbavételét és az akkori események valóságáig bemutatótását.

Markos Miklós a **POKOLRÉV**-ben egy megragadó költőiségű nőalakot — egyszerűségi magatartástípust — ábrázolt. Szépen értelmezte Illés Jenő a „forradalomhoz, a szerelemhez és önmagához egyaránt hű” figura küldetésének igazi tartalmát: „Nem a történelem mozgatói közé tartozik, őt emelte fel a forradalom és ő hagyja, hogy lendítse, sodorja magával. Jelképivé nő ez a sors, a friss remények felszikkázása fejeződik ki benne, s tragikum egy nép tragédiája. Nem látjuk őt a Direktórium tagjaival együtt földbe ásva, de érezzük, hogy sorsa közös velük: bukás, kitesztettség, halál...” Gyöngyössi Imre **VIRÁGVASÁRNAP**-jének hiteles magva van: a Tanácsköztársaság idején a dunántúli Marcaliban zajlottak le hasonló események. A párhuzamosok nem szoktak találkozni és az egymást metsző vonalak nem együtt futnak tovább a végtelenbe. Ennek a drámának meglehetősen szabálytalan a pszichológiai erőtere és az ideológiai mozgatórugója. Két testvér — Simon pap és a kommunista Urenus tanító — együtt és külön, azonos célokért és más eszközökkel harcolnak a Tanácsköztársaság eszméinek diadaláért. Balladai hangvétel és dokumentarista szikárság, izzó dráma és visszafogott költészet elemei szintetizálódnak a mű építményében. Szász Péter ezzel szemben alulmaradt a zsúfoltan eklektikus anyaggal folytatott küzdelemben, mert — a tiszteletre méltó szándék ellenére — csak villanásokra futja az erejéből. Pedig az elképzelés nemes. Szántó Erika szavaival szólva: „A **KAPASZKODJ A FELLEGEKBE** egyszerre akar szakítani a magyar vígjátéki tradíciókkal, a kommersz kalandfilmek Keleten és Nyugaton egyaránt feltartóztatatlannak látszó áradatával... Az elsők között próbál a humor hangján megszólalni egy olyan világtörténelmi időszakról, amelyben azt, hogy 1917, 1919, azzal a természetességgel mondják, ahogy mi emlegetjük az elmúlt vagy elkövetkezendő évet, hetet, hónapot. Nem áll szándékában deheroizálni. Ellenkezőleg. Nemcsak a kor heroizmusa a kiindulási pontja, hanem választott figurái is hősök. Meshő-

sök. Néha." A KAPASZKODJ A FELLE-GEKBE gejesője helyett szívesebben vet-tük volna a TIZEDES MEG A TÖBBI-EK nyelvöltögető szemléletét. Minden-esetre ez a fiasco is bebizonyította, hogy nagy történelmi korszakokról, magasztos társadalmi ideálokról is lehet — pontos-sabban: lehetne — oldott hangvétellel, ke-resetlen könnyedséggel szólni.

S ezzel elérkeztünk a mához, a még lezáratlan évtized vizsgált kérdéscsoportunkhoz tartozó film eseményeihez. A Magyar Tanácsköztársaság történelmi valósága, illetve a társadalmi és egyéni sors összefüggése, valamint a következmények több filmünk cselekményének fókuszában álltak (Kovács András: A MAGYAR UGARON, Grunwalsky Ferenc: VÖRÖS REKVIEM, Sándor Pál: HERKULESFÜRDŐI EMLÉK). Az említett alkotások közül az első esszéjellegű és a „túlélés” lehetőségét taglalja, a második a tényeket faggatja és a mártíriumot emberközébe

látatja, a harmadik ötletbukfencet felvonultatva játszik el a vállalkozás veszélyességének gondolatával. Az élmények frissek, a távlat még nem teremtődött meg ahhoz, hogy a felsorolt műveket értékköordinátáink között elhelyezzük, annyi azonban nyilvánvaló: a filmek kutató kísérletezésről tanúskodnak, és nincsenek hijával jelentős esztétikai erényeknek sem.

A végkövetkeztetés adott: a témát — a Magyar Tanácsköztársaság életét és halálát — nem lehet „ad acta” tenni. Bizonyos, hogy még sok író és rendező dolgozza majd 1919-et. Talán holnap vagy holnapután megszületik az a mű is, mely a TALPALATNYI FÖLD, a KÖRHINTA vagy a SZEGÉNYLEGÉNYEK színvonalan szól majd a tőlünk folyton távolodó, ám a feledés kódébe soha nem vesző, mert áttételesen jelenünket és jövőnket is alakító hónapok történetéről.

Veress József

Falusi őszi este

Hervadoznak a lángok. Negyven év körüli férfi vasvillával meg-megbolygatja az izzó kupacot, szítaná a kukoricaszárat. őszi gazt emésztő tüzet, de csak füst borzolódik vékonyan az ég felé. A keskeny betonjárdán gereblye hever, dolog nélkül, mert a kertben titkon már a tél motoz.

— Muszáj rendet teremteni a ház körül! — mondja B. Kálmán. Délután háromra ért haza a gyárból K.-ra, harapott néhány falatot, s már szaladt is gázolajért két húszliteres marmonkannával, mert a kályha tartályának mutatója tegnap óta a nullán pihent. Az olajból most néhány decit a rakásra locsol, s az őszi hulladék vígan lobogni kezd, mint pásztortűz barátságosan alföldi éjszakákon.

— Alig érzem a derekam — sóhajt mélyet, s arrébb ballag néhány lépést, mert pergel a tűz, akár eleven fáklya, recsegropog a szemét.

— Hideg van, menjünk a nyárikonyhába!

Háromszor háromméteres a helyiség. Dicsekszik, hogy maga építette, még az ajtaját is két kezével faricskálta akácból. A falak közé kellemes meleget lehel a kiszuperált tüzhely, a családfő telepakolja csutkával. Nem klasszikus nyárikonyha ez, inkább téli, hiszen eredeti szerepét csak disznóöléskor tölti be, egyébként amolyan raktárféle.

— Megkóstolja a ribizliboromat? Saját termés — kínálja az errefelé szokásos vendégszeretettel, s kétdecis, vastagfalú üvegpoharakat kotor elő. Gyöngyözik a hideg, sűrű lé. (Demizsonokban tartja az asztal alatt.)

— Nagyon finom. Hogyan készíti?

— Ahány kiló ribizli, annyi cukor és víz. Aztán összeforr, leülepszik és ilyen lesz — mutatja a lámpa felé fordítva poharát. Közben megérkezik a felesége is.

— A szőlősben csatangoltam. Azt mondták, hogy a traktorosok arra szántanak. Nekünk is van ott százötven négyszögöl, fel kéne forgatni. Lejártam a lábam, de senkit sem találtam — pihegi kipirosodva. — Mi járatban? — kérdezi asszonyi kíváncsisággal.

— Az érdekel, mit csinálnak K.-n, csütörtök este hét és nyolc között — magyarázom.

— Mit csinálnának? Dolgoznak. Iparkodó emberek laknak itt. Láthatja a házakról, kerítésekről, garázsokról. Ha majd leesik a hó, megpihennek...

*

Halvány fény pislákol a termelőszövetkezet szakosított tehenészeti telepének portásfülkéjéből. Egyben itt a gondozók öltözője is. Szűk a hely. A fal mellett galambszürke lemezzekrények sorakoznak, biztonságosan lelakotolva. Az éjjeliőr, K. Lajos előtt az asztalon a vacsora romjai.

— Nemrég volt a váltás, semmi rendkívüli nem történt — fogad, s a fogasról fehér köpenyt akaszt le, a kelleténél két számmal nagyobb gumicsizmát húz elő.

— Az elvtárs vegye fel. Tudja, ez az előírás...

A kövezett utat közrefogják az istállók. A telep nyolc esztendeje készült el, azóta már megérett a felújításra. A falakról hámlik a vakolat, a betonburkolat feltöredezett, pedig szinte havonta toldozzák-foltozzák. Csendes a telep, csak az Alfa-Laval-fejőberendezések zúgnak, vízesések szakadatlan moraját utánozva.

— Apad a tej. A jószág megérzi az állást a legelőről a takarmányra. Az eledellel meg szigorúan takarékoskodnunk kell, szűkre mérték a porciót — háborog S. Sándorné, aki előtt idedefelé jövet (másfél évtizede) a hajnal világít, s amikor hazatart már holdfény fűrésztli a falut. Alumínium kannákat cepel a lovas fogathoz, amely a rakománnyal a néhány száz mé-

terrel arrébb megbújó tejházhoz indul. Hagyományos és korszerű módszerek így keverednek.

— Ma lassabban haladunk, később lesz sikla, mert az egyik munkatársunk üzent, hogy beteg a gyerek, nem tud jönni. Elvégzünk helyette is. Kevesen vagyunk, a szabadnap rendszerint bent marad — veti közbe T. Árpádné. Meséli, hogy évekkor elelőtt három kislány végzett a szakiskolában. Néhány hónapot dolgoztak, s a termelőszövetkezet — anyagi nehézségekre hivatkozva — szélnek eresztette őket. Gyárakba mentek segédmunkásnak. Most bezzeg szükség lenne rájuk, pénz is van hozzá. Csak a kocka fordult, most ők mondanak nemet.

A gondozók nem tartoznak a bőbeszédűek közé. Az istálló közepébe sülyesztett sínparon rozsdás csillét tolnak, erre pakolják a gőzölgő trágyát, egy másikon a takarmány érkezik. Csak a vízzel nincs bajuk, elég a csap kerekét megtekerni.

— Az ember szüntelenül patvarokzik velem: hagyjam az istállót, a nehéz munkát! Unja már, hogy soha se lát, a pénz se érdekli, pedig szépen fizetnek, van úgy, hogy négyezer felett viszek haza. Csak ez a szag ne lenne! — sóhajt fel T.-né.

— Ilyen itt minden este — jegyzi meg tömören az éjjeliőr, s a lóca alatt eltűnteti a csizmát. Összebb húzza magán vas-tag kabátját.

— Szétnézek én is — mondja cihelődés közben.

*

A falu felső kocsmáját nemrégiben minősítették át eszpresszóvá. Felhozták a fagyaltpultot, a kávéfőzőgépet, a szövetkezet kifestette a helyiséget, új függönyöket vásároltak, amelyek most a kinyitott ablakon betóduló levegőtől vitorlaként dagadnak.

— Kénytelen vagyok szellőztetni. Ezek a fiatalok olyan füstöt csinálnak, hogy csípi az ember szemét — morog D. Sándor-

né, a presszó vezetője. Az apró asztalok mellett, a mozi miatt, kevesen ücsörögnek: izgalmas nyugati filmet játszanak. Néhány tinédzser a kétforintossal működő zenegépet fogja közre. Ki tudja, hányadszor hallgatják az ABBA-együttest?

— Nem nagyon válogathatunk a szórakozási lehetőségek között. A kultúrház, a kocsmá és az eszpresszó, ahol esténként tanyázzunk. Általában itt a találkozó. Kólák, sörök mellett órákig diskurálunk. Miénk a belső terem — mondja F. Béla.

A pult előtti néhány négyzetméteren a másik generáció képviselői.

— Csak egy fröccsre szaladtam be. Most tettem le a személygépkocsit. Pesten voltunk vásárolni a családdal. Az összes áruházat végigjártuk, de mégsem találtunk a gyerekekre való kabátot — fecsegi a társaságnak Gy. János. Unhatta a koncertet, mert a végén már azt mondta, jó lesz a tavalyi is.

— Mit hallottál, mi lesz? Minek megy fel az ára? — faggatják a mellette iddógálók.

— Beszélnek sok mindent. Nem tudja az ember, hogy kinek higgyen. Majd megtudjuk, ha lesz valami...

— Magadnak mit vettél?

— Semmit — folyik a párbeszéd kedélyes mederben. Közben újak jönnek, paroláznak az ismerősökkel. A sarokasztalnál sakkpartit játszanak, mint minden este. Hárman-négyen körbeállják őket, de egy pissenést sem hallani.

— Mariska néni! Tegnap adósa maradtam tizennégy forinttal. Elhoztam — állít a söntéshez egy barnaképzű srác. Kicsit restelli magát: más is hallja, hogy hozomra ivott.

— Jól van, Gusztikám — mondja a presszó vezetője, s duzzogva felém fordul: — Visszaesett a forgalom. Megint van hazai bor, sorban főzetik ki a pálinkát. Hétköznap nehezen mozdulnak ki az emberek otthonról. Vannak tizen-tizenöten, akikről pernyi pontossággal tudom, hogy mikor érkeznek...

A zenegép mellől hangos hahota tör fel. Valaki új viccet mesélhetett.

*

A barna deszkakaput beriglizték, de nem kell ördögösség a kinyitásához. Az udvar mélyéről elnyújtott kutyavonítás veri fel az est csöndjét. A háziak gyorsan lámpát gyújtanak.

— Ne féljen, nem harap! — biztatnak beljebb.

A konyha zsúfolt. A gáztűzhelyen vacsorának való fortyog, az asztal tele mosogatóra váró edényekkel.

— Két napja nem jutottam hozzá. A gyerekekkel annyi a baj — üti el a dolgot az asszony. Sz. Józsefné. Férje a szobában a televízió előtt gubbasztva nézi az esti tornát. A kiságyban csemetéjük is a készüléket lesi, mint a gyík. A heverőn könyvek, füzetek diákos rendtelenségben.

— Túl vagyok a beszámolókon — újságotja Sz. József, némi megkönnyebbüléssel. Előkeresi a tanulmányi lapot, s a jegeket kommentálja.

— Géptanból jelest kaptam, szerencsém volt a tételel. A szakrajz a leggyengébb. Kettes. Kinek van ideje a vonalakkal bajlódni. Örülök, hogy egyáltalán elfogadták...

A megyeszékhelyen dolgozik, szalag mellett. Nemrégén került a gyárba, a maga-

sabb fizetés reményében. Lakásra gyűjtenek már két éve, beadták az igénylést, de sok jóval nem biztatják őket.

— A napokban voltam a városi tanácson. Bejelentettem, hogy gyerekünk született, igazolást vittem a mostoha körül-ményeinkről. Nézzen szét!

A szekrénytől takart fal a padló fölött még méter magasan is penészfoltos. Az ablakszárny és a tok hasadékat ronggyal tömítették, mert nem győzik a fűtést.

— A szüleim kértek, hogy maradjunk náluk. Jobbnak láttuk már az első pillanattól külön — szól közbe a feleség, aki gyermekgondozási szabadságát tölti.

— Persze, nem kényelmes. Lavórban fürdünk, meg a munkahelyen. A vizet a szomszédból hordjuk, melegítjük. Még jó, hogy van gáz, mert a gyújtós aprítását már unom — mondja a családfő. Fialok, mind a ketten huszonöt esztendő alatt.

— Szórakozás?

— A kicsitől nemigen juthatunk el sehová. Ráadásul két műszakba járok. Az örökös ingázás napi két órát rabol el. Örülök, ha este a család együtt lehet, jut fél óra a „kis haverra”. Aztán a tanulás. Utolsó éves vagyok, az érettségire illik felkészülni. A szórakozás fogalmát nálunk a televízió kimeríti.

A szekrény üveglapja mögött könyvek sorakoznak. Rejtő Jenő és Szimonov egymással incselkedik. Tekintetünk egyszerre állapodik meg rajtuk.

— Imádok olvasni. Persze nem az anyagismeretet. Sajnos, úgy kell lopni néhány órát, hogy kezemből vehessek egy szépirodalmi alkotást. Remélem, nem lesz ez így mindig...

Az asszony karjára veszi a picit, aki tágra nyílt szemekkel bámul körbe. Neki még nincs „megszokott”, minden új, ismerkedik a világgal: a kristályvázával, az ajtó fölé ragasztott színes lemezbtorítokkal, élsportolók kivágott képeivel, az idegen arcával.

— A nagymamámmal lakunk együtt. Csodálatos asszony. Most is elment a nénémhez, tömni a hízólibákat. Ehhez más nem ért a családban.

Kikísér. A konyhában gyújt rá egy Szimonóniára. Hiába, a „kis jövevény” nagy úr.

*

A tanácsháza ablaka is világos. Az elnök G. András már egyedül van szobájában. Az asztalon a hamutartók tele csikkekkel, a levegő áporodott.

— Ma este nálunk ülésezett a pártvezetőség. Az ideai társadalmi munka értékelése és a termelőszövetkezet gazdálkodása szerepelt napirenden. Jó kis vita kerekedett...

Meséli, hogy a falu lakói nem lustálkodtak. A tanácstagoknak se kellett kétszer járni házról házra, ha járdaépítés, parkosítás került szóba. Az újtelepen ezernél több csemetét ültettek el. A tanács rendelte meg a kis fákat, de a többire már nem futotta volna a költségvetésből.

— A közügy szeretete mélyen gyökerezik az emberekben — dicséri a tanácselnök a helybelieket. — Az új óvoda tatáro-

zásában szinte kivétel nélkül minden szülő részt vett. Még olyanok is eljöttek, siknyiknek, akiknek a fiai már középiskolába járnak.

— Ilyenkor szokott hazaindulni? —
célzok a közelgő nyolc órára.

— Hetente általában kétszer-háromszor. Mindig akad összejevetel, ahová a tanácselnököt joggal várják el. Hol a KISZ, hol a népfront, Vöröskereszt rendezvényére érkezik a meghívó. Holnap a sportkör vezetősége tart ülést. Erre még ma éjszaka készülök fel — sorolja G. András.

Együtt indulunk a falu másik vége felé. A települést keresztülzselő út kihalt. A redőnyöket lehúzták. A csípős, késői szél arcunkba mar. A kanyarban megállunk, G. András belefúrja szemét a sötétbe.

— Itt lesz a rendezési terv szerint a falu új központja. Nap mint nap jönnek, hogy a telkeket adjuk el, engedélyezzük az építkezést. Mindenkit külön-külön kell meggyőzni, hogy az egész falu érdeke ellen hiba lenne cselekedni. . .

A posta két éve készült el, a szolgáltatóház már bővítésre szorul. A fejlesztésre nem sok jut, ezért hangsúlyozta a tanácselnök a k-iak igyekezetét, ha társadalmi munkáról van szó.

A művelődési otthon előtt búcsúzunk.

— Sajnos, nincs kihasználva — céloz az intézményre. — Valamikor egymást érték a tanfolyamok, szakkörök. Veszekedtek a helyiségekért az idősebbek a fiatalokkal. Mostanában gyakran látom sötétnek — mondja.

*

Az előcsarnokban megkopott felületű pingpongasztalt próbál összeállítani két srác. Kénytelenek félbehagyni, mert vége a filmvetítésnek, s nyolcvanan-százan duródnak kifelé a két ajtón. Mintha tűz ütött volna ki a nagyteremben. A klub is az előcsarnokból nyílik, néhányan óvatosan lenyomják a kilincset, de hasztalanul próbálkoznak, a zár makacs, nem enged. Végül egy fiatalember zsebéből előkerül a kulcs.

— Mozi alatt minek hagyjuk szabadon? Aki eddig eljön, úgylis beül a vászon elé. A klubban meg magnó, lemezjátszó, újságok, könyvek, drága berendezés. Nem maradhat őrizetlenül — bizonykodik M. Sándor, a KISZ-alapszervezet titkára.

Közben lassan szállingóznak a fiatalok. Betelepednek, van aki le sem veszi kabátját. Mások körbeülik az asztalt, kártyáznak. Halkan csörög az apró. Felkel a KISZ-titkár is, bekapcsolja a televíziót.

— Időnként vetélkedőket, klubesteket szervezünk. Ezt is megunták. Higgye el, néhány éve még minden hét végén rendezhettünk volna bált, dugig volt a kétszáz fő befogadására alkalmas termünk. Most jó, ha húsz-harminc pár táncol, s fizethetjük a közös pénzből a zenekart — zörög mérgesen az érdektelenség miatt.

— Mégis, mivel töltik a fiatalok az estétet?

— Megváltoztak a szokások. A negyven KISZ-tag közül nyolc Zsigulival, Skodával szaladgál. Csámborognak a megyeszékhelyen, itt van tizenhat kilométerre. . .

— A művelődési otthonnak van tisztelt díjas igazgatója, ő hol található ilyenkor?

— Hét végén kinéz hébe-hóba. Negyedévenként elhoz egy ORI-műsort, színházi előadással már nem is próbálkozik. Nincs aki megnézze. Néhány tanár igényli, más senki. Akkor meg minek. Elfüstölgött a kezdeményezőkedv. A mozi az egyedüli, ami még kicsalja a portáról a falusiakat, esténként. Különösen a kalandfilmek.

Lessük a kártyázókat. Igazán izgalmas lehet a játék, nagyon belemelegedtek.

— Adtok lapot?

— Kivagyunk. . .

— Nem unjátok?

Mosolyognak. A szenvedély sohasem unalmas.

A televíziót nem nézi senki. Az előtérben közben megkezdődött az asztaliteniszcsata, gyorsan esnek a poének.

— Elnézést. Én is indulok haza. Hát ez van... — tárja szét kezét a szerencsenmosdatás után az ifjúsági szervezet vezetője, mint aki bocsánatkérésre szánta el magát.

Tőlem nincs miért. . .

*

Kétszintes épület a Rákóczi út elején. A kapun személygépkocsi fordul be, reflektorának fénycsóvjája gyorsan kihuny. Középkorú férfi száll ki, nehéz táskát vesz magához, s eltűnik a lépcső alatti ajtóban. Itt a műhelye D. István elektroműszerésznek.

— Általában ilyenkor érek haza — mondja csomagolás közben. Tranzistorokat, műtűrellellátásokat rak külön-külön dobozba. Óvatosan, mert az apróságok gyorsan szétszóródnak.

— Egész nap a környéket járom. A szervizben a munkát úgy szervezik, hogy

erre a területre más ne jöjjön. Ez is a legésszerűbb. Most már annyira ismernek, hogy még esténként is elszaladnak érttem, ha az izgalmas műsor közepén elromlik a készülék — magyarázza.

Kuckójában tucatnyi rádió, magnetofon, még egy mosógép is.

— Időközben belejöttem a háztartási gépek javításába. Ezt az elektromos darálót mindjárt szétszedem. Valami baja lehet a motornak — kotorja elő a szekrényből a szerkezetet.

Nincs engedélye hozzá, de a munkahelytől meg sem kapná. Ott nem tartják „összeférhetőnek”, hogy este még valaki otthon is szöszmötöljön. A szolgáltatási igényeket viszont képtelenek kielégíteni. Ez a körülmény — s persze a mellékes kereset is — rákényszeríti D. Istvánt a maseskolásra.

— Van, amikor egy álló hétig nincs mit babrálnom, aztán mint most is, összeszalad a sok megrendelés. Az ismerősöktől pénzt sem fogadok el. Azért a tíz percért!

Nem zavartatja magát, bár szemét az álm csipi, kibeleszi a darálót, turkál a vezetékek között, s felcsillan a szeme, mert a hiba egyszerűbb, mint hitte. Csak a forrasztópáka kell, s egy darabka gyanús cín.

— Holnap jönnek érte. . .

*

Kibukott a hold. A csillagok úgy pislálolnak K. fölött, mint elhasznált vilnykörtek. Az úton egy lélek sem jár, a hideg és az éjszaka elől mindenki a házába húzódik. Az autóbussz-megállóban négyen topognak (egy gyufa fellángoló fénye árulkodik), várják a gyorsjáratot: a termelőszövetkezet ágazatvezetője, két süvölvény, akik a szomszéd községből rucantak át néhány órára, de közben megdöntötték magukat, s egy természetes hölgy, aki barátnőjét látogatta meg.

Nyolc óra.

M. Szabó Gyula

HAGYOMÁNY

A Tanácsköztársaság művelődéstörténetéből Nógrádban

A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikai koncepciója szervesen kapcsolódott az első proletárhatalom általános politikai irányvonalához. Mindaz, amit a művelődéspolitikai életre hívott és megteremtett, de az is, amit idő híján a gyakorlatban ki nem próbálhattak, szocialista művelődéspolitikánk eleven tárházát képezik. Az oktatás és közművelődés egysége, a demokratikusabb művelődésügy megteremtése, az egyházi vezetés felszámolása, a közoktatás ingyenessége, szocialista eszméisége, a képzés nevelésközpontúsága, a közművelődés, az irodalom és a művészetek népközelbe kerülése máig ható és eleven tanulságokat szolgáltatnak. A szocialista művelődés különös szerepet és jelentőséget kapott Nógrád megyében, ahol köztudottan nagy volt a kulturális elmaradottság, a szegénység és nyomor mellett az írástudatlanság, a vallásos befolyás, nyomasztó a földbirtokosok és a tőkés uralkodó. A polgári demokratikus forradalom, a Tanácsköztársaság néhány hónapja kevésnek bizonyult a nagy hátrányok behozására. Ráadásul az idő jelentős hányada Salgótarjánban, Balassagyarmaton és környékén a külső intervencióval szembeni küzdelemben telt el (a Nógrád megyei vöröskatonák, bányászok, ipari munkások ugyanis — mint az közismert — derekasan helytálltak a szénmedence megvédéséért folytatott küzdelemben és a dicsőséges északi hadjáratban), s a belső ellenforradalmi erők is jelentős energiákat kötöttek le.

A gondokat csak tetézték a megrongált iskolák, az öntevékeny művészeti csoportok működtetésére alkalmas termek alacsony száma. Fékeztek a kulturális célkitűzések következetes megvalósítását a megyében kialakult sajátos politikai viszonyok is. Balassagyarmat, mint megyeszékhely alig rendelkezett szocialista hagyományokkal, a párt befolyása alacsony volt, itt húzódtott meg a megvert, de meg nem semmisített ellenforradalmárok egy csoportja.

Mindezek ellenére a forradalom hatására, a vármegyei direktórium végrehajtotta a Forradalmi Kormányzótanács rendelkezéseit. Határozatot hozott — a balassagyarmati tanintézeteknek tartott együttes értekezletén — az iskolák államosításáról, az iskolaszervezet átalakításáról, a vallásoktatás megszüntetéséről. Intézkedett a szerzetesi iskolák felszámolásáról. Erdemes megjegyezni, hogy az egyházi iskolákban működő tanítók jelentős része elfogadta a világiasodást, a Szent Vince-rendi apácák pedig kijelentették, hogy a szerzetből kilépnek, és mint világi tanítók kívánnak tovább tevékenykedni.

A vármegyei irányító apparátusban szükséges személycseréket részben a Budapestre, a Közoktatásügyi Népbizottságtól küldött forradalmi pedagógusok, részben megyei hűadó szellemű nevelők révén oldották meg. Felmentették Visnovszky Rezső királyi tanfelügyelőt, mert nem kívánt együttműködni a szocialista forradalommal. egyidejűleg a vezetés Rohák Antal kezébe került. A megyei munkástanács intézkedésére a művelődésügyi szakfeladatok irányítására két iskolai bizottságot hoztak létre, az alsó-, illetve a középfokú oktatás irányítására. Elükre Szabó Lajos középiskolai és Tsléry Károly segédtanfelügyelőt nevezték ki.

A Forradalmi Kormányzótanács 54. számú rendelete alapján létrejött megyei művelődési osztály, a járási művelődési osztályok, a művelődési bizottságok megszervezése után az összes eddigi igazgatási és felügyeleti szerveket megszüntették. Így került sor a tanfelügyelőségek, iskolaszékek és gondnokságok megszüntetésére. A járási művelődésügyi feladatok segítésére szaktanácsok alakultak. A balassagyarmati járás munkájában Erdélyi József és Dr. Schen K. József, Veszely Imre, Ruspay Kálmán, Kőszeghy Albert, ifj. Shramm Pál vett részt.

A szocialista művelődésügyi szervezetek fontos bázisát képezték a községi művelődési tanácsok. Az előírás szerint minden községben művelődésügyi tanácsot hoztak létre, és gondoskodtak róla, hogy azok tagjai csakis szülők, tanítók és orvosok lehetnek. Balassagyarmaton, Homokterenyén, Diósjenőn, Kazáron 3–8 tagú bizottságot alakítottak, több nagyközségben — és a megyeszékhelyen is — különböző szakbizottságokat hívtak életre a művelődési tanácson belül. Balassagyarmaton 1919. május 12-én, később Szécsényben és Salgótarjánban propagandaosztályt létesítettek azzal a feladattal, hogy a felnőtteket — korszerű ismeretanyag nyújtásával — szocialista gondolkodásra nevelje. (Például vasárnaponként előadásokat szerveztek.) Szécsényben megalakították a Magyar Tanítók Szakszervezetének helyi csoportját, melynek elnökévé Nemes Győzöt választották.

Amint az utóbbi példák is mutatják, a rendeletekkel egyidőben, vagy attól sokhelyütt függetlenül lendültek mozgásba a fejlődést sürgető erők, és elősegítették, hogy a lehetőségek szűk határai között az

emberek a kultúrát birtokukba vehessék. Igen sok községi művelődésügyi tanács élni kívánt a lehetőségekkel. De a tetterő, az alkotásvágy, az ügybuzgalom sokszor kevésnek bizonyult. A gondok megoldása foglalkoztatta például Diósjenő község művelődési tanácsát is. Idézek egyik ülésük jegyzőkönyvéből:

„Köztudomású, hogy községünkben két felekezeti népiskola működött párhuzamosan egymással, a volt ref. 2 és a volt róm. kath., szintén 2 tanítóval. Köztudomású azonban, azon tény is, hogy az összes mindennapi tankötelesek száma 250–300 között változik, így mostanig egy-egy tanítóra az alkalmazott négy tanerőt tekintve 70–80 tanköteles jutott. Ezen áldatlan állapot szülte azt is, hogy a tanítók legjobb törekvésük mellett sem voltak képesek a kor követelményeinek megfelelő eredményt elérni. A tanítók számát szaporítani s vele kapcsolatosan új tanteremről gondoskodni, a múlt szűkkeltségé miatt a lehetetlenségek közé tartozott. Most azonban mindkettőről kell, hogy gondoskodás történjék, sőt már történt is, amennyiben a Közoktatásügyi Népbizottság a helybelli izraelita szünidei gyermektelep helyiségeit állami iskola céljaira igénybe vette, illetve azt erre a célra táviratilag lefoglalta. S tekintettel arra, hogy ezen utóbb említett épületben minden különösebb átalakítás nélkül 2 tanterem rendelkezésre áll, az eddigi a tanteremmel együtt 6 tanterem felett rendelkezünk. Indítványozza ennél fogva, írjon fel a Községi Munkástanács a Közoktatásügyi Népbizottsághoz, hogy ez az eddigi 4 tanterő mellé a jövő tanévtől kezdve már hat tanteremben 6 tanerővel megkezdhető legyen az új kor szellemének megfelelő kultúrunka... mondja ki a Munkástanács, hogy óvoda felállítását elsődrendű közzükségletnek tartja.”

Az iskolai oktatás-nevelés elméleti és gyakorlati kérdéseinek vitája már a májusi újságok hasábjain megjelent. A Nógrádi Vörös Újság 1919. május elsejei írásában „Új kultúra” címen megfogalmazza a szocialista nevelés céljait, kiemelve a természettudományok szerepét:

„Új szellem kell az iskolákba. Az iskola fundamentuma a társadalomnak, vagy legalábbis annak kellene lenni. Ha az iskolákban nem úgy nevelik a gyermeket, a fiatalokat, amint azt a társadalom fejlődés megköveteli, akkor a társadalom nem fejlődhetik. A régi iskolában az onnan kikerülő világosan láthassanak.” „...Hibás rendszer az, ahol a műveltséget általánosságban a történelem, a művelődéstörténet és az irodalom adja. Ellenben a természettudományok mostoha gyermekek voltak a régi világnézetet vallók szemében, mert ezek megtanítják az embert világosan látni és gondolkodni.” „...a dolgozó embernek csak egy harcra van szüksége, harcra a természet mostoha-

ságai ellen, amelyek az ember érvényesülését gátolják: legyőzni és igába hajtani a természetet, ez az a munka, amely nemesít, amely gazdagságot, egészséget, szellemi és testi jólétet ad. Erre a harcra, erre a munkára kell tanítani az iskolákban és a felsőbb oktatásban és iskolán kívül mindenütt. Az ilyen tanítás fog olyan nemzedéket létrehozni, amely emelt fővel, bátran néz szembe a legnehezebb feladatokkal, az ilyen nemzedék világos, tisztánlátó értelemmel, büszkén, öntudatosan fog dolgozni a maga és az összeség boldogulásáért.”

A községi művelődési tanácsok — a Kormányzótanács rendelkezése alapján — intézkedtek a megjelent rendelkezések érvényre juttatásáról; tudomásul vették a hírlapok szocializálása tárgyában hozott rendeletet. Javaslátokat terjesztettek fel a járási osztályokhoz az állami könyvtárak létrehozására. A balassagyarmati Községi Művelődési Tanács — a Balassagyarmaton néhány évvel megszüntetett „Társadalomtudományi Egyesület”-nek mint tudományos ismeretterjesztő társaságnak újbóli megalakítását tervezte, és azt új tartalommal kívánta megtölteni.

A salgótarjáni acélgár és üveggár munkásszínjátsoái a gyár diktatóriuma által szervezett gyűléseken, ünnepségeken szavallatokkal, egyfelvonásos színdarabokkal, felolvasásokkal járultak hozzá a szocialista nevelő munkához.

Külön érdemes kiemelni az acélgári műkedvelők produkcióját. Amellett, hogy a különböző politikai ünnepségeken, gyűléseken rendszeresen felléptek, a Vigadóban — az üveggári és tűzhelygári munkásokkal, valamint a gyár munkásait a Fő-téren megtartott nagygyűlésekre — önálló, egész estét betöltő műsoros esteket rendeztek. A munkások számára ismeretterjesztő előadásokat szerveztek, a zenekar és az énekkar pedig elkísérte a gyár munkásait a Fő-téren megtartott nagygyűlésekre. A gyári Tiszti Casinó tevékenységét — mint a munkáshatalom céljaival szembenálló egyesületét — április elsejei hatállyal megszüntették.

A Nógrádi Népszava 1919. április 23-i és május 4-i száma arról tudósít, hogy a mozgó színház-Balassagyarmatra látogatott. A „Vörös katoná” esten forradalmi dalokat énekeltek, illetve szavallatokat adtak elő. Ezután a politikai megbízott ismertette a katonaeast jelentőségét. A május 4—10-ig tartó filmszínházi műsorban többek között bemutatották az „Aranyember” és az „Őszi vihar” című filmeket.

A közművelődési program végrehajtásában, a kulturális élet fellendítésében — a Közoktatásügyi Népbiztosság által jóváhagyott

műsorral — további két színházársulat is tevékenykedett a megyében. A Marx Színház Salgótarjában, míg egy másik színnévtársulat Balassagyarmaton vendégszerepelt júliusban.

A társadalmi életben lezajlott forradalom az addig provinciális irodalmi életre is pezsdítőleg hatott. Az írások közül kiemelkedett Nógrádi Pap Dezső „Az idegen katonákhoz” című verse, amelyet a salgótarjáni forradalmi események hatására írt. A forradalmi harcot, a szocialista állam eredményeit dolgozta fel Kopácsi Lajos verse, amely „Eljött az idő” címen jelent meg. Tóth József „Hozsanna Május” című költeményét a Nógrádi Vörös Újság is közölte.

A Nógrád megyei Hivatalos Lap 1919. június 12-i számában ismerteti a Forradalmi Kormányzótanács megjelent rendeleteit, a direktórium művelődéspolitikai határozatait magában foglaló jogszabályokat. A befejező részen közli, hogy a tanács 2000 lakoson felüli községekben július 12-ig, a 2000 lakoson aluliakban pedig június 20-i alakuljon meg. Közli még, hogy a 10. életévüket betöltött tanulók tavaszi és őszi mezőgazdasági munkákba bevonhatók.

A direktóriumok figyelme kiterjedt az iskolai ifjúsági szervezet segítésére is. A megye egyetlen középiskolájában — Balassagyarmaton — megalakult a diákok önkormányzati szervezete, és iskolai újságot szerkesztettek. Balassagyarmaton létrehozták a Gyermekbarátok Egyesületének Intéző Bizottságát, mely június 30-i ülésén elhatározta egy napközi otthon felállítását. Megkérték a községi munkástanácsot, hogy a gimnáziumban a napközi otthon céljára kijelölt helyiséget hozassa rendbe, és a rászoruló gyermekek névjegyzékét állítsa össze. Gondoskodtak a gyermekek játékelátásáról, — az ügyek intézésével Lévy Annát, Mikó Pált és Wágner Mártont bízták meg.

E néhány Nógrád megyei példa is bizonyítja, hogy az első szocialista államhatalom képes volt a kultúra irányítására, dolgozó népünk pedig igényelte a kultúrát. Szocialista államunk méltán tekintti e tekintetben is nagy elődjének a Tanácsköztársaságot, és lel benne a szocialista művelődésügyi kincsesárát.

Molnár Pál

A nógrádi sajtó 1919-ben

1919-ben a Tanácsköztársaság időszakában a mai Nógrád megye területén három lap jelent meg: a *Nógrádvármegye Hivatalos Lapja*, a *Nógrádi Népszava* és a *Nógrádi Vörös Újság*. Ezek a periodikák nem voltak előzmény nélküliek; közülük kettő már hosszú évtizedek óta jelen volt a megye közéletében — ha nem is ezen a címen —, a harmadik viszont jóval későbbi indulású.

A *Nógrádvármegye Hivatalos Lapja* 1919-ben fejlécén már a „48. évfolyam” jelzést viselte, ami nem volt pontos szám, hiszen a lap ekkor már több mint fél évszázada jelent meg: a megye első sajtókiadványai közé tartozik. 1860-ban indult meg: *Nógrádmegyei Hivatalos Hírlelő* címmel. Balassagyarmaton szerkesztették és adták ki. Egy-, nagyrítkán kétlapos terjedelemben tartalmazta a megye hivatalos, közigazgatási, adminisztratív intézkedéseit, árverések időpontját, csődök kihirdetését, körözéseket stb. A Tanácsköztársaság idején a lap semmit nem változtatott szerkezetén, tematikáján. Bár már hetente egyszer (csütörtökön) jelent meg, oldalain továbbra is a hivatalos hírek olvashatók. Szerkesztője végig Beke Lajos vármegyei tb. főjegyző maradt. A közlemények eléggé jellegtelenek, nem tükrözik igazán a forradalmi átalakulás viharos eseményeit.

A második lap — a Nógrádi Népszava elődje — a *Nógrádi Hírlap*. Ennek korábbi története nem kevésbé érdeklőtő, 1873-tól 1944-ig élt, kisebb-nagyobb címváltozatokkal. 1873. január 1-én jelent meg az első szám Harmos Gábor szerkesztésében, mint a Deák-párt megyei közlönye. Az 1875-ös pártfúzió után a lap egyesült a balközéppárti *Ipoly*-lyal, s ettől az időtől kezdve a Szabadelvű Párt félhivatalos megyei orgánuma lett. 1878-tól 1906-ig neve *Nógrádi Lapok és Honti Híradó*. Utóbbi évben vette fel a *Nógrádi Hírlap* nevet. Hetente egyszer, vasárnap jelent meg. 1910-tól Majtényi Gyula volt a felelős szerkesztője.

1919-ben az újságon fokozatosan észlelhetők a változás jelei. Először március 2-án, a 9. számban olvasható az új alcím: „A Nógrád vármegyei szocialdemokrata pártszervezetek hivatalos közlönye.” A *Nógrádvármegye* című lap rögtön hozzáfűzte: „A Nógrádi Hírlap szellemében nem ez az első változás, hiszen ez az újság mindenkor olyan irányú, érzelutú és szellemű volt, amilyen a mindenkori kormánybiztos, Volt az már függetlenségi, munkapárti, Prónay-párti, Majláth-párti, Rákóczy-párti...”. A 13. számban az alcím így módosul: „A nógrádvármegyei szocialista pártszervezetek hivatalos közlönye”. A 14. számtól a fejlécre felkerül a jelmondat: Világ proletárjai, egyesüljétek! A szerkesztő és a tulajdonos neve eltűnik a lapról, ami viszont lényeges változás jele. 1919. április 20-án pedig már új címmel vehették kezükbe az olvasók: *Nógrádi Népszava*. Ezzel a névvel augusztus 3-án, a 31. szám jelent meg utoljára.

A lap egyik legfontosabb forrásunk a 133 nap megyei történetére vonatkozóan. Balassagyarmaton szerkesztették, így érthető, hogy zömében helyi jellegű híreket hoz, ám tekintve, hogy a megyei direktóriumnak is itt volt a központja, ennek rendeletei, intézkedései szintén szerepelnek benne. Szinte minden sora lényeges információt tartalmaz, de felhasználásánál a szükséges történelmi forráskritikára szükség van. A cikkek szerzői között ott találjuk Fischer Józsefet, Somló Józsefet, dr. Tittel Zoltánt, Holló Dezsőt, Boros Mórt, Mollinár Gyizellát, Tóth Józsefet.

A harmadik hetilap elődje 1918-ban indult, ugyancsak Balassagyarmaton. 1918. január 1-én látott napvilágot a *Nógrádvármegye*. Alcíme nem ígért újat, szinte minden lapnál ez olvasható: „Politikai, közigazdasági és társadalmi hetilap”. Programja sem mondott többet a nagy általánosságoknál: „... a közönséget szolgálja közérdekű közleményeivel, friss híreivel. Minden, ami a megyei közönséget érdekli, benn lesz lapunkban. A politikában fenntartjuk teljes függetlenségünket, mert csak így védhető meg komolyan a nép érdeke, mely mindennél előbbrevaló.” Hetente egyszer jelent meg ez is, eleinte szombaton, majd később szerdán. Terjedelme, mint a *Nógrádi Hírlap*nak, négy oldal.

Ez a lap április 16-án változtatja meg címét, ezentúl már *Nógrádi Vörös Újság*. Alcíme: „Nógrádmegyei Szocialistapárt szerdán megjelenő hivatalos lapja.”

A szerkesztők neve helyett ezt olvashatjuk: szerkeszti a „Szocialistapárt sajtóbizottsága”. Ennek a számnak a fejlécén még a „Dolgozzunk a dolgozók felszabadításáért” jelszó szerepel, majd a 17. számon már a klasszikus idézet olvasható. A lap utoljára július 9-én jelent meg a 29. számmal. Utána véglegesen meg is szűnt, a korábbi *Nógrádvármegye* sem jelent meg többé. Ami talán nem is lehet véletlen, hiszen a cikkek szerzői között ott találjuk a már említett szerkesztőket, s mellettük Forgács Józsefet, Kazimir Károlyt, Mollinár Gyizellát és Tóth Józsefet, Gróf Lajost stb. . .

A továbbiakban elsősorban kulturális, szociális vonatkozású szemelvényeket közlünk az utóbbi két lapból:

A vallásantítás megszüntetése

„Nógrád vármegye Direktóriuma elrendeli a vármegye területén levő összes iskolákban a vallásant tanításának azonnali megszüntetését.

Utastítja ennek folytán a balassagyarmati Állami Főgimnázium igazgatóját, és Nógrád vármegye Tanfelügyelőjét, hogy azonnal tegyék meg a szükséges intézkedéseket arra nézve, hogy a vármegye területén levő összes iskolákban a hitant tanítása a holnapi naptól kezdve megszüntetessék(. . .)”

Nógrádi Hírlap, 1919. április 7., 14. sz.

Új Lakáshivatal!

„A Munkástanács feloszlatta a balassagyarmati lakáshivatalt és helyébe újat szervezett, melynek elnöke Murár Lajos. Tagjai: Gáborik József, Tusák Vilmos, Sziráczky János, Szomorzik János és Vichtmanegger Nándor, titkár: Feledi Lajos.”

Nógrádi Hírlap, 1919. április 7., 14. sz.

Munkás testedző egyesület

„A helybelli szocialista párt kebelében megalakult a sportegyesület, mely már megválasztotta vezetését is. A tagok egyelőre még csak footballozhatnak, de nagy a remény, hogy rövidesen olyan sportpálya fog létesülni, melyen a sport minden ágában lehetséges lesz a sportolás. Mindenki jelentkezék ebbe a sportegyesületbe; amely a „Munkás Testedző Egyesület” nevet vette fel.”

Nógrádvármegye, 1919. április 9., 14. sz.

Közérdekű rendeletek és intézkedések

„A proletár állam a nevelést, tanítást, a művelődést is a proletár kezében tartja fenn. A tanulás, a magasabb műveltség megszerzése, a múltban éppúgy, mint minden szellemi, vagy egyéb szórakozás a gazdagok kiváltsága volt, a szegény dolgozó, a proletár pedig butaságban és tudatlanságban nőtt fel, hogy minél csekélyebb műveltség birtokában annál jobban félrevezethető legyen. Epp ezért a Forradalmi Kormányzótanács LIV. számú rendeletében a proletárság nevelése érdekében elrendelte, hogy minden községi, járási és megyei tanácsban művelődési osztály szerveztessék. A közművelődéshez fűződő óriási proletár-érdek kötelességévé teszi minden tanácsnak, hogy a legmelegebben foglalkozzék ezzel a kérdéssel és a jövő generáció nevelése érdekében mindenki teljes erővel vegyen részt a közművelődés korszakalkotó munkájában.

Elvárjuk, hogy a tanácsok átérzik ezen kötelességük fontosságát és mindent el fognak követni arra, hogy a nevelés eddigi célja, a tudatlan, alkoholistá, beteg proletárok tenyésztése megszűnjön és hogy az iskola ezentúl öntudatos, bátor, egészséges munkásokat neveljen.”

Nógrádi Vörös Újság, 1919. április 30., 17. sz.

Közművelődési Tanács Propaganda Osztálya

„Balassagyarmat Közművelődési Tanács már megkezdte nagy kultúrmisszióját az új társadalmi rend kiépítésére és a proletár társadalom iskolán kívül művelésére, amikor f. hó 12-én Varga László és Gyórfi Sándor elvtársak elnöklésével városunk nevelő munkásai, orvosi kara és a zenei oktatás szaktekinélényének részvételével megalakította a Propaganda Osztályát(„)”

Nógrádi Népszava, 1919. május 18., 20. sz.

Meghívó

„Balassagyarmat Közművelődési Tanácsának Propaganda Osztálya a proletár társadalom politikai felvilágosítására társadalmi, közegészségügyi, közgazdasági, szépművészetek iránti érzékének fejlesztésére és nemesebb szórakoztatására vasárnaponként — ezen célból gondosan összeállított műsorral — előadásokat rendez, amely előadások között magasan fogja emelni elismert művészekből alakult kamarazenei társaság („)”

Nógrádi Népszava, 1919. május 18., 20. sz.

Felhívás!

„A balassagyarmati Szocialista Párt felhívja azokat a volt Kaszinó tagokat, kiknek birtokában a volt Kaszinó könyvtára tulajdonát képező könyvek vannak, hogy haladéktalanul szolgáltatassék be a párt titkári hivatalába („)”

Amennyiben olyan egyenekről van szó, akik már a párt tagjai és a felszólításnak eleget nem tesznek, a pártból töröltetni fognak, azok az egyének pedig, akik ezután akarnak a párt tagjai lenni, ameddig nem vétetnek fel, míg a kölcsönkönyveket be nem szolgáltatják, A Pártvezetőség.”

Nógrádi Vörös Újság, 1919. május 15., 21. sz.

A művész-délután

„A Közművelődési Tanács Propaganda Osztálya folyó hó 18-án, du. 6 órákor tartotta a megyeház nagytermében első előadását, amelynek tárgysorozata úgy a társadalmi problémák iránt érdeklődők, mint pedig a szépművészetet, a zenét kedvelők igényeit egyaránt kielégítette („)”

A Munkás Dalárdának a Marsellaise énekszáma után, melyet Erdélyi Karnagy kísért zongorán, Kapos István elvtársunk szavalt a „A jövő álma”-saját szerzeményű, nagy hatást keltő költeményét („)” Ezután felvilágosító, tanulságos felolvasás következett Vály Rezső gimn. h. igazgató tartotta „Az új irányelvek” címen, kifejtvén, mit fog adni az új rend.

A helybelli kamarazenei társaság három művészenek, Cservenyák Éva, Szapko Gyula és Dr. Kovács Bélának két zeneszáma következett, akik kiforrott tehetségüknek legjavát adták, hogy még a proletárság zene iránti érdeklődését növeljék, addig másrészt nemes gyönyörűségben is részletessék. Majd Köröm Piroksa adott elő Krúdy Lenke zongorakísérete mellett két műdalt... Nemeskay Teri fejezte be egy monológgal az előadást „Flam lakodalma” címmel („)” Végezetül a Munkás Dalárda elénekelt az Internacionált.”

Nógrádi Népszava, 1919. május 25., 21. sz.

A Nevelő Munkások Szakszervezete és a Párttitkárság közös munkája.

„Nagyarányú szocialista nevelő munka indul meg a közel jövőben Balassagyarmaton. Erről a munkáról, ennek a munkának a módozatairól tárgyalunk csütörtökön délelőtt a Nevelő Munkások Szak-

szervezetének Balassagyarmati Csoportja és a Párttitkárság.

Az éles kontúrokban kibontakozó megállapodások máris sejtetnek engedik a tömegek szociális nevelés ügyének alaposságát.

A Szocialista Párt Balassagyarmati szervezete: Ifjúmunkás mozgalma, ennek minden vasárnap délelőtt 10 órákor a gimnáziumban tartandó előadásaival szervesen kapcsolódnak a közös munkával, a nevelő munkások tevékenységével; a minden keddi napon a városi háza nagytermében este 8 órákor tartandó Nőnap; a minden csütörtöki napon a vármegyeháza nagytermében tartandó pártnap; a pártkör helyiségében minden hétfő, szerda és pénteki napon tartandó agitátor-képző iskola; a most vasárnap délután 3 órákor a megyeháza nagytermében megalakuló Munkások Gyermekebarát Egyesülete; az ugyanakkor megalakuló Természetbarát Turista Egyesület mind, mind munkára hívják a nevelő munkásokat és minden egyes pártszerv közös munkájában ott lesznek az értelemcsiszoló robotos, nevelő munkással.”

Nógrádi Népszava, 1919. június 15., 24. sz.

Előadások:

„Kedden, 24-én este 8 órákor a megyeháza nagytermében Nőnap — előadás. — A nőknek, a dolgozó asszonyoknak, leányoknak okvetlen meg kell jelenni. Az előadás tárgya: „A nő elhelyezkedése a társadalmi átalakulás idején.” Az előadást Molnár Gizella elvtárs tartja.

Csütörtökön 26-án este 8 órákor a megyeháza nagytermében Pártnap. Előadás. — A pártszervezet tagjai, különösen a munkások kötelesek megjelenni. — Az előadás tárgya: „A jövő iskolája.” Az előadást dr. Mikó Pál elvtárs gimn. nevelő munkás tartja („)”

Nógrádi Népszava, 1919. június 22., 25. sz.

Olvassunk hasznos könyveket!

„A Szellemi Termékek Országos Tanácsa balassagyarmati elosztójában kaphatók agitációs füzetek, melyek alkalmasak arra, hogy megismerjük a mai társadalmi átalakulást mozgató szocialista-kommunista gondolatokat és eszmék magasztosságát.

A könyvek közül különösen ajánljuk a következőket: Mi a bolsevizmus? Ara 1. — Mit akarnak a kommunisták? 1,20. — A kommunisták (bolsevik) programja. 2. — Szervezett munkás. (Szervezett munkásoknak) 1. — Kommunizálják-e Zsöföt? (Népszerű írás a szocializmusba még be nem vezetettek számára) 1. — Állam és forradalom 4. — Frankel Leó a párizsi kommun magyar vezére. 3. — A hőmezővásárlhelyi munkás-zen-dülés 1,50. — A kommunizmus alapelvei 2. — Munka, fegyelem és a rend mentik meg a proletárságot 60 f. Az utópikus és tudományos szocializmus.”

Nógrádi Vörös Újság, 1919. június 25., 27. sz.

Gimnáziumi tantályam vörös katonák részére

„A Közoktatásügyi Népbiztos megengedte, hogy gimnáziumunkban azon vörös katonák részére, akik a hét osztályt végezték, a nyolcadik osztály tananyagából hat hetli tantályam rendeztessék, ha elegendő jelentkező lesz.”

Nógrádi Népszava, 1919. június 29., 26. sz.

Agitátor-képző iskola előadásai

„A héten az agitátor iskolának a pártkör helyiségében a következő előadások lesznek: Hétfő: Marx és Engels élete, munkái, és hatásuk a társadalmi fejlődésre. Előadó dr. Gellén Árpád. Szerda: A Kommunista Kéltvány. Előadó: Mikó Pál. Péntek: A proletárság diktatúrája. Előadó: Kazimir Károly. Az agitátor-képző iskola hallgatói egy előadásról sem maradhatnak el. A tantályam tartalma nincs időhöz kötve, addig tart, amíg a hallgatók a tanulásban oda nem érnek, hogy maguk is tudnak önálló előadásokat tartani. A hallgatók vasárnapi napokon be lesznek osztva községekben szervezési-agitátor munkára, hogy az elméleti tanulás mellett gyakorlatilag is képezzék önmagukat.”

Nógrádi Népszava, 1919. június 29., 26. sz.

Gyermekeelőadás a vármegyeházán

„A vármegyeház öreg falai nem tudnak visszaemlékezni arra, hogy valaha leté volna ott oly rendkívül lelkesedés, mint a milyen június hó 29-én a művelődési osztály által rendezett gyermekeelőadás megnyilvánult („)”

Minden egyes gyermek jól felfogta az 6 tanítójának oktatásait és tehetségéhez képest a legjobb-
bat produkálta („)”

Végtelenül sajnálom, hogy helyszűke miatt nem méltathatok minden egyes műsorszámot külön, de különben is hiábavaló lenne minden fáradozás, mert ezt látni kellett. Ha minden város és falu művelődési osztályai összefognak és ezt produkálják, akkor őszintén mondhatjuk, hogy a jövő nemzedék szellemi fejlődés dolgában biztos alapokra van fektetve az egész országban („)”

Nógrádi Vörös Újság, 1919. július 2., 28. sz.

Praznovszky Mihály

Nógrádi katonadalok

Az utóbbi két esztendőben katonadalok nyomában jártam-keltem a Salgótarján környéki palóc falvakban. Útjaim legnagyobb meglepetése az volt, hogy az asszonyoknál több szerencsével jártam, mint az „öreg obitosoknál”: az asszonyok nemcsak könnyebben fakadnak dalra, de jobb emlékezettel is őrizték meg a katonadalokat. Ez azt bizonyítja, hogy a katonadal a feltételezettnél szélesebb körben tartozott bele a falusi lakosság dalkincsébe.

Az egykor annyira népszerű dalok ma már nem mindig a maguk teljességében tárnak a gyűjtő elé. Egyikük-másikuk dalama, különösen a kezdősorban, elbizonytalanodhat, szövegüket pedig éppenséggel a vége táján kurtítja meg a rövid emlékezet. A felejtés sajátos vonása az is, hogy a versszakok keveredhetnek egymással, megrontva ezzel a szöveg logikus menetét.

A palóc katonadalok azt a kort idézik, amely a magyar szabadságharc 1849-es levezetésével kezdődött és az első világháborúval ért véget. A későbbi évtizedek katonadalai — így a második világháborús katonanóták is — nagyjából ebből az anyagból táplálkoznak. A közel hét évtizednyi korból leggyakrabban megénekelt uralkodó I. Ferenc József császár, akinek neve minduntalan feltűnik a verssorokban. Alakja emlékeztet a népmesék királyára, aki elérhetetlenül messze van a falu emberétől, ezért tegezhetik, s úgy beszélhetnek hozzá, mint egyivású társukhoz: keményen, szókimondóan, bírálóan. A császár az, aki megszakítja a falu természetes életrendjét, a nősülés előtt álló legényeket elorozza szüleiktől, kedvesüktől, és fegyver alatt „hervasztja” távoli városokban. A szövegek hangvétele azonban soha nem közönséges:

„Ferenc Jóska, ha bevettél huszárnak,
Viseld gondját az én édesanyámnak,

Mert ha gondját nem viseled szegénynek,
Nem szolgálok, csak a csillagos égnék”.

„Ferenc Jóska, sejhaj, nyolcvan éves
császár,
Mégis tizenennyolc éveseket vizitál,
Tizenkilenc, sejhaj, a huszadikban vagyok,
Gyöngye a karom, nem bírja a fényes kardot”.

Bezzeg kíméletlenül énekelnek a falu bírájáról, elátkozzák, kutyának nevezik, pedig a bíró volt a falu első embere, adtak a szavára a falusi emberek. Mivel azonban jól ismerte a falubeliek apraját-nagyját, minden esztendőben szerepet kapott a katonakötelesek összeírásakor, a sorozáskor. Benne volt minden bizodalomuk azoknak, akik szerették volna magukat kihúzni a katonasorból. És ha a húzódozók nem menekültek meg az egyenruhától, minden haragjuk a bíróra zúdult, szerencsétlenségük okozóját csupán benne látták:

„Bíró, bíró, sej, falusi bíró,
Vágja ki a szemedet a holló,
Azt is azért vágja ki a holló,
Katonának fratott a bíró”.

A katonakötelesek összeírása után a vizitáció következik, melyre a kora tavaszi hetekben kerítették sort. A vizitálás reggelén a legközelebbi hozzátartozók elkísérték a legényeket a kocsmáig vagy a községhez, onnan mentek lovas kocsival a közeli nagyközségbe, városba. Zörgős útjukat végigharsogták a jól ismert sorozódalokkal. Dalukban a kalap a lassan tovatűnő civil élet jelképévé vált:

„Márciusban megyek a vizitációra,
Csárdás kiskalapom tavaszi szellő fújja,

Fújjad, szellő, úgysem soká fújdogálok
már,
majd a Ferenc Jóska katonája leszek már”.

Visszafelé induláskor kalapjukat bőségesen körülfonták nemzetiszínű szalaggal, amely derekukig hullott alá. Csak annak maradt üres a kalapja, akit nem vettek be, az úgy jött haza, szalag nélkül. Hazafelé tartva bizony mérték nélkül iszogattak az útjukba eső kocsmában, így hát még bátrabban megéresztették a hangjukat, mint odafelé menet:

„Életemnek a legszebbik korában
Léptem be a vizitáló szobába.
Rátették a mérleget a gyenge fejemre,
Sírhat, anyám, mert elvisznek messzire”.

„A szécsényi sorozóra süt a nap,
Benne ülnek a sorozó főurak,
Egyik írja gyenge testem állását,
Másik írja szeretőm búcsúzását.

Ha még egyszer tizenennyolc éves lennék,
A szécsényi sorozóra bemennék,
Sztéveretném a szécsényi sorozót,
A kislányok szíve szomorítóját”.

Akik a sorozáson „bent maradtak a szitában”, október elsejére a kezükbe kapták a behívólevelet. A legények búcsúztatására regrutabálók rendeztek a bevonulás előtti héten. A nagy napra virradva a regruták ismét körpántlikázták kalapjukat nemzetiszínű szalaggal, kezükbe vették a zöld színű „kuffert”, úgy indultak a községhez. A kufferben ott lapult néhány ing, alsónadrág, törülköző, a cipőtisztító, a borotvafelszerelés... de nem egy helyen még az annyira féltett jegykendő is:

„Édesanyám akkor kezdett siratni,
Mikor kufferomba kezdtem pakolni.
Édesanyám, ne sirass, köszönöm a
nevelést,
Lehajlottam, megcsókoltam a kezét”.

A falu bírája rendelt lovas kocsit, azon vittek az újoncokat az állomásra. A községháza előtt vagy az állomáson vettek búcsút szeretteiktől.

„Gyere, babám, kísérsz az állomásra,
Arra a fekete, gyászos vonatra.
Édes babám, nem szabad, fáj a szívem,
meghasad,
Ha egyedül kell visszajönni magamnak”.

„Sej, verd meg, Isten, ki a gőzöst csinálta,
Ki annak kerekét kerekre megcsinálta.
Azon visznek el engemet olyan messzire,
Első Ferenc József keserű kenyereire”.

Az újoncok dalaiban az új egyenruhát, a bádoggcsajkát, a rézkanalat, a kemény vaságyat, az édeskevés zsoldot emlegetik, és azt a fájdalmas pillanatot, amikor a szigorú regula alapján a hajukat rövidre vágták:

„Sej, ha bemegyek Eger városába,
Egyenest a tűzrelaktanyába,
Széket adnak, hogy üljek le rája,
Éles az olló, göndör hajam vágja.

Göndör a hajam, mind lehull a földre,
Gyere, rózsám, szedd a kötényedbe,
Ahány szálát szedsz a kötényedbe,
Sej, annyi százszor jussak az eszedbe”.

A bakanóták általában bánatos hangvételűek, olykor-olykor azonban felvillan a könnyedebb hang, helyet kap a bakahumor:

„...Katonának úgy jó volna,
Ha a puska sonka volna,
Tölténytáska borosüveg volna,
Ormester úr szép lány volna”.

A huszárdalok jellemzője viszont korántsem a panaszos hang, sokkal inkább a dicsekvés. Büszkeséggel említik mutatós egyenruhájukat, a sárgaszínű nadrágot, kabátot, a

magas tetejű csákót, az oldalukon himbálódzó fényes kardot. A gyors, fegyvelmezett huszárokat magukkal egyenrangú társként említik:

„Kis pej lovam a fedeles rajcsúrban,
Bánatában a standdeszkát kaparja.
Kis pej lovam, ne aggódjál érterem,
Három évig jó gondodat viseltem.

Kis pej lovam nem is eszi a zabot,
Mert tudja, hogy két hét múlva itl hagyom.
Vigyázz, lovam, vigyázz a vezényszóra,
Jobban tudod, mint egy bundás regruta”.

Nagy számban ontják a palóc nótáit az első világháborús „nóták”-at, melyek szinte térképszerűen rajzolják meg azokat a tájakat, országokat, ahol a négy év alatt a magyar katonák viszontagságos útjaikon megfordultak.

„Kárpátokban folyik el a piros vérem...”
„Mikor mentem Románia felé, még a fák is sírtak...”
„Mikor mentem Szerbiának hegyes-völgyes határába...”
„Megy a gőzös, csendesén halad Bosznia felé...”
„Kimegyek a doberdói hegyekre...”
„Olaszország felé nem tudjuk mi az utat...”
„Krakkó alatt van egy kerek erdő...”
„Lemberg felett ki van tűzve a zászló...”

Látomásaikban önmaguk halálát rajzolják meg a frontra kerülő parasztleányok, a koporsójukra boruló kedvesükkal vagy a sírjuk mellett zokogó édesanyjukkal:

„Isten veled, kis falum, örökre,
Én kimegyek meghalni belőle...”

„Ha meghalok, Bözsikém, ki fog engem
siratni,
Ki fog az én koporsómra borulni...”

„Kedves édesanyám, ha fel akarsz
keresni,
A Kárpátok hegyeibe gyere ki,
Ott fekszek egy szomorúfűzfa alatt,
Kedves édesanyám, ott sirasd ki magadat”.

A katonadalok utolsó csoportját a leszereplődalok alkotják: az öreg bakák búcsúznak a katonaelettől, átadják helyüket a regrutáknak, vigasztaló szavakkal szólnak a „bundásokhoz”, és örülnek, hogy már nem tartoznak közéjük.

„Pokrócomnak a négy sarkába varrom a
nevetem,
Általadom, általadom a huszonkettőneknek
Hagy olvassa, sejhaj, egy bundás regruta,
Kinek van még, hátra van még a
harminchat hónapja.

Mikor kezdtem leszereelni, a puska volt az
első,
Sírt a bundás, hullt a könnye, mint a
záporosó.
Ne sírj, bundás, ne sírj, letelik az idő,
Nékem is volt, de már letelt a három
esztendő”.

A dallamok szerkezetét vizsgálva első pillanatra szembevetődik, hogy azok a magyar népdalok újabb stílusrétegéhez tartoznak: az első sorok dallama visszatér az utolsó sorban. A gyűjtemény fele moll-, negyede dúr-jellegű. Szép arányban találhatunk mixolid dallamokat, amelyek a magyar katonadalok legjellegzetesebb darabjai. A szótagszámok szélsőségesen változóak: a 11-es szótagszám dominál, de akad 22-es is. („A varsányi bíró háza de magos, köröskörül kilencszalugáteros...”) A dalok tempója még a vidámabb, pattogósabb hangulatú énekekben is mérsékelt gyorsaságú, viszont hangsúlyozásuk jóval erőteljesebb a megszokottnál.

Nagy Zoltán

Hetés Tibor:

Stromfeld Aurél

Kevés hőse van a magyar történelemnek, akit olyan egyértelmű utókor-i tisztelet övez, mint Stromfeld Aurél. Noha ennek oka eddig is közismert volt, *Hetés Tibor* nemrégien megjelent monográfiájában Stromfeld alakja a tudottnál árnyaltabb emberi nagyságában és teljességében bontakozik ki az olvasó előtt.

Életútjának legfontosabb szakaszait öt fejezetre bontva tárja elénk a történész. Ezek címei, a Stromfeld írásából választott idézetek pusztá felsorolásként is felvázolják e rendkívüli jellem életútját: Az egyén egy magasabb cél, a „köz” részére született...; Por és hamu lett a hadsereg, amelynek évtizedeken át tagja voltam...; Érzem, hogy a romok helyébe egy új épület emelkedik...; Kössünk szövetséget az egész világ proletariátusával az ország érdekében...; Az ellenforradalmi diktatúra megbuktatása... létérdeke az országnak...'

Noha elhagytuk a könyvben a fejezet-címek mögött szereplő évszámokat, nyilvánvaló, hogy ezek az események a magyar történelem legviharosabb, nemzeti létformáló esztendeihez kapcsolódnak. S aki leírta ezeket a gondolatokat, életével híven illusztrálja ezen évtizedek sors- és személyiségalakító erejét.

Stromfeld Aurél jómódú, „középosztálybeli” család gyermekeként átélte a gondtalanság, majd a nélkülözés éveit. Elhivatottsága, kitartása bejuttatta őt a monarchia tisztképző intézetébe, a Ludovika Akadémiára. Páratlan katonai tehetsége révén — letöltve és betöltve a szükséges szolgálati időket és beosztásokat — magas szintű katonai kiképzésben részesült. Az első világháború során a szerbiai, a kárpáti, majd az olasz fronton harcolt jelentős beosztásban. E háborúban kezdődött Stromfeld világnézetének változása. A mindennapos öldöklésben, a zűrzavarban, a fejetlenségben egyre világosabban tárult fel előtte, hogy a monarchia pusztulása elkerülhetetlen, a milliokat pusztító imperialista háború céltalan.

Az olvasóra — aki a haseki ábrázolás abszurditásán keresztül ismerte meg a k.u.k. hadsereget, s annak tehetségtelen vezetőit — meglepelésként hatnak Stromfeld naplójegyzetei, amelyekből világosan kiderül, mikor, hogyan látta meg ennek a világharcnak a reménytelenségét. Nem beszélve arról, hogy egyike volt azon kevés tiszteknek, akik a rájuk bízott emberek védelmét tartották egyik fő feladatuknak. (Neki köszönhetjük például a XXVI. hadtest sok tízezer katonája, hogy

az olasz frontról a fegyverszünet bejelentésekor épségben hazajutott.)

A háború végeztével útja szinte törvényszerűen vezetett a Szociáldemokrata Párt felé, amely — szavai szerint — „az egyetlen párt, amelyik szervezettséget mutatott, tényleg ereje volt” ekkor.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után nem habozott felajánlani segítségét az új államnak. Neve ekkor forrt össze elválaszthatatlanul a nemzet történetének e dicső szakával. Rá várt a feladat: újjászervezni, pontosabban szólva inkább megteremteni a proletárállam hadseregét, felvenni a harcot az imperialista, sovinszta ellenséges államok haderejével, katonai téren is megerősíteni a proletárdiktatúra hatalmát, nemzetközi tekintélyét. A dicsőséges északi hadjárat nyitó harcainak sora a Salgótarjánért vívott küzdelmekkel indult meg. Intézkedései révén (mint azt a megyetörténet kötetéből is ismerjük) a Vörös Hadsereg egységei a fegyverbe hívt munkásokkal és bányászokkal együtt megvédték a várost és ellentámadásba lendültek.

A Tanácsköztársaság leverését követően bíróság elé állították, börtönbüntetésre ítélték. Kiszabadulása után újra a Szociáldemokrata Párttal vette fel a kapcsolatot, majd 1926-ban tagja lett a Kommunista Magyarországi Pártjának. Sokat hasznosat akart tenni, de korai halála kettőtörte a nagyívű pályát.

Hetés Tibor könyvében e sommázottra

fogott, de még így is lenyűgöző életútnak történészi teljességű leírását adja. Történeti, mert a szerző e kor és Stromfeld Aurél életének legjobb ismerői közé tartozik, bizonyítva ezt korábbi műveivel. E monográfiát is számos forrásra támaszkodva, azok között elemzően, biztos kézzel válogatva, számtalan új adat felhasználásával írta meg. Művének legterjedelmesebb fejezete érthetően — az 1918—1919-es időszakot felölelő rész. S talán itt is tudja a legtöbb újat mondani, legtisztábban illusztrálni Stromfeld politikai fejlődésének folyamatát.

Akár szépíró is említhetnénk, Hetés Tibor olyan magabiztosan alkalmazza e történészi módszerek mellett az ismeretterjesztő stílus szép eszközeit is. Valószínű, hogy ennek érdekében hagyta el a jegyzeteket, a források pontos szakmai feltüntetését. (Noha a kötet végére a jól összeállított képanyag mellé egy rövid bibliográfiai áttekintés is elfért volna!) Igyekezik mindvégig hiteles, a szó szoros értelmében emberi képet rajzolni Stromfeldről. Ezért is olyan érdekesek annak magánjellegű nyilatkozatai, feleségéhez írt leveleinek szép sorai. Érződik, hogy Hetés Tibor nemcsak történelmileg tudja pontosan értékelni Stromfeld Aurélt és pályáját, de tiszteli és szereti is. És ezt a tiszteletet, szeretetet kívánja átadni művével-művében az olvasónak. (Zrínyi, 1978.)

SdM

Jobbágy Károly:

Szentendrei búcsú

Az előítélet rossz tanácsadó — a művészetben pedig többszörösen az. Hisz már az alkotás is (de különösen az ítékezés) jórészt szubjektív indítékokból, a szimpátia vagy az ellenérzés nehezen magyarázható mozzanataiból építkezik. Az „előre megfontolt szándék” így csírájában akadályozza meg a tárgyilagos értékelést, végképp kiszorítja az objektivitás lehetőségét.

Mindez mentegetőzés. Annak előrebecsátása, hogy tudatosan teremtem és vállalom az elfogultság látszatát: *Jobbágy Károly* új kötetét nem tudom szenttelenül, leplezetlenül izgalom nélkül kézbe venni. A személyes kapcsolatokon még csak úrrá lehetne a józan megfontolás, de annak tudata, hogy *Jobbágy Károly* — hat kötetrel s a „mesterségbeli tudást” igencsak feltételező két József Attila-díjjal a tarsolyában — méltánytalanul sokat (nyolc évet) várt, hogy ismét megjelenessen, ez eleve lágyabbra, együttérzőbbre hangszereli mondandómat, valamelyest magyarázza s elfogadtatja a *Jobbágy*-versek megkeseredett, kedveszgett hangvételét.

Azt is tudom, hogy az elismerés megléte vagy hiánya — különösen a megjelenés gyakorisága — önmagában nem minősíti, nem rangsorolja a szerzőt, *Jobbágy* esetében azonban e jelzéseknek katartikus értelmük teremtődött; témává, tartalomává módosultak. „Kellek-e én ennek a kornak? / kérдем, s rímeim haldokolnak” — írja a *Régen a vers* befejező soraként,

s e kérdés nemcsak visszhangzik az egész kötetben át, válaszra is kényszerít mindenkit, akihez eljut, aki felelősséggel gondolkodik a magyar költészet hogyléte, sorsa felől. Mert lehet egyeseknek könnyedén megmosolyogni a „csupa seb” költőt, legyinteni, hogy „túlérzékeny”, „nem evilágra való” lelki alkat dolgában, és korszerűtlen, ami a verseit illeti. De nem tud egykönnyen megnyugodni az, aki ismeri *Jobbágy* pályaképét, s tudja, hogy negyedszázada „Élet s halál között” így fogalmazott: „Lobogj a messziségbe / Dalolj! Szeress! / Mert élni, csak lánggal égve / szép s érdemes” —; és még másfél évtized sem telt el azóta, hogy ezt írta: „Ha a körmöm tövig kopig le, / akkor is kikapaszkodom. / ha rám is csap kényesek ökle, / akkor is fújom, dalolom”. Ritkán igényel, és soha nem érdemel publicitást a lélek fájdalma, ha csak a privát szférát feszíti, de közöggé válik — azzá kell legyen —, ha éppen a közösség szolgálatában szerzett sebre jajdul, mint *Jobbágy* költészete. Nem közömbös tehát, hogy a régebben „csupa láng, csupa lobogás” költő miért, hogyan lett mára „riadt, lötszárnyú madár”.

„Közéleti költő” — így summázta a sikerek csúcán *Jobbágy* karakterét (s kicsit rangját is) — a „szakma” és a közönség egybehangzó véleménye. „Mély, spontán érzelmi demokratizmus sugárzik verseiből: az együttérés, a segíteni akarás melege és embersége. Tudatosan a világosságot, az érthetőséget tűzi ki célul maga elé, s igyekszik kapcsolatban maradni a népelet problémáival, a tömegek tapasztalat- és élménykincsével” — írta 1968-ban válogatott verseinek ajánló szövege. S *Jobbágy* szándékai azóta mit sem változtak. A fogadtatás lett egyre fanyalgóbb, az irodal-

mi közélet, a kritika unta meg, mondván: a mindennapiság sekélyes témái uralják költészetét, nem gondolkodik intellektuálisan, nem újít elég bátran, megkopott mondandója, formaérzéke. A következetesség erénye fordult ez esetben a visszájára: *Jobbágy* nem tudott — nem is akart — másról és másként szólni, s ez lett — kibontakozásának objektíve is gátja, de még inkább — megítélésének, elismerésének zsákutcája.

Ez hát a megkeseredés forrásvidéke, innen ered nem ritkán cinikus hangja: „En azt hittem, / az értelmes beszéd / jelenti a költészet lényegét, / ...De itt egy új nyelv új törvénye szól / a versformájú zür soraitól”; ezért ritkult meg alkotókedve, lazultak meg kapcsolatai. S hogy az ő reflexiója — „mártírsága”, „remetesége” — éppoly túlzás, mint ahogyan „leírni” is feletébb korai költészetét, azt új kötetének néhány nagyon szép verse igazolja egyértelműen.

Azok, melyekben kilép az „önsajnálató” bűvös körből, nekirugaszkodik felszabadítani eredendő önmagát, s rátalál valós értékeire. Mindenekelőtt a *Vujicsics Tihamér* emlékére írott *Szentendrei búcsú* — a kötet címadó verse — példázza művészetét, nyelvi kultúráját. Megkapó a *Bel canto* című szerelmes vers, s „Az ősz csodái” ciklus, melyben — ha vissza is cseng a rezignált hangulat — a „bóklászó gyönyörűség” hangja dominál. Ide sorolhatnánk az utazások, a „messze tájak” élményéből, üzenetéből fogant versek is, melyek közül a *Föld-dajkáló* nemcsak poétikai értékei miatt emelhető ki, hanem azért is, mert költői bravúr, ahogy a — legtágabb — közösség szolgálatának további szándékát megfogalmazza: „Lesnek a tág ablakszemek... / És hogy ne érje rontás... bomba / a földet / Nézd csak! Hogy remeg! / elbújtatom a kabátomban.”

És túl a szimpátián (melyet patriotákban kelthet az *Újarcú, szelíd szülőföld* című, Balassagyarmatról szóló vers) objektívebb mércével is való értéket jelez egy-egy részlet — például *Mindenszentek* 1928. érzelmi fűtöttsége, nyelvi leleménye. Ebben a versben is jelen van a (kicsit misztifikált) ötvenvalahány esztendő, a fehéredő szakáll, az öregedés nyomasztó tudata, amely csak a jelzett pszichés állapot kísérőjelenségeként fogadható el hiteles gondként; és mégis: a kötetzáró *Hónapok... élet...* című vers éppen az idő múlásának találó megjelenítésével lesz általános érvényű, igaz mondandója.

„Hát én befogom pörös számat, / nem teszek panaszt senkinek” — írja *Jobbágy* „1972” című versében, József Attilára utalva. „Egy kis pihenés kéne még, ... / s kis biztatás, hogy érdemes volt, / ha nem is vittem semmire” — fejezi be ugyanezt a verset. S mit mondhat az olvasó? Nemcsak, hogy érdemes volt, még érdemes is visszafordítani az eredetire József Attila sorait, hisz sokan várják — várjuk — még, hogy *Jobbágy Károly* —, ha a hatvanhoz közeledve, éretten, megfontoltabban is, de — újra vállja: „En nem fogom be pörös számat. / A tudásnak teszek panaszt...” A magyar költészet gazdagszik általa. (*Szép-irodalmi*, 1978.) (csongrády)

Igék és igák

A költő mindig egyedül van, s a költő sosincs egyedül. Mit jelentsen ez a köznelyigazság Bella István új kötetéről szólván? Átlapozva — mint egy életregényt — a költő négy eddig megjelent kötetét, egyetlen kulcszóban foglalhatnók össze a summáját: küzdelem a magánnyal, de olyasformán, ahogy azt Ady értette: „szeretném, ha szeretnének”. Ez a magány az idő előrehaladtával, mint valami kút, egyre mélyül, miközben a versek, mint egy-egy kortyintásnyi víz, lökődnek ki a felszínre, tudatosítva és demonstrálva ezt a magányt, egyszersmind — s ez a költészet nagy paradoxona! — megszüntetve, oldva is azt! Bella István nem gyerekként nyafog, nem nyugösködik, de immár tizenegy éve (ekkor, 1966-ban jelent meg az első kötete: a *Szagatott világ*) közli velünk, hogy a világban baj van, a világban van a baj, s erről nem lehet hallgatni. Elmondja, hogy a történelem elvette az apját, ellopta a gyermekkorát. Ez a jeltelen sírban fekvő apa vissza-visszatér hozzá, testvérévé, gyermekévé fiatalodik az időben. (Két hiány közt, Hagyaték, Halotti beszéd). Nem mitológiai alak ő, de maga a fájdalmas hiány, s az ő hiánya teszi érzékenyebbé a költőfiát a történelem, a LÉT kérdései iránt is. Az elmúlás és a fájdalom állandóan jelenlévő, gondolkodását, rezdüléseit meghatározó komponensek. Jelen vannak még a szerelem másnak talán önfelejtő pillanataiban is (Szeretők, Mégis, Kettős sötétben) Harmincon túl már minden józanabb, hűvösebb, kopárabb. Az előző kötetben (Hetedik kavics) még volt egy ciklus (Balázs versei), amely ha idillt nem is, de valamelyest derűsebb színeket hozott a maga verbális játékosságával. A játékosság maradt, sőt bravúrrá csiszolódott, de a tartalom megtelt sötét színekkel, mélységekkel, utalásokkal. Utalásokkal s nem utánérzésekkel:

„A nagy hamvadások ideje jött el?
Fáradtan gondolok nőkre, versre, itatra
Lehorgasztom fejem, s hagyom közönyösen,
hogy az idő ingem varjakkal kivarrrja”

idézi fel a *Hamvazószerda* című versében Adyt, míg a másikban (Három szál szegfű Reviczkynek) József Attilával felel rá:

„Kivégezték a délibábót
Csak a holnap a szerelem.
Tagadok tótágas-világot:
a jövőre emlékezem.”

Levél, hová is? — kérdi a verscím, s a válasz látlelet egy nemzedékről, egy értelmiségi magatartásformáról, amely az ifjúság lobogása után kihűlve, elbizonytalanodva keresi a helyét. Lehetne ez önkritika is, noha Bella nem annak szánja, s éppen ez ennek az attitűdnek, szemléletnek a gyengéje is. Félreértés ne essék: nem valamiféle kincstári optimizmust kérünk számon. Nincs annak értelme, haszna, nem is a költő dolga. A költészet mindenkor teremtés, s a teremtés gesztusa sosem lehet „pesszimista”. A mindent átvilágító értelmet, a miért kérdéseit is feltevő intellektust kérjük számon; József Attiláét Reviczky. „A világ csak hangulat”-ával szemben. S nem csupán Bella Istvánon, mert ez — így igazságtalan lenne. Mert miért tagadnánk? nem először fordul elő irodalmunk történetében, hogy elindul egy sokat ígérő, nagyot akaró raj, amely hozza a mezők, a páskomok, cséplőgépzűgásos szérúk izes szavait, képeit, hogy a külvárosokban vagy a belvárosi kávéházakban elotthonatlanodva, csak a nosztalgiaiban lelje fel önmagát. A kint és bent, a múlt és lesz dialektikáját a sehol és soha jajszavai váltják fel. A problémaérzékenység mit sem kopott, de tárgya beszűkült. Nem azt jelenti, hogy személyesebb, intimebb lett (azt is), hanem hogy a világot még mindig a falu léptékével méri, nézi. Így fakad ki a fájdalom és valóban szép sóhajtás Gyűrűfűért (Honfoglalók), az idejekorán elpusztult társakért: Latinovitsért, Szabó Istvánért (L.Z., Márciusi hó). „Mindent kibírhat. Van példa rá elég” — írja az *Ami elmarad* című versében. Nos, szeretnők ezt dacos kihívásnak hallani, holott — tudjuk — nem az. Ebben inkább a sírba fáradt ősök keserű legyintése van: a „majd-csak-lesz-valahogymert-sose-volt-úgy-hogy-valahogy-ne-lett-volna”, s ez pedig a túléléshez (minek a túléléséhez? az életének?) talán elég, programnak sovány, mert passzív és önfeladói. Felelni is látszik Bella tehetségének lényegével, a címadó versben megfogalmazott szép programjával:

„mindent magammá mondani
minden magamat mondani
mindenkül magam mondani
mindenkív kimondani”

.....

„mindent magammá mondani
magamat mindenné mondani
mindenkív kimondani
elmondani kimondani”

Erre a „minden”-kimondásra már rendelkezésre áll az eszköze: a szinte játékosan könnyed nyelvezet, versbeszéd. Képes arra, hogy egyetlen szóval, szóban képeket, asszociációkat rántson össze, rendeljen egymás mellé vagy alá. Nem állítjuk, hogy funkciótlanul él ezzel az eszközzel. Verseinek artiztikuma még akkor is rabul ejti az olvasót, ha a mondanivaló komor színeivel vitája van. Finom és elegáns tusrajzokra emlékeztetők, ahogyan a kínai és japán festők kezelik az ecsetet. A gyászoknak is van pompája és varázsa, de ez mindenkor veszedelmes eszköz. Félő, hogy még nyelvi bravúr sem

menti meg a monotóniától. A LÉT mindig tarka, színes. Az élet élni akar. Gyűrűfű: folyamat. Ha káros, akkor káromkodjon, szorítsa ökolbe a kezét a költő. Ha történelmi szükséglet, akkor fejtsse meg, szabjon egészséges modellt, irányt neki. Váltsa meg, akarja megváltani — de az élőket, ne a temetőbe „menetelőket”. Különben az üzenete nem jut el sehová, pusztába kiáltott szó lesz, motyogás a magány sötétjében. Márpedig mi megszoktuk, hogy — ha késve is, de — odafigyelünk a költőinkre. Nem mindig harci riadót várunk, s nem is wurlitzerzenét a sör mellé, de eligazító szót, amely segít megérteni önmagunkat, a világot — igen! Bella István bízson azokban, akik ezt várják tőle, s oldódni fog a magány görce, hisz nincs egyedül sem kétségeivel, sem fájdalommal: mondja hát magát mindenkié!

Horpácsi Sándor

Nagy Gáspár:

Halántékdob

Nagy Gáspár első verseskötetét eltérő értékeléseket tartalmazó, ám a megnyilvánuló rokonszenvenben egységes kritika fogadta. Elhangzott, hogy lírája a magyar költészet látomásos-szimbolikus vonulatába tartozik, s, hogy (ebben a dologban érte dicséret is, elmarasztalás is) Nagy László költészetének erős hatását mutatja. Erről maga is vallott: „Ösztönösen azokra figyelek, akik azt bizonyítják, hogy a költészet gerincek kopogtatása, s nem hiszik, hogy a gesesvári és szárszói tragédia mindegy lenne az anyaföldnek”.

Második, *Halántékdob* című gyűjteménye Nagy Gáspár lírájának folyamatosságáról — és folyamatos fejlődéséről — beszél. Egyébként is, mintha minden verse egy abba-hagyhatatlan dialógus részlete lenne. A párbeszéd az ajánlások révén válik konkrétabbá: az első kötetben Nagy Lászlótól Lázár Ervínig, Kondor Bélától Kósa Ferencig változnak a partnerek, akikhez — saját magának, mindannyiunknak szánt — szavait címezi. Az új gyűjtemény, amelyben alig csökken az ajánlások száma, abból a szempontból is folyamatosságot jelent, hogy nem csökken a költő társadalmi érzékenysége, emberi, művészi felelősségérzete. Csakhogy, amíg korábban inkább kamaszos kihívásról volt szó, most az ellentétes jelenségek, folyamatok egyre józanabb felmérésére, ütköztetésére tevődik át a hangsúly. Ezt a hangsúlyeltolódást, többek között az teszi lehetővé, hogy az irodalmi inspirációkhoz egyre többet tud hozzáadni saját specifikus élményvilágából. Táguló körökben sorakoznak a lépések, amelyek az újból és újból felbukkanó gyermekkori emlékeket járják körül, és szaporodnak a világ olyan jelenségei, amelyeket csak ő, a kamaszból férfivá váló költő fedezhet fel: „Kit egy reggelen magára / vesz a tenger az kutatni kezdi a / mélységeket” (Zátanyok).

A kötet ciklusai sajátos érzelmi-szellemi logika szerint követik egymást. A *Földszoros* versei a gyermekkor zárt, tiszta világából indulnak, hogy eljussanak a kamaszévék első eszméléséig, az „elbújni többé Isten elől / és lányok elől többé.. / többé már nem lehet” felfedezéséig. A ciklus utolsó versei, a *Zöldell a fű*, a *Legvégül*, a születés, kinyílás időbeli élményéhez az egyéni élet végességének és a lét időtlenségének érzetét társítják.

A *Kinyílni becsukódn*i ciklus darabjait szintén alapvetően jellemzi az időbeliség és időn kívüliség dialektikája. A versek Nagy Gáspár „rokonszenveit” vázolják fel Krúdy Gyulától Kormos Istvánig, Weöres Sándortól Jékely Zoltánig, Rimbaud-tól Saint-

Exuperyig. Mit emel ki, mutat meg az irodalmi élményből a költő — s ióként: mit tesz hozzá, saját létélményéből —, ezek a kérdések fogalmazódnak meg az olvasóban. Más-keppen: többé válik-e, s mitől lesz több a vers stílyakorlatnál, a hommage milyen sajátos, az ihlető irodalmi műtől, alakétól eltérő nyelvi eszközökkel fogalmazódik meg?

A Rimbaud sűgja, a Bölcsődal Perzsiából (Sütő Andrásnak), a Világteremtő (Huszárik Zoltán A piacere című filmjéhez) típusú versek a forma erejével, érzékletes képi világukkal, a különböző stílus elemekkel együtt eltérő idősíkokat egyesítenek, s ezzel az ihlető és ihletett mű időbeli-térbeli érvényességét egyaránt kitágítják.

Ha már a nyelvi eszközökről van szó, meg kell említeni az ilyen telitalálatokat: „minta innen már / nem te volnál csak ez a / négy-szögletű fehér hómező / véred előtt eszméid tavaszi / lucskával” (Utolsó hómező), de azokat a direkt megfogalmazásokat, általánosításokat is, amiket sem kép, sem hangalak, sem ritmika nem hitelesít: „ki vadakra ló / az rám is lóhet / egyszor” (Őszi vers), „mert nem meghalni nehéz / hanem élni mert...” (Pár sor). Képhalmozás-zavar is előfordul: „ótvár-avar / között rettek / az ősz szigonyán” (Őszi vers). „Testem legvégül földdé fogalmazódik / akár a lováké ideges vonatké” (Legvégül).

A kötet értékét természetesen nem ez az utóbb jelzett néhány hiányosság szabja meg. Sokkal inkább a *Térkép* és a *Szaltószabadság* című ciklusok versei. A szerelem lehetőségeit, szerepét, a „roncsidő” fenyegetésében élő ember létében betöltött szerepét boncolgató versek. A szerelem egyszer mint az al-bérletek, homályos termek, szűk könyvtárszobák falai között életet, menedéket adó testi-emocionális kapcsolatot jelentkezik (*Térkép, kiterítve*), amely egyaránt jelent feloldó-dást és kiszolgáltatottságot: „már nincs többé szó, csak / árva hangok / meg nagyon árva, lakatlan / reggelsziget”. (Lebegve már). Más-szor, mint a föld valamennyi szerelme közül csak két, mással fölcsereíthetetlen ember között létrejöheto, teljes kapcsolat (Éji sóhaj).

A kiteljesítő, az élményeket a legtágabb összefüggésbe helyező ciklus a *Szaltószab-*

adság. Itt fogalmazódik meg, hogy „a haza nemcsak határos / végtelen de elcsuklasi övezet / is, vér is, szerelem is” (Arcom országútjain), ahol egyaránt szembe kell nézni a történelmi örökséggel s az egyéni indíttatással, a szerelem lehetőségeivel és az elidegenedés veszélyével, a szabadsággal — és a szaltószabadsággal is. Nem valamiféle egzisztencialista tételtől, hanem egy felelős költő gondolkodásáról van itt szó. Olyan költőről, aki így fogalmaz — innen a kötet címe is —: „minden igaz költő halápték / hatalmasoknak csupán csak játék / de a csönd is hatalmas kattan / de a zsámoly sohasem térdeletlen” (Csak nézem Olga Korbuto).)

A nem hibátlan, de mindenképpen fejlődést, a korábbinál is következetesebb költői magatartást mutató kötet utolsó sorai az el-lentinondások felismeréséről és vállalásáról, a közösséggel való azonosulásról beszélnek: „te ország / te zsebregyűrt kéklő diáksapkaroncs átvert / madarak kalickája, édes hazája, / temetőben halottak szívzöreje, / kontinensnyi álmok vesztőhelye, / őrizz meg magadnak, / mint szúrós növényét a kert.” Szép kötetzárás — méltó eszközökkel.

(Magvető, 1978.)

P. Szabó Ernő

János Manga:

Z minulosti Venarcu

A Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének kiadványaként jelent meg Manga Jánosnak, a nemrég elhunyt kiváló néprajzosnak tollából Z minulosti Venarcu (Vanyarc múltjából) című monográfiája. Ez a könyv része annak a sorozatnak, amelynek I. kötete „A magyarországi szlovákok néprajza” címen 1975-ben látott napvilágot és több kötete áll kiadás alatt. Manga János,

a balassagyarmati Palóc Múzeum egykori igazgatója a magyarországi szlovákok néprajzának egyik legkiválóbb ismerője volt, vanyarci kutatásait az ötvenes években végezte. Könyvének bevezetőjében többek között megállapítja, hogy ez a munka a vanyarci gyűjtésnek csak vázlatát nyújtja, csupán tájékoztató ismereteket közöl a község újratelepítéséről, gazdasági életéről, népviseletéről, szokásairól és népdalairól, s nem tartalmazza például a termelőszövetkezetek megalakítása után beállt változásokat.

Levétári anyagok, bírósági jegyzőkönyvek, urbáriumok és más források adatai alapján megállapítja például, hogy a vizsgált lakosság a török pusztítás után mintegy 150 évvel, a XVIII. század első felében Nógrád megye északi részéből érkezett telepesek utódai. A váci egyházmegye 1760. december 16-án készült jegyzőkönyvéből kideríti, hogy a községben 600 evangélikus és 62 katolikus vallású él, akik szlovákul és magyarul beszélnek, s akik közül az evangélikus vallásúak a szlovákok. Az 1798-as kanonika vizitáció szerint viszont a község lélekszáma már 909 fő, ebből az evangélikusok száma 656 fő, a katolikusoké 253 fő — vagyis a nem szlovák római katolikusok száma jelentősen emelkedett. Közli a Vanyarc lakosságának hajdani élet-körülményeire utaló 1771. február 25-én kelt urbáriumot, amely 9 pontba foglalta a jobbágyok jogait és kötelezéseit, a melléklet pedig felsorolja a földesurak, jobbágyok és zsellérek neveit.

Az anyagi kultúrát, ismertette első helyen szól a házról és a berendezésről, megállapítva, hogy a színhagyomány még őrzi az emlékeket az első telepesek építkezésmódjairól (az első lakóházak fából készültek). A továbbiakban figyelemmel kíséri az építkezési mód változásait és azzal együtt a belső berendezés változásait.

Az állattenyésztéssel és földműveléssel hiteles dokumentumok alapján a könyv harmadik fejezete foglalkozik — a XVIII. század elejétől a termelőszövetkezet 1961-ben történt megalakulásáig —, s rövidebb önálló fejezet szól a méhészkedésről és mézszégetésről.

A háromrészes sziraki anyakönyv feljegyzéseket és illusztrációkat őrzi a környéken élő szlovákok XVIII. század eleji viseletéről. Ennek segítségével a szerző áttekintést nyújt a vanyarci szlovákok népviseletéről, a kutatási időszakig bezáróan. Ezzel foglalkozik a könyv ötödik, „Népviselet” című fejezete.

A további három fejezet a község hiedelem-és szokáshagyományairól szól; előbb a családi, majd az évnegyedes szokásokról nyújt értékes tájékoztatást. (A szerző megállapítja, hogy a közölt szokások a negyvenes évekig még elevenen éltek, az adatfelvétel idején a fiatalabbak is ismerték azokat, de már szorosan nem kötődtek hozzájuk.)

A könyv kilencedik fejezete az akkor 81 éves Tuska János vanyarci lakos visszaemlékezéseit tartalmazza — színes képekben beszél a község múltjáról, életmódjáról, viseletéről, a község lakóinak kapcsolatairól és életéről.

Az utolsó fejezet a község zenei életével, dalkultúrájával foglalkozik. A vanyarci lakosok az adatfelvétel idején még igen gazdag dallamvilágot őriztek, több balladájuk őrzi a törökvilág emlékeit, az archaikus dallamok közt gyakori a katonatéma, a verbuválás. A szerző a Vanyarcon összegyűjtött szlovák népdalokból válogatott 75 dallamot közöl. Ezek mellett rövid utalást találunk a dallam eredetére, illetve arra, hogy milyen alkalommal énekelték azt.

Manga János könyve, ha nem is nyújt átfogó ismereteket Vanyarc község életmódjáról, anyagi és szellemi kultúrájáról, nagymértékben hozzájárul a magyarországi szlovákok megismeréséhez. (Tankönyvkiadó, 1978.)

Lami István

